

TUTKIMUS

Maria Ohisalo & Juho Saari

Kuka seisoo leipäjonossa?

Kuka seisoo leipäjonossa?

Maria Ohisalo & Juho Saari

Kuka seisoo leipäjonossa?

Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa

KAKS – KUNNALLISALAN KEHITTÄMISSÄÄTIÖ

Kieliasun tarkistus:
Sirpa Ovaskainen

Kunnallisan kehittämissäätiön
Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 83
© Pole-Kuntatieto Oy ja kirjoittajat

Vammalan Kirjapaino Oy, Sastamala 2014
ISBN 978-952-7072-12-7 nid
ISBN 978-952-7072-13-4 pdf
ISSN 1235-6956

Sisällys

ESIPUHE	9
JOHDANTO	11
Maria Ohisalo	
1 LEIPÄJONOJEN SUOMI JA EUROOPPA	17
1.1 Aineisto ja metodologia	17
1.2 Leipä ja jono	20
1.3 Ruoka-apu suomalaismediassa	21
1.4 Eurooppalaiset ruoka-avun mallit	22
Maria Ohisalo	
2 KUKA TAHANSA MEISTÄ? SOSIOEKONOMINEN ASEMA RUOKA-AVUSSA	27
2.1 Sosioekonominen asema	28
2.2 Keitä ruoka-avussa käyvät ihmiset ovat?	30
2.3 Voiko ruoka-apuun päätyä meistä kuka tahansa?	39
Maria Ohisalo ja Anne Määttä	
3 VIIMEISEN LUUKUN JÄLKEEN – RUOKA-AVUSSA KÄYVIEN PAIKKA JULKISESSA PALVELU- JA TULONSIIRTOVERKOSSA	42

3.1	Sosiaaliturva ja sen aukkopaikat	43
3.2	Kuinka ruoka-apu täydentää sosiaaliturvaa?	46
3.2.1	Viimesijaisen etuuden, toimeentulotuen varassa elävät ruoka-avussa käyvät	53
3.2.2	Sosiaaliturvalta ja palveluista poiskäännytyt	55
3.2.3	Viimeiseltä luukulta poiskäännytyt	56
3.3	Ruoka-apu paikkaa ensisijaisia ja viimesijaisia etuuksia	57
Sakari Kainulainen		
4	RUOKA-AVUN HAKIJOIDEN HYVINVOINTI	59
4.1	Hyvinvointikokemus	60
4.2	Hyvinvointi eri kunnissa	62
4.3	Ruoka-avussa käyvien hyvinvointikokemus on muuta väestöä huonompi	68
Antti Kouvo		
5	EVÄITÄ LUOTTAMUKSEEN? RUOKA-AVUSSA KÄYVIEN LUOTTAMUS IHMISIIN JA VIRAN- OMAIISIIN SEKÄ NIITÄ ENNUSTAVAT TEKIJÄT	70
5.1	Mitä luottamus on, mihin sitä tarvitaan ja mistä se kumpuaa?	71
5.2	Luotetaanko leipäjonoissa?	75
5.3	Leipäjonoissa käyvät luottavat muuta kansaa vähemmän viranomaisiin ja muihin ihmisiin	80
Maria Ohisalo, Juho Saari ja Emilia Saukko		
6	VUOTAVA HAAVA – HÄPEÄ JA STIGMA LEIPÄJONOSSA	81
6.1	Häpeä ja stigma	82
6.2	Häpeän kokemukset leipäjonoissa	86
6.3	Leipäjonoissa käyminen on arkipäiväistynyt	94

Maria Ohisalo ja Tuomo Laihiala

7	TARPEEKSI KÖYHÄ LEIPÄJONOON? RUOKA-AVUN MERKITYS IHMISTEN PÄRJÄÄMISEEN	96
7.1	Pärjääminen ja selviytymiskeinot leipäjonoissa	97
7.2	Ruoka-avussa käyvien omakohtainen kokemus pärjäämisestään	99
7.3	Ruoka-apu on useimmille pärjäämisen kannalta välttämätöntä	107
8	JOHTOPÄÄTÖKSET	109
	Usein toistuvia urbaanilegendoja kansalaiskeskusteluista sekä selityksiä	111
	Ruoka-avun sosiaalipolitiikka	113
	Ruoka-avun uudet avaukset	114
	LÄHTEET	115
	KUVIO- JA TAULUKKOLUETTELO	121
	LIITE 1. KANSALLISEN RUOKA-APUTUTKIMUKSEN KYSELYLOMAKE JA PERUSJAKAUMAT	123
	LIITE 2. KANSALLISEN RUOKA-APUTUTKIMUKSEN AINEISTON KERUUPAIKAT	127
	LIITE 3. VÄESTÖN HYVINVOINTI SEKÄ RUOKA-AVUSSA KÄYVIEN HYVINVOINTI	129

Esipuhe

Suomi on paradoksaalisessa tilassa. Vaikka suomalaisten enemmistö voi paremmin kuin koskaan aiemmin, huono-osaisuus tiivistyy erilaisiin huono-osaisuuden notkelmiin. Myös sosiaalinen etäisyys eri väestöryhmien välillä on kasvanut. Hyvinvoiva ei enää tunnista pahoinvoivan todellisuutta – saati toisinpäin.

Kasvun ja työllisyyden Suomessa leipäjonon Suomi on kipeä muistutus elämänmahdollisuuksien eriytymisestä. Yksi maailman parhaista maista ei pysty pitämään huolta heikoimmistaan sosiaaliturvan avulla. Hyvinvointivaltion pohja vuotaa, mikä tulee näkyväksi katuja kiertelevinä tuhansien ihmisten leipäjonoina.

Ilmiö ei sinänsä ole uusi. Leipäjonoja on ollut jo 1990-luvun lamasta lähtien siellä, täällä ja tuolla. Kuitenkin 2010-luvun puolivälin paikkeilla leipäjonot nousivat uudestaan yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun. Syksyllä 2014 käydyssä eduskunnan välikysymyskeskustelussa termi leipäjonot mainittiin useammin kuin koskaan aikaisemmin. Ne ovat olennainen osa kasvuun ja työllisyyteen keskittyvää Suomea.

Kun 1990-luvun laman aikaan ruoka-apuun liittynyt keskustelu pyöri sosiaalipoliittisen ongelman ympärillä, nyt 2010-luvulla ruoka-apu on liitetty suomalaismediassa ennen kaikkea ruokahävikikeskusteluun. Sosiaalipo-

liittinen kysymys on painunut taka-alalle, koska ruoka-apu on sosiaalisena käytäntönä vakiintunut epäviralliseksi osaksi suomalaista köyhyyspolitiikkaa. Resurssiniukkuus on puolestaan herätellyt ihmisiä ajattelemaan ylijäämäruoan uudelleenkäyttöä.

Raportissa avataan syitä päätyä ruoka-apuun, havainnollistetaan ruoka-avussa käyvien ihmisten hyvinvointivajeita ja pyritään herättämään yhteiskunnallista keskustelua siitä, kuinka ruoka-avussa käyviä voisi nykyistä paremmin auttaa. Raportissa esitellään perustuloksia, minkä jälkeen analyysiä syvennetään myöhemmin julkaistavissa vertaisarvioituissa artikkeleissa.

Kiitämme lämpimästi Kunnallisalan kehittämissätiötä hankkeemme tukemisesta. Suurimman kiitoksen ansaitsevat 3474 tutkimukseen osallistunut vastaajaa ja lukuisat ruoka-apua jakavat organisaatiot, joista saimme kerätä aineistoa. Lämmin kiitos myös kaikille aineistoa keränneille, paikallisraportteja työstäneille sekä raporttiin kirjoittaneille dosentti Sakari Kainulaiselle (Diakonia-ammattikorkeakoulu), VTT Antti Kouvolle (Turun yliopisto), VTM Tuomo Laihialalle (Helsingin yliopisto), VTT Anne Määttäälle (Diakonia-ammattikorkeakoulu) ja YTM Emilia Saukolle (Itä-Suomen yliopisto). Kiitos myös apulaisprofessori Mikko Niemelälle (Tampereen yliopisto) raportin kommentoinnista.

Helsingissä 1.12.2014

Maria Ohisalo

VTM, Itä-Suomen yliopisto

Juho Saari

professori, Itä-Suomen yliopisto

Johdanto

*”Se oli täysin äänetön jono, pitkäksi venynyttä
hiljaisuutta tavaratalojen välissä.”*

– Riku Korhonen (2013)

Leipäjonot eivät kuulu suomalaiseen hyvinvointivaltioon. Näin kertovat niin ruokaa jonottavat, sitä jakavat kuin poliitikotkin 2010-luvun Suomessa. Silti ruoka-apua on Suomessa, pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa, laajemmassa määrin kuin koskaan aiemmin. Ruoka-apu ja sitä näkyvästi ilmentävät leipäjonot rantautuivat laajemmin suomalaiseen katukuvaan 1990-luvun laman aikana (Ohisalo 2013). Ne eivät koskaan hävinneet.

Jokaisen on syötävä. Ruoka on keskeinen elinehtomme ja osa jokapäiväistä elämäämme. Ruoassa on kyse myös paljon muusta kuin vain biologisesta tarpeesta. Ruoka liittyy sosiaalisiin ja kulttuurisiin merkityksiin, erottautumiseen, käytäntöihin, arvostuksiin, konteksteihin, tapoihin ja symboleihin. Ruoasta tulee sosiaalinen ongelma, kun sitä ei ole saatavilla, se on huonolaatuista tai ravitsemustottumukset vinoutuvat. Ruoka on ongelmallista myös, kun siitä tulee ylijäämää, jota ei osata tai haluta jatkokäyttää tai hyödyntää.

Suomen perustuslain 19 § turvaa jokaiselle oikeuden perustoimeentulon turvaan. Toisin sanoen Suomessa julkisella vallalla on vastuu ihmisten hy-

vinvoinnista. Kaduilla kiemurtelevat leipäjonot eivät ole julkisen vallan vastuulla. Ne ovat järjestöjen, seurakuntien ja yksityisten ihmisten aikaansaamia avunpaikkoja yhteiskunnan heikoimmassa asemassa oleville. Ne ovat paikkoja, jonne hyvinvointivaltio vuotaa ja joiden sisäisestä heterogeenisuudesta ei juuri tiedetä.

Kunnallisanalan kehittämissätiön Huono-osaisin Suomi -hankkeen loppuraportissa on ensimmäistä kertaa selvitetty laajalla kyselyaineistolla ruoka-avussa käyvien hyvinvointia, palveluiden ja tulonsiirtojen käyttöä, luottamusta ja sosioekonomista taustaa. Raportin kirjoittajille on matkan varrella käynyt selväksi, että ruoka-apu sosiaalipoliittisena kysymyksenä linkittyy vahvasti myös lukuisiin yhteiskunnan muihin aloihin. Raportissa kuvataan ennen kaikkea ihmisten sosiaalisia ja sosiaalipoliittisia syitä päätyä ruoka-apuun ja avataan myös ruoka-avun organisoinnin taustaa. Siihen liittyy elintarvikkejärjestelmän epäkohdat tuotantotaloudesta logistiikkaan ja jatkuvan ruoan ylijäämän ja hävikin vielä pitkälti ratkaisemattomat ongelmat.

Ruoka-apu tulee sosiaalipoliittisena ilmiönä myös lähelle etiikan ja moraalien kysymyksiä ja kirkkososiologiaa, sillä ruoka-avun kenttä on pitkälti hengellisten toimijoiden aluetta. Erityisen suuri toimija on evankelisluterilainen kirkko. Vuonna 1995 kirkon piirissä perustettiin Suomen ensimmäiset ruokapankit, ja niistä muodostui selkeä paikka EU:n ruoka-avun¹ jaka-

---

¹ Euroopan unioni on vuodesta 1987 lähtien jakanut elintarviketukea yhteisön vähävaraisille. EU on luovuttanut maatalouden ylijäämätuotteiden tuotevarastostaan eli interventiovarastostaan muun muassa ohraa ja maitojauhetta, joilla on ostettu elintarvikkeita jäsenvaltioiden voittoa tavoittelemattomille toimijoille. Ruoka-apu kuuluu EU:ssa maatalouspolitiikan toimialaan eikä näin ollen perustu unionin sosiaalipoliittiseen toimivaltaan (Sopimus Euroopan unionin toiminnasta 2008, artiklat 4–6). Suomessa ohjelma onkin tiukasti rajattu sosiaalipolitiikan ja sosiaalihuollon ulkopuolelle. Suomi on ottanut EU:n elintarvikeapua vastaan vuodesta 1995 lähtien. Väliaikaiseksi tarkoitettu ohjelma ja sen koordinointi on erilaisten käänteiden kautta muodostunut Suomessakin systemaattiseksi ja vakiintuneeksi kokonaisuudeksi. EU:n ruoka-apuohjelman kustannukset Suomessa on maksettu maatalouden interventiorahastosta, joka on maa- ja metsätalousministeriön alainen, valtion talousarvion ulkopuolinen rahasto. Vuonna 2011 Suomelle myönnetty kokonaismääräraha oli noin 4,3 miljoonaa euroa, josta elintarvikkeiden hankkimiseen meni noin 4,1 miljoonaa euroa. Tällä summalla hankittiin jaettavaksi noin kolme miljoonaa kiloa ruokaa. Keskusjärjestöjen mukaan ruoka-apu tavoitti tällöin yhteensä 430 000 avuntarvitsijaa. (Ohisalo 2013, 146–148.) EU:n maatalouspolitiikan budjettikehykseen aiemmin sisältyneen elintarvike-

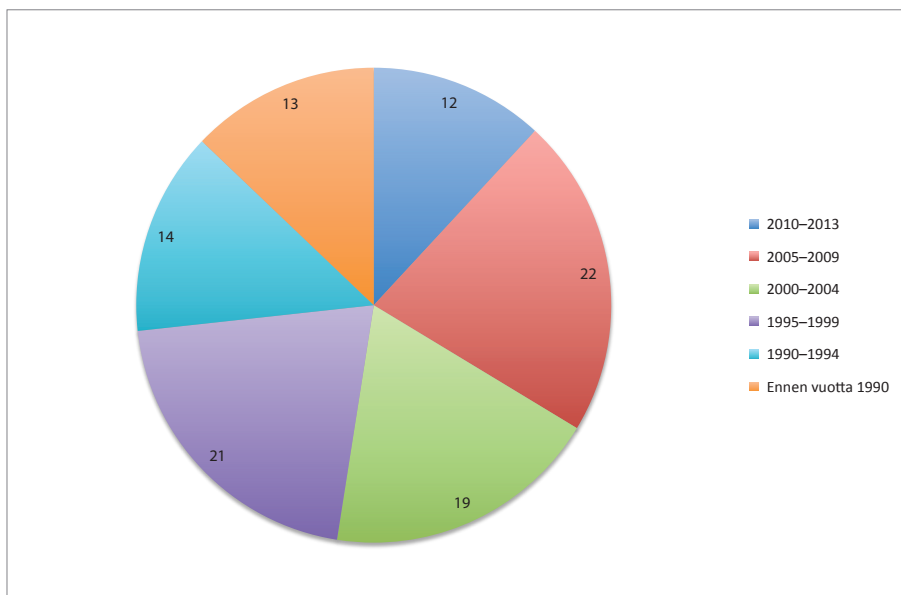
miselle. Tällä EU:n maataloustuotannon tasapainottamiseen liittyvällä ruoka-apuohjelmalla on ollut vaikutuksensa avustusruoan jakelun vakiintumiseen Suomessa. 1990-luvun alussa aloitettiin myös työttömien ruokailut, jotka osaltaan ovat vaikuttaneet ruoka-aputoiminnan leviämiseen.

Ruoka-apu saattaa äkkiseltään vaikuttaa marginaali-ilmioilta. Se kertoo kuitenkin yllättävän paljon yhteiskunnallisista muutoksista ihmiselämän ruohonjuuritasolla. Ruoka-avun merkitys ihmisten selviytymiseen on korostunut erityisesti 2000-luvun lopun ja 2010-luvun alun taloudellisesti vaikeina aikoina useissa Euroopan maissa. Kansainväliselle yleisölle on jouduttu teroittamaan sanomaa, että ruoka-avulle on tarvetta myös rikkaimmissa länsimaissa. Ruoka-apu meillä on hyvinvointivaltiollisen köyhyyden ja huono-osaisuuden ilmenemismuoto. Lisäksi ilmiö heijastelee resurssiniukkuuden noususta ihmisten kokemusmaailmaan: jatkuvasti lisääntyvä ruoan ylijäämä on yhä useammassa paikassa haluttu saattaa ihmisten syötäväksi uudelleenjakelulla.

Muun muassa ruoka-avun organisointia, toimijoiden kenttää ja yhteistyökuvioita tarkasteltaessa on huomattu, että lukuisia ruoka-avun toimipaikkoja on syntynyt eri puolille maata pitkään 1990-luvun lamankin jälkeen – ilmiö on ollut enemmän voimissaan 2010-luvulla kuin ehkä koskaan aiemmin. Kuviossa 1 on esitetty tarkasteltujen ruoka-avun toimijoiden toiminnan aloitusajankohta prosentteina aloitusvuoden mukaan. Kaksi kolmasosaa toimijoista on aloittanut toimintansa vasta pahimpien lamavuosien jälkeen. Hieman yli puolet toimijoista on syntynyt 2000-luvulla.

---

avun päätyttyä vuonna 2013 perustettiin rahoituskaudelle 2014–2020 EU:n koheesio-politiikkaan sisältyvä vähävaraisimmille suunnattu eurooppalaisen avun rahasto (TEM 2014a).

Kuvio 1. Ruoka-aputoiminnan aloittaminen Suomessa eri ajanjaksoina (%) (N = 169)

Suomalaisten suuri enemmistö voi paremmin kuin koskaan aiemmin. Laajat väestökyselyt antavat harvoin tarkkaa kuvaa kaikista heikoimmassa asemassa olevien hyvinvoinnista: huono-osaisimmasta kansanosasta tiedetään verrattain vähän. Hyvinvointivaltiossa huono-osaisuus kasautuu ja tiivistyy huono-osaisuuden notkelmiin, joiden ihmisiä on vaikea tavoittaa kyselyin. Laajemmat rekisteriaineistot eivät taas useinkaan taivu tämän kaltaiseen hyvinvointitutkimukseen, koska niiden antama tieto on varsin rajattua.

Työnimellä Huono-osaisin Suomi kulkenut hanke linkittyy Itä-Suomen yliopiston professori Juho Saaren huono-osaisuustutkimuskokonaisuuteen, jossa on 2010-luvulla tutkittu muun muassa asunnottomien, mielenterveyskuntoutujien, oikeuspsykiatrian potilaiden ja nuorten hyvinvointia (Niemelä & Saari 2013). Ruoka-apu on yksi 2010-luvun Suomen huono-osaisuuden notkelmista.

Vaikka ruoka-apua ilmiönä on ollut olemassa jo ennen 1990-luvun lama-
vuosia ja sitä on tarjonnut esimerkiksi Pelastusarmeija, ei siitä ole tähän asti ollut kattavaa määrällistä tietoa. Lukuisia raportteja, opinnäytetöitä ja pai-

kallistason selvityksiä aiheesta on vuosien varrella kyllä tehty, ja usein lähestymistapa on ollut laadullinen ja otoskoko melko pieni. Raportti paikkaa tätä tutkimusaukkoa ja tarjoaa kuntien työntekijöille, virkamiehille, poliitikoille ja järjestötoimijoille kuvaa suomalaisessa ruoka-avussa käyvien ihmisten koetusta hyvinvoinnista, asenteista, sosioekonomisesta asemasta ja asemoitumisesta julkiseen palvelu- ja tulonsiirtoverkkoon. Raportissa tarkastellaan ruoka-apuilmiotä huono-osaisuuden viitekehyksessä ja tarkastellaan sen syitä, seurauksia ja lopussa myös mahdollisia ratkaisuja.

Keskustelua nuorten syrjäytymisestä on käyty jo 1990-luvun lamasta lähtien. Silti vasta vuonna 2010 Pekka Myrskylän laskettua ”syrjäytyneiden nuorten” määrän (määritelmän mukaan 38 000–50 000 henkilöä) keskustelu sai siivet (Myrskylä 2011). Syrjäytyneet tai syrjäytetyt nuoret ovatkin hallinneet nuorista ja huono-osaisuudesta käytyä yhteiskuntapoliittista keskustelua viime vuosina. Samanlaista numeerista tietoa ruoka-avusta on alkanut olla saatavilla vasta nyt Itä-Suomen yliopiston tekemien selvitysten kautta. Vaikka suomalaismedia on tarttunut teemaan hyvin, poliitikkojen puheenvuorot ruokaköyhyydestä ovat jääneet muutamiin. Onko ruoka-apu todella niin vakiintunut osa heikoimmassa asemassa olevien auttamistoimintaa, osittain jopa suomalaista köyhyyspolitiikkaa, että luvut leipäjonoissa käyvistä ihmisistä ja heidän hyvinvoinnistaan tai ruoka-apukontaktien määrästä eivät enää yllätä ketään?

Vähäisen ja hajanaisen tutkimustiedon vuoksi ruoka-avun roolista ja jonoissa asioivista on monenlaisia mielikuvia. Kuntien sosiaali- ja terveystoimien käsitykset ruoka-avun toiminnan laajuudesta, asiakkaiden asemasta sekä kuntapalvelujen käytön ja ruoka-avun päällekkäisyydestä perustuvat enemmän anekdootteihin ja havaintoihin kuin systemaattiseen tietoon. Tutkimustiedon puute on haaste, sillä kuntien sosiaali- ja terveyspalvelut turvaavat myös sen väestönosan hyvinvointia, jolla ei ole varaa vaihtoehtoihin palveluihin. On tärkeää tietää ruoka-avussa käyvien ihmisten sosioekonomisesta asemasta sekä palvelujen ja tulonsiirtojen käytöstä, sillä ne kertovat olennaisia asioita kuntapalvelujen toimivuudesta.

Kunnissa on tärkeää tunnistaa ruoka-apuun turvautuvien palvelutarpeet: ruoka-apu on paikka, josta kuntien sosiaalityö ja terveydenhuolto voivat tavoittaa poispuodonneita. Ruoka-apu on hyvinvointivaltion tarjoaman viimesijaisen perusturvan jälkeistä apua, jota on kuitenkin tarjolla vain jossain

joillekin eikä kaikille kaikkialla. Eri kunnissa on erilaisia ruoka-avun toimipaikkoja, joiden kävijäkunta on enemmän tai vähemmän valikoitunutta. Osa toimipaikoista houkuttelee suhteessa enemmän nuorempia ja osa vanhempia kävijöitä, osa eläkeläisiä ja osa mielenterveyskuntoutujia. Kuntien väliset tulokset kertovat osittain erilaisista ruoka-avun toimipaikoista kävijäkuntineen, mutta myös kunnissa tarjottavan julkisen sosiaali- ja terveys- turvan tavoitettavuudesta ja toimivuudesta.

Raportissa kuvataan sellaista ruoka-apua, jota jaetaan ruokakasseina ja/ tai yhteisruokailuina. Esimerkiksi sosiaalihuollon ja diakoniatyön kautta jaettavien kauppojen maksusitoumusten käyttöä ei tarkastella. Sen tekeminen laajentaisi ruoka-avun määritelmän ja kentän koskemaan jokaista Suomen kuntaa.

Kuva ruoka-apuun turvautuvista ihmisistä on mediassa ja kansalaiskeskusteluissa helposti yksioikoinen. Ruoka-avussa käyviä leimataan usein joko palveluiden ja sosiaaliturvan väärinkäyttäjiksi eli niin sanotuiksi kunnianttomiksi köyhiksi tai vaihtoehtoisesti hyvinvointivaltion karsimisesta kärsiviksi kunniallisiksi köyhiksi. Ruoka-apuun liittyy vahvoja tunteita. Siinä missä kansalaiskeskusteluissa keskitytään määrittelemään ruoka-avun kävijäkuntaa, sosiaali- ja terveystoimi ei nykyisellään tunnista ruoka-avussa käyviä. Lisäksi ruoka-avussa toimivilla on vahva identiteetti ruoka-apu-toimijoina ja auttajina. Uusien ruoka-avun mallien edistäminen ei siis tapahdu helposti ennen kuin teemasta päästään yhteisymmärrykseen eri toimijoiden kesken. Yhteiskunnallisesti tärkeänä lähtökohtana tulee olla heikossa asemassa olevien auttaminen.

1 Leipäjonojen Suomi ja Eurooppa

Huono-osaisin Suomi -tutkimushanke käynnistyi Itä-Suomen yliopiston ja Kuopion kaupungin yhteishankkeesta talvella 2012. Kuopion kaupunki tilasi Itä-Suomen yliopistolta selvityksen siitä, keitä paikallisessa ruoka-avussa kävijät ovat. Itä-Suomen yliopisto kehitti tutkimustyökaluksi nelisivuisen kyselylomakkeen (liite 1), jolla asiaa alettiin selvittää. Määrällisen tutkimuksen tulokulma oli ihmislähtöinen: perinteikkäästä hyvinvointitutkimuksen resurssipohjaisesta tavasta haluttiin siirtyä kohti koetun hyvinvoinnin kuvaustapaa ja lomakkeessa kysyttiin muun muassa ihmisten kokemuksia omasta hyvinvoinnistaan, terveydestään ja pärjäämisestään.

1.1 Aineisto ja metodologia

Yhteensä 3474 kyselyyn vastannutta henkilöä kattava aineistonkeruu eteni vaiheittain 11 kunnassa. Kustakin kunnasta pyrittiin keräämään noin 300 vastaajan otos. Kuopion pilottihankkeen jälkeen kerättiin pääkaupunkiseudun aineisto (Espoo (N = 305), Helsinki (N = 396), Vantaa (N = 204)), jota seurasivat järjestyksessä aineistot Porista (N = 308), Jyväskylästä (N = 292), Turusta (N = 331), Mikkelistä (N = 300), Tampereelta (N = 354), Lahdesta (N = 168) ja viimeisenä kesä-syyskuussa 2013 kerätty Porvoon aineisto

(N = 105). Lisäksi aineistossa on mukana Kirkkopalveluiden seitsemästä eri seurakunnasta (Jurva, Kurikka, Lahti, Lieksa, Ranua, Seinäjoki ja Sääksmäki) keräämä aineisto, jossa oli 405 EU-ruokaa saanutta vastaajaa. Aineistoa on kerätty yhteensä 36:sta eri ruoka-avun toimipisteestä. (Liite 2.) Esimerkiksi Joensuu, Oulu ja Kouvola eivät pyynnöistä huolimatta osallistuneet hankkeeseen.

Vastausmahdollisuutta kyselytutkimukseen on tarjottu jokaiselle kussakin ruoka-avussa aineistonkeruuhetkellä käyneelle henkilölle. Aineistoa on hieman keräyspaikan mukaan kerätty useampina päivinä ja tutkijoiden pidempi läsnäolo ruoka-avun toimipaikoissa on myös edesauttanut laajan datan keräämisessä. Ennen osallistumistaan vastaajat ovat saaneet tutkimuksesta informaatiota, jonka kautta on ollut mahdollista pohtia halukuutta osallistua tutkimukseen. Vastaajat ovat täyttäneet lomakkeet pääasiassa itsenäisesti ja joissain tapauksissa tutkijan avustuksella, jos vastaajan on ollut vaikea täyttää kyselylomaketta esimerkiksi heikon näön vuoksi. Tutkimukseen on voinut osallistua vapaaehtoisesti ja anonymisti. Yksittäisiä vastaajia ei voida tutkimuksesta tunnistaa, eikä henkilötietoja ole kerätty keneltäkään.

Aineisto on kerätty yhteistyössä Diakonia-ammattikorkeakoulun sekä sosiaalialan osaamiskeskusten kanssa. Aineistonkeruu on useassa kunnassa tapahtunut sosiaalialan opiskelijoiden voimin ja opettajien ohjauksessa. Opiskelijoilla on ollut mahdollisuus saada tutkimukseen osallistumisesta opintopisteitä ja arvokkaita kohtaamisia ja keskusteluja ruoka-avun maailmassa. Paikallisista aineistoista on aineistonkerääjien toimesta tuotettu lähes jokaisessa kunnassa paikallisraportti. Raportti on tehty paikallistoimijoiden ja päättäjien tarpeisiin sekä ruoka-apuilmion tunnistamiseksi. Hankkeen eräänlaisina sivutuotteina on syntynyt vuoden 2014 alussa julkaistu Raha-automaattiyhdistyksen raportti ruoka-avun organisoinnista Suomessa (Ohisalo ym. 2014) sekä tehty opinnäytetöitä.

Leipäjonoja koskevan aineiston vertailuaineistona käytetään joissakin raportin luvuissa Suomen väestöä koskevia tietoja. Niin sanottu Kelan kansalaiskysely on Kelan tutkimusosaston TNS Gallupilta vuonna 2013 tilaama puhelinhaastatteluaineisto. Aineisto edustaa 15 vuotta täyttäneitä väestöä Ahvenanmaata lukuun ottamatta. Aineiston otoksen muodostamisessa sovellettiin monivaiheista ositettua otantaa. Otantavaiheessa aineisto tehtiin

edustavaksi iän, sukupuolen ja maantieteellisen sijainnin osalta. Aineistolle on laskettu painokerroin, jossa otostiedot on painotettu demografisten ja maantieteelliseen sijaintiin liittyvien tekijöiden osalta (ks. tarkemmin Niemelä & Pajula 2014).

Ruoka-apua on saatavilla laajalti ympäri Suomea, mutta se keskittyy suurimpiin kaupunkeihin, joissa ruokaa jakavia elintarvikejärjestelmän toimijoita on enemmän, mutta joissa myös sosiaalisten ongelmien kirjo on moninaisempi. Ruoka-avun perusjoukon määrittäminen on hankalaa, sillä yhtä kattavaa listaa kaikista ruoka-apua Suomessa jakavista toimijoista ei ole. Karkean arvion mukaan ruoka-apua jakavia toimijoita on eri puolilla Suomea jopa yli 400 (Ohisalo ym. 2014). Määrän arvioiminen on hankalaa, sillä edes paikallistasolla ei aina tiedetä kaikista ruokaa jakavista toimijoista.

Vastaavasti myöskään ruoka-avussa käyvien määrästä ei ole tarkkaa tietoa. Ruoka-avun ”asiakkuuden” säännöllisyyttä tutkittaessa on kuitenkin pyritty arvioimaan myös ruoka-avussa käyvien ihmisten määriä (Ohisalo ym. 2014, 37–38). Tällöin ruoka-avun toimijoita on pyydetty arvioimaan ruoanjakelun kävijämääriä ja jakelussa käyvien vakiokävijöiden osuutta. Raha-automaattiyhdistyksen selvityksessä ruoka-avun organisoinnista vuonna 2013 mukana olleiden kuntien väestömäärä oli Tilastokeskuksen mukaan 3,7 miljoonaa (koko Suomen väestömäärä 5,4 miljoonaa). Tutkimuksen kohteena olevat kunnat edustivat väestömäärältään noin 70 prosenttia koko Suomen väestöstä. Tähän arvioon perustuen ruoka-avussa käyvässä vuodessa säännöllisesti 12 600 henkilöä ja epäsäännöllisesti noin 9 500 henkilöä. Vuositasolla vakiokävijöiden käyntejä ruoka-avussa kertyi 1,2 miljoonaa. Kokonaisuudessaan ruoanjakelukontakteja oli vuodessa arviolta 1,7 miljoonaa. Arviot ovat hyvin karkeita eivätkä ota huomioon esimerkiksi vuodenaikaan liittyviä vaihteluita: osa toimipaikoista on kesäisin kiinni ja jonot ohjautuvat muualle.

Raportin vajaan 3500 vastaajan joukkoa voidaan pitää edustavana otoksena ruoka-apuun turvautuvista ihmisistä. Heidän sosioekonomisesta taustastaan ja hyvinvoinnistaan kertovat tulokset ovat yleistettävissä ruoka-avun perusjoukkoon. Tutkimusaineisto on Suomen suurimmista ja lukuisista pienemmistä ruoka-avun toimipisteistä kerätty ositettu otos. Tutkimuksen tulosten luotettavuutta lisää se, että vaikka aineistoa on ollut kerää-

mässä useampi toimija ja paikallisraportteja tekemässä useampi tutkija, ovat tulokset eri paikkakunnilla noudatelleet pitkälti samaa yleislinjaa. Kerätty aineisto mahdollistaa ensimmäistä kertaa suomalaisessa ruoka-avussa käyvien ihmisten hyvinvoinnin laajan tarkastelun. Kyselyaineisto on analysoitu SPSS-tilasto-ohjelmalla.

1.2 Leipä ja jono

Jonoja syntyy, kun sisäänsyöttö joinain hetkinä ylittää tuotantoprosessin vastaanottokyvyn. Jono voi syntyä niin kaupan kassalle, sairaalan poliklinikalle kuin Helsinginkadulle ruoka-apuun. Kun tuotanto lisääntyy, lyhenee jonokin. Tuotantoprosessin tehostaminen ja resurssien lisääminen auttavat jonoista eroon pääsyssä. Paras tapa lyhentää jonoa on vähentää jonottajien määrää, kuten tässä tapauksessa lisäämällä panostuksia sosiaaliturvaan.

Kasvua ja työllisyyttä tavoitteleva suomalainen politiikka ei kuitenkaan ole onnistunut vähentämään jonottajien määrää. Leipäjonoja ei ole onnistuttu poistamaan. Tähän on kaksi selkeää syytä: toinen on sosiaalipoliittinen ja toinen liittyy ekologiseen kestävyYTEEN.

Leipäjonoja syntyi alun perin 1990-luvun taloudellisen tilanteen, poliittisten päätösten ja kasvaneen työttömyyden vuoksi. Vähitellen ruoka-avusta muodostui eräs suomalaisen kansalaisyhteiskunnan tapa tukea heikoimmassa asemassa olevia. Tapaa vahvisti Suomen vuodesta 1995 vastaanottama EU:n ruoka-apu, jota on jaettu aina vuoteen 2014 asti ja siitäkin eteenpäin uudistuneessa ruoka-apuohjelmassa. Hyvinvointivaltion vuotava pohja on pitänyt yllä tarvetta ruoka-avulle.

Elintarvikejärjestelmämme epäsuhta on toinen suuri syy, joka aiheuttaa leipäjonoja. Lukuisat ruoka-apua jakavat järjestöt ja toimijat saavat kaupoilta, tuottajilta ja tukuilta ruokaa, joka muuten päätyisi kaatopaikalle. Ylijäämäruoan eteenpäin jakamiseen on 2010-luvulla herätty aivan uudella tavalla. Maailmanlaajuisesti jopa kolmasosa kaikesta tuotetusta ruoasta päätyy hävikkinä tai ylijäämänä kaatopaikalle (FAO 2011). Niukkojen resurssien maailmassa ruokaa ei ole varaa heittää pois. Siksi onkin järkevää torjua yhtä aikaa sekä ruokaköyhyyttä että ruokahävikkiä.

Erityisesti kansainvälisiä ruoka-avun malleja tarkasteltaessa nousee esiin sosiaalisen ja ekologisen kestävyYTEEN yhteys, joka pitää yllä koko ruoka-

avun maailmaa. Niin suomalaisessa ja kansainvälisessä elintarvikejärjestelmässä kuin sosiaalipolitiikassakin on ongelmansa. Ruoka-apu on epävirallinen köyhyyspoliittinen avustustoimenpide, joka voisi kuntien ja valtion niin päättäessä olla myös virallisempaa avustustoimintaa. Näin se linkittäisi ruoka-avun perustuslain pykälään, jossa turvataan jokaiselle oikeus perustustoimeentulon turvaan. Ruoan poisheittäminen alkaa yhä useammasta tuntua väärältä maailmassa, jossa resurssipula on tulevien vuosien megatrendi, jossa noin yksi kahdeksasosa (12 %) väestöstä näkee nälkää, jossa yksi kolmasosa kaikesta tuotetusta ruoasta päättyy kaatopaikalle ja jossa ruokaköyhyys on myös länsimainen ongelma.

Tutkimuksen lähtökohtainen tavoite onkin ollut tutkia leipäjonoissa ja laajemmin ruoka-avussa käyvien ihmisten hyvinvointia, heidän sijoittumistaan palveluiden ja tulonsiirtojen verkkoon, heidän syitänsä päätyä ruoka-apuun ja heidän sosioekonomista taustaansa. Sosiaalisen ongelman lisäksi on tarkasteltu myös teeman ekologista merkitystä.

1.3 Ruoka-apu suomalaismediassa

Ruoka-avusta on ollut hankkeen aikana suomalaismediassa useita uutisia. Paikallisten osaraporttien julkaiseminen on noussut useissa medioissa puheenaiheeksi ja osaraporttien ja tämän raportin kirjoittajat ovat kommentoineet lukuisia teemaan liittyviä uutisia. Teeman ympärillä liikkunut laajempi huono-osaisuusseminaari ylitti syksyllä 2013 monet uutiskynnykset. Hankkeessa on kerätty ajankohtaisia uutisia ruoka-avusta ja -hävikistä, leipäjonoista, ruokapankeista, suomalaisesta huono-osaisuudesta, EU:n ruoka-avun tulevaisuudesta, ruoka-avussa käyvien hyvinvoinnista ja muun muassa kauppojen uusista ruoanjakotoimintatavoista. Pelkästään vuoden 2013 aikana internetistä löytyi lähes 200 teemaa eri tulokulmista sivuavaa tekstiä. Lisäksi teemaa sivuttiin lukuisissa radio- ja tv-ohjelmissa sekä paperilehdissä.

Ruoka-apuun liittyvää uutisointia esiintyi mediassa lähes päivittäin vuosina 2013–2014. Kun Yle uutisoi, että elintarvikeviranomaisen Evira löytää ylijäämäruoan jakamisen kriteereitä, yli 50 000 ihmistä suositteli artikkelia Ylen verkkosivuilla. Aiheesta kirjoitetut blogitekstit ovat tuottaneet tuhansia jakoja sosiaalisessa mediassa ja satoja kommentteja.

Ruoka-avun luulisi olevan suomalaisen yhteiskunnan tunnustettu sosiaalipoliittinen ongelma. Näin ei kuitenkaan ole. Näistä uutisista ei juuri löydy suomalaisten poliitikkojen kannanottoja aiheesta. Eduskunnan suuresta sallista ruoka-aputeema vaikuttaa pysyneen jo vuosia poissa muutamia sivuhuomautuksia ja syksyn 2014 välikysymyskeskustelua lukuun ottamatta. Leipäjonot Suomen katukuvassa 1990-luvun laman aikana olivat kansallinen tragedia, ja niistä puhuttiin ulkomaita myöten.

Mitä voidaan ajatella suomalaisesta hiljaisuudesta ruoka-avun ympärillä 2010-luvulla? Onko leipäjonot hyväksytyt osaksi hyvinvointivaltiota, eikö heikoimmassa asemassa olevien kansalaisten hyvinvoinnista välitetä vai onko jonojen annettu vakiintua, jotta ei tarvitsisi puuttua niiden perimmäisiin sosiaalipoliittisiin syihin, perusturvan tasoon ja tulojen ja menojen kohtaamattomuuteen sekä esimerkiksi asuntopolitiikan ongelmiin.

Hankkeen tutkijoille mediakeskustelun seuraaminen ja erityisesti siihen osallistuminen on tuonut tärkeän ulottuvuuden tutkimuksenteolle ja pitänyt heikoimmassa asemassa olevien ääntä esillä. Ruoka-avun maailmaan on tutustuttu yhdessä ruohonjuuritason toimijoiden kanssa ja pohdittu samalla leipäjonojen olemusta 2010-luvun Suomessa erilaisten teemojen ympärillä: mitä pitäisi tehdä leipäjonojen kansan hyvinvoinnin parantamiseksi, ovatko leipäjonot 2010-luvun köyhyyspolitiikan väline, mitä tapahtuu tulevaisuudessa, kun ruokaa on säästöjen vuoksi tarjolla entistä enemmän, tai mitä hyväntekeväisyysjärjestöt jakavat, jos ruokahävikkiä saadaan tavoitteiden mukaisesti roimasti vähennettyä. Edellä mainitut ovat olleet vain muutamia kysymyksiä, joiden ympärillä hankkeessa on liikuttu.

1.4 Eurooppalaiset ruoka-avun mallit

Eurooppalaisen talouskriisin aikoina ruoka-avun määrä on eri puolilla Eurooppaa lisääntynyt, ja hyvinvointivaltioiksikin kutsutuissa maissa ruoka-aputoiminta on saanut uutta nostetta. Tällä nosteella on toisaalta hyvät, toisaalta huonot puolensa. Hyvänä voidaan pitää uutta ekologista ymmärrystä, jonka ansiosta ylijäämäruoka on haluttu kaatopaikkaa parempaan tarkoitukseen ja kaikista heikoimmassa asemassa olevien avuksi. Euroopan unionin tasolla on herätty ongelmaan, ja muun muassa komissio on käyn-

nistänyt hankkeita hävikin pienentämiseksi. Komission arvion mukaan EU:ssa haaskataan ruokaa vuosittain 90 miljoonaa tonnia (EU-parlamentti 2012).

Yhteiskuntatieteellisestä viitekehuksesta tarkasteltuna tätä ruoka-aputoiminnan uutta nostetta taas leimaa ruokaköyhyyden lisääntyminen taloudellisesti vaikeana aikana. Ruokapankkien määrän lisääntyminen esimerkiksi Britanniassa on tutkimusten mukaan seurannut hallituksen leikkauspolitiikkaa ja ”Big Society, not Big Government” -ideologiaa, jossa lähimmäisapu ja hyväntekeväisyys ovat saaneet uusia merkityksiä (Lambie-Mumford 2013).

Selkeitä merkkejä ruokaköyhyyden lisääntymisestä on nähtävissä erityisesti Etelä-Euroopan maissa. Punainen Risti ei ole sitten toisen maailmansodan jakanut ruokaa Euroopassa, kunnes 2010-luvulla se käynnisti avun Espanjassa. Portugalissa katolinen kirkko on jo perinteidensä mukaisesti vahva ruoka-avun toimija, mutta avun tarve on lisääntynyt talouskriisin runtelemassa maassa. Kreikassa ruoka-apua jaetaan soppakeittiöissä ja leipäjonoissa niin ortodoksisen kirkon, järjestöjen kuin kuntienkin taholta. Maan hallituksen troikan painostamana vuonna 2010 käynnistyneet säästötoimet ovat näkyneet erityisesti kansalaisten perushyvinvointiin liittyvissä palveluissa ja tuissa. Verrattaessa kreikkalaista ruoka-avussa käyvää suomalaiseseen nähdään selkeä jako siinä, kuinka hyvinvointivaltio vielä turvaa heikossa asemassa olevien toimeentuloa Suomessa.

Euroopan ruokapankkien keskusjärjestöön (European Federation of Food Banks (FEBA)) kuuluu 256 ruokapankkia eri puolilta Eurooppaa, yhteensä 21 eri maasta. FEBA:n toimintaideologiana on yhtä aikaa taistella ruokaköyhyyttä ja -hävikkiä vastaan. Suomen arviolta lähes 400 ruoka-aputoimijasta yksikään ei kuulu FEBAan. FEBA on yksi niitä tahoja, joita eurooppalaisessa köyhyyspoliittisessa toiminnassa kuullaan. FEBA jäsenineen jakaa ruokaa yli viidelle miljoonalle eurooppalaiselle. Kattojärjestö velvoittaa jäseniään raportoimaan jakamistaan elintarvikkeista, niiden määristä, paikantumisesta ja ruoka-avun saajista.

Tätä tietoa ei Suomessa ole missään kootusti, ja oikeastaan vasta näissä Itä-Suomen yliopiston hankkeissa on ensimmäistä kertaa päästy laajemmin selville siitä, kenelle, missä ja miten Suomessa ruokaa jaetaan. Tällä on merkitystä pohdittaessa sitä, kuinka kaikista heikoimmassa asemassa olevilla

Suomessa menee. Huono-osaisuutta pystytään torjumaan tehokkaammin, kun se ensin paikannetaan kunnolla.

Kun Suomessa keskeisiä ruoka-avun tapoja ovat ruokakassien jako leipäjonoissa ja diakoniatyössä, yhteisruokailut ja maksusitoumusten jako sosiaalitoimesta ja diakoniatyöstä, on Euroopassa lisäksi lukuisia muita tapoja jakaa ruokaa, vielä ruokapankkien lisäksi. Saksassa Berliner Tafel -ruoka-apukonsepti on jo vuosia toiminut järjestöjen ja yritysten yhteistyön kanavana. Ehkä hieman yllättäen yritykset ovat tarttuneet tilanteeseen laajemminkin.

Voidaan kysyä, missä määrin kyse on yritysten yhteiskuntavastuusta vai onko kyse siitä, että ne kiillottavat brändiään heikkoina taloudellisina aikoina. Esimerkiksi Suomessa jakamalla ruokaa hyväntekeväisyysjärjestöille yritykset itse asiassa säästävät sievoiset summat jätehuoltokustannuksissaan.

Britanniassa Community Shop- tai Social Supermarket -toimintakonsepti on nähnyt päivänvalon vuonna 2013. Kaupan hinnat ovat noin -70 % tavallisiin kauppoihin verrattuna, ja myynissä on tavaraa, joka ei menisi muualla kaupaksi: epäkelvosti pakattuja tavaroita ja elintarvikkeita. Ranskassa on jopa 800 épiceries sociales -liikkeitä, jotka jakavat halvalla kauppoille kelpaamatonta ruokaa. Ensimmäiset ovat olleet toiminnassa jo 1980-luvulta lähtien. Itävallassa liikkeitä on 80, Belgiassa 70 ja Sveitsissä 23. Mallin sanotaan asettuvan ruokapankkien ja leipäjonon ja perinteikkäiden kauppojen ja markettien väliin.

Kreikastakin löytyy samantyyliisiä ranskalaisen Carrefour-jättiketjun social grocery -liikkeitä. Carrefour on amerikkalaisen Wal-Mart-kauppaketjun jälkeen maailman toiseksi suurin vähittäiskauppaketju. Ateenan malli poikkeaa edellä mainituista muun muassa siinä, että kauppojen asiakkaat saavat ruokaansa ilmaiseksi. Paikallinen sosiaalitoimi antaa kaupalle listan alueen vähävaraisista, joista sitten arvotaan 500 ruoansaaajaa. He saavat kauppaan kortin, joilla saavat ostaa ruokaa tietyn summan edestä. Avunsaajien joukko arvotaan vuosittain uudestaan.

Näihin malleihin liittyy siis usein julkisen sektorin (paikallinen sosiaalityö), kaupallisten toimijoiden ja järjestöjen vahva yhteistyö: monissa maissa sosiaalityöntekijät tekevät avun tarpeessa oleville tarvekartoituksen ja ilmoittavat tarvitsijat suoraan ruokapankeille tai sosiaalisille supermarketeil-

le. Poikkeuksena eurooppalaisista malleista suomalaisen ruoka-apuun voi pääasiassa mennä lähes kuka tahansa meistä. Kriteerit ruoansaannille määrittää kukin toimija tahoillaan (ks. lisää mm. luvusta 3). Kun ruoka-apu Euroopassa on hyvin tarveharkintaista, on suomalainen ruoka-avun malli itse asiassa anteliaampi.

Tanskan ruoka-apukentällä tapahtuu paljonkin. FEBAankin kuuluva fødevareBanken on herättänyt suomalaisenkin median kiinnostuksen: kauppojen ja hyväntekeväisyysjärjestöjen välillä toimii ruokapankki, joka hoitaa ruoan logistiikan. Toimintaa tukee jopa paikallinen sosiaali- ja terveystoimi ja erilaiset yksityiset toimijat. Kuten edelläkin sosiaalityön roolista kirjoitetaan, eurooppalaisittain ei ole lainkaan poikkeuksellista, että julkinen valta osallistuu ruokapankkitoiminnan tukemiseen laajemmin. Suomalainen ruoka-apu poikkeaa selkeästi muusta eurooppalaisesta. Toisaalta, jos suomalaisella ruoka-avun kentällä on reviiritaitoja, on niitä muuallakin, esimerkiksi Tanskassa. Siellä kansainvälistä mainetta on niittänyt kansanliike Stop Spild Af Mad johtohahmonsa Selina Juulin johdolla. Juul jopa palkittiin toiminnastaan Pohjoismaiden neuvoston ympäristöpalokinnolla syksyllä 2013. Vahvana viestinä on ollut ennen kaikkea ruokahävikin vähentäminen erilaisin keinoin. Hanke ei kuitenkaan tee yhteistyötä fødevareBankenin kanssa, vaikka molemmat ovat jokseenkin samalla asialla ja tontilla.

Ruokapankkien rahoituslähteet eri puolilla Eurooppaa vaihtelevat. Liettualaisen Maistobankasin toimintaa rahoittaa osittain paikallinen sosiaali- ja terveystoimi kuten Tanskassakin, mutta käytössä ovat myös muut mitä innovatiivisimmat tavat hankkia rahoitusta: Vuotuiset konsertit ja varainkeruujuhlat tuottavat lahjoituksia tekstiviestein niin yksityishenkilöiltä kuin yrityksiltäkin. Varainkeruuseen osallistuu tukijoita valtiojohtoa myöten. Toiminnassa ruokaa ei koskaan osteta, vaan saatuja lahjoituksia jaetaan eteenpäin. Esimerkiksi ruokaketju Rimin kanssa Maistobankasilla on 23 ruokakoria 12 hypermarketissa Liettuan suurimmissa kaupungeissa. Näihin koreihin ihmiset voivat kauppataskullaan jättää pitkään säilyviä elintarvikkeita.

Kymmenen prosenttia Maistobankasin vuotuisesti jakamasta ruoasta tulee kahdesti vuodessa järjestettävästä ruoankeruusta, jossa 100 000 ihmistä lahjoittaa 57 kaupungin kauppoissa ruokaa eteenpäin jaettavaksi ruokapan-

kille. Paikallisen kauppaketju IKIn kanssa Maistobankas vähentää ruokahävikkiä jakamalla lähes kolmen miljoonan euron edestä päiväykseltään vanhaksi menevää ruokaa eteenpäin vähävaraisille. Ruoankeräyksissä on kuitenkin se ideologinen ongelma, että FEBAn ruokapankkien päätarkoituksena on taistella ruokaköyhyyttä vastaan vähentämällä ruokahävikkiä: keräykset kohdistuvat kuitenkin muuhun kuin ylijäämä- tai hävikkiruokaan.

Amerikkalaisesta ruoka-avusta paljon kirjoittanut sosiologi Janet Poppendieck (1998) on pitänyt ruokapankkien ja sosiaalisten supermarkettien, niin sanottujen ruoan välimarkkinoiden syntyä ja hyväntekeväisyyden lisääntymistä oireena valtioiden haluttomuudesta puuttua ruokaköyhyyteen. Poppendieck puhuu laastarista, jolla paikataan laajempaa ongelmaa tarjoamalla itse ongelman syntyyn ratkaisuja. Hyväntekeväisyyttä on myös vaikea kritisoida, ihmisillä on halu auttaa ja monelle ruoka-avun parissa toimiminen ja hyvän tekeminen tuo omaan elämään sisältöä. Tietyllä tavalla ruoka-apu tarvitsee tarvitsijoita, ja ruoka-avun ja ruokaköyhyyden ympärille on muodostunut aivan oma maailmansa, jossa myös liiketaloudellisilla intresseillä on painoarvoa. Voidaan puhua ruoka-avun ”industriasta”.

Huono-osaisin Suomi -hankkeen aikana Itä-Suomen yliopisto käynnisti pilottihankkeen kreikkalaisen Athens University of Economics and Businessin kanssa. Suomalaisen kyselylomakkeen avulla (liite 1) on kerätty vertailuaineisto (N = 500) ateenalaisesta ruoka-avusta. Aineistonkeruun jälkeen käynnistettiin myös toinen hanke liettualaisen ruokapankki Maistobankasin kanssa kesällä 2014. Lukuisista yrityksistä huolimatta muista maista on ollut hankala tavoittaa ruoka-avun toimipaikkoja, ja yhteistyö kreikkalaisten ja liettualaisten kanssa on käynnistynyt satunnaisten kohtaamisten kautta. Kuten Suomen aineiston keruussa, myös kansainvälisessä ympäristössä yhteistyö on onnistunut parhaiten henkilökohtaisten kontaktien ansiosta. Ruoka-avussa toimivien resurssit ovat usein täysin sidotut itse ruoan logistiikkaan, joten moni sähköpostikysely ja yhteistyötiedustelu on jäänyt ilman vastausta.

2 Kuka tahansa meistä? Sosioekonominen asema ruoka-avussa

Voiko suomalaiseen ruoka-apuun päätyä kuka tahansa meistä? Suomalaisen ruoka-avun kenttä on tilkkutäkkimäinen, toimijoita on lukuisia, mutta laajempia yhteistyömalleja oli vielä vuonna 2014 yhden käden sormilla laskettava määrä. Silti ruoka-avun kentällä on samankaltaisuuksia, joista yksi liittyy siihen väylään, kuinka ruoka-apuun päädytään. Toisin kuin monessa muussa eurooppalaisessa maassa, Suomessa ruoka-apuun voi hieman toimijasta riippuen hakeutua lähes kuka tahansa. Ruokaa saadakseen ei siis aina tarvitse ensin olla yhteydessä esimerkiksi sosiaalitoimeen tai kirkon diakoniatyöhön. Useista ruoka-avun toimipaikoista saa ruokakassin mukaan ilman laajempia tarvekartoituksia.

Taloudellisesti heikko tilanne on ympäri Eurooppaa pakottanut ihmiset turvautumaan uusiin ruohonjuuritason selviytymismahdollisuuksiin, kuten soppakeittiöihin, sosiaalisiin supermarketeihin ja leipäjonoihin. Kun 1990-luvulla leipäjonot ilmestyivät erityisesti suurempien suomalaisten kaupunkien katukuviin, ajateltiin nämä häpeäpilkut väliaikaisratkaisuiksi, joilla autettiin kaikista heikoimmassa asemassa olevia ihmisiä.

Nyt jonottajista kerätyn tutkimusaineiston ansiosta voidaan sanoa, että ruoka-apuun turvautuu kirjo hyvin erilaisissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä. Luvussa tarkastellaan ruoka-avussa käyvien sosioekonomista ase-

maa, kuten ikää, työmarkkina-asemaa, koulutusta, sukupuolta, kansallisuutta, asumismuotoa ja perhekokoja. Erityisesti kansalaiskeskusteluissa elää vahvoja käsityksiä leipäjonojen maailmasta ja ihmisistä. Systemaattinen tieto siitä, keitä nämä ihmiset ovat, on tärkeää ilmiön ymmärtämiselle ja sen haltuunottamiselle.

2.1 Sosioekonominen asema

Tilastokeskuksen (2014a) määritelmän mukaan sosioekonomisella asemalla tarkoitetaan henkilön asemaa yhteiskunnan rakenteellis-toiminnallisissa järjestelmissä. Sosioekonominen asema muodostetaan tiedoista, jotka liittyvät henkilön pääasialliseen toimintaan, ammattiin, ammattiasemaan ja toimialaan. Laajemmin tarkasteltuna suomalaisten hyvinvointi on lisääntynyt ja yleinen terveyden taso kohentunut, mutta hyvinvoinnin ja terveyden jakautuminen väestössä on aiempaa eriarvoisempaa. Eriarvoisuus ilmenee sosioekonomisten ryhmien välillä lähes kaikilla hyvinvoinnin ja terveyden ulottuvuuksilla. (THL 2014.) Sosioekonomisilla tekijöillä on selvä ja johdonmukainen yhteys keskeisiin terveyden osoittimiin ja huonon terveyden riskitekijöihin (HE 2014, 104).

Hyvinvointia ja terveyttä heikentävät elämäntavat ja ongelmat siirtyvät tutkitusti perheissä seuraavalle sukupolvelle. Vanhempien hyvinvoinnilla ja perheen elinolosuhteilla on tutkimusten mukaan ratkaisevan tärkeä vaikutus lapsen terveyteen ja hyvinvointiin. (HE 2014, 9.) Sosiaaliryhmien välisen elinajanodotteen ero on Suomessa kasvanut. Vuosituhannen vaihteessa esimerkiksi 35-vuotiaat ylempiin toimihenkilöihin kuuluvat miehet saattoivat odottaa elävänsä keskimäärin kuusi vuotta pitempään kuin samanikäiset työntekijämiehet (HE 2014, 104).

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen määritelmä sosioekonomisesta asemasta liittyy hyvinvoinnin aineellisiin ulottuvuuksiin ja aineellisten voimavarojen hankkimiseen tarvittaviin edellytyksiin. Näitä edellytyksiä ovat esimerkiksi tässäkin luvussa tarkasteltavat tulot sekä laajemmin omaisuus ja asumistaso. Koulutus, ammatti ja asema työelämässä ovat edellytyksiä hankkia aineellisia voimavaroja. Kaikki nämä sosioekonomiset tekijät kietoutuvat yhteen, ja niillä on johdonmukainen ja selvä yhteys hyvinvointiin, terveyteen ja niiden määrittäjiin. Koulutus muokkaa tietoja, taitoja ja arvo-

ja sekä vaikuttaa ihmisen ammattiasemaan. ”Se, missä ammatissa ihminen toimii ja missä asuu, säätelee hänen työ- ja elinolojaan, ohjaa hänen käyttäytymistään ja vaikuttaa hänen toimeentuloonsa. Ihmisen taloudellinen tilanne puolestaan säätelee muun muassa hänen kulutusmahdollisuuksiaan ja asumisolajaan.” (THL 2014.)

Hyvinvoinnin vajeet voivat sysätä ihmisen yhteiskunnan marginaaliin. Marginalisaatio määritellään usein sosiaalisen syrjäytymisen alkuperäiseksi muodoksi. Useissa maissa molempia termejä käytetään kuvaamaan sosiaalisia ongelmia. Joidenkin tutkijoiden mukaan erityisesti 1960-luvulla Ranskassa marginalisaatio viittasi vain köyhiin, mutta sen käyttö laajeni myöhemmin koskemaan erilaisia ihmiselämän varjopuolia, kuten päihdeongelmia ja erilaisia fyysisiä tai psyykkisiä vammoja. (Bask 2008, 74.)

Uusimman sosiaalihuoltolain mukaan ”sosiaalinen syrjäytyminen liittyy tilanteisiin, joissa henkilö on vaarassa joutua tai on jo joutunut sosiaalisten suhteiden ulkopuolelle. Syrjäytymiskehitystä edistävät riskitekijät voivat liittyä esimerkiksi henkilön vammasta, sairaudesta, ikääntymisestä, päihdeiden käytöstä, mielenterveysongelmista tai pitkäaikaistyöttömyydestä aiheutu-neeseen toimintakyvyn heikkenemiseen. Työmarkkinoilta ulosjoutuminen ja työttömyyden pitkittyminen lisäävät riskiä syrjäytymiseen. Myös elämän muutosvaiheet, kuten parisuhteen päättyminen, oppivelvollisuuden päättyminen tai koulutuksen keskeytyminen, konkurssi tai vankilasta vapautuminen, voivat olla tilanteita, joissa henkilön osallisuuden tukeminen edellyttää erityisiä toimia syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Kiusaaminen ja syrjinnän kohteeksi joutuminen altistaa syrjäytymiselle samoin päihdeongelma. Pelkän sosiaaliturvan varassa elävillä henkilöillä on suuri riski syrjäytyä. Kaikki eivät saa työstä riittävää toimeentuloa esimerkiksi korkean iän, sairauden, työttömyyden, vamman, opiskelun, kuntoutuksen tai lasten hoidon takia. Huolena on syrjäytymisen siirtyminen yli sukupolvien.” (HE 2014, 104.)

Ruoka-apu kertoo vääjäämättä yhteiskunnan kerroksellisuudesta. On auttajia ja autettavia, ja erityisesti hyväntekeväisyyteen perustuvissa maissa apu riippuu auttajien halusta auttaa. Joidenkin tutkijoiden mukaan ruokaavun yleisyyden ja hyväksyttävyyden lisääntyessä hyväntekeväisyysruokaavun maailmakin kerrostuu luokan ja sosiaalisen statuksen mukaan. Ruoka-avussa nähdään toisaalta myös siirtymiä, kun ruokaa aiemmin hakeneet päätyvät usein itse auttajiksi ja ruoanjakajiksi.

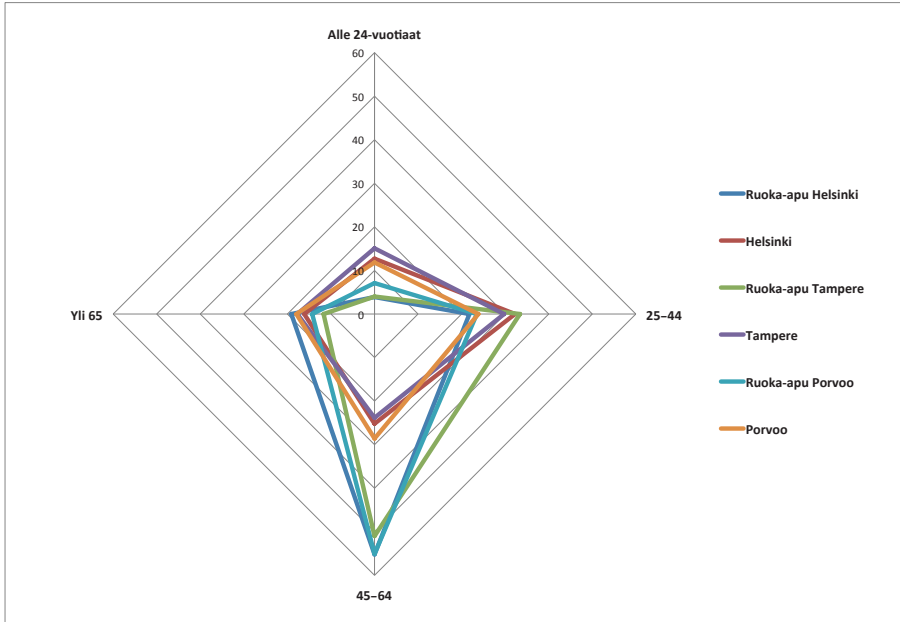
2.2 Keitä ruoka-avussa käyvät ihmiset ovat?

Ruoka-avussa käyvien sosioekonomista taustaa, ruoanjakelussa käynnin toistuvuutta ja käytettävissä olevien tulojen määrää selvitettiin kyselylomakkeen viimeisellä sivulla yhteensä yhdeksän taustamuuttujan kautta. Seuraavassa esitellään muuttujien jakaumia, kuten ikää, työmarkkina-asmaa, koulutusta, sukupuolta, kansallisuutta, asumismuotoa ja perhekokoa. Suomalaisessa ruoka-avussa käyvien ihmisten joukko on kirjava, mutta joukosta piirtyy yksi kuva suomalaisesta huono-osaisuudesta julkisen tulonsiirto- ja palvelujärjestelmän katvealueilla.

Ruoka-avussa käyvät eroavat ikänsä perusteella selkeästi muusta väestöstä. Suomalaisessa ruoka-avussa käyvät ovat pääasiassa keski-ikäisiä ja iäkkäämpiä: suurin vastaajaryhmä aineistossa on 56–65-vuotiaat (27 %), seuraavaksi keski-ikäiset 46–55-vuotiaat (24 %) ja kolmanneksi suurin ryhmä yli 65-vuotiaat (17 %).

Kuviossa 2 on esitetty esimerkkinä Helsingin, Tampereen ja Porvoon ruoka-avussa käyvien ihmisten sekä näiden kuntien yleinen ikäjakauma (Tilastokeskus 2014b), ja ruoka-avussa käyvät ovat kaikissa kunnissa, niin suuremmissa kuin pienemmissäkin, iäkkäämpiä kuin väestö keskimäärin.

Iäkkäämpien yliedustavuutta ruoka-avussa selittää useampikin tekijä: raportin myöhemmissä luvuissa palataan muun muassa siihen, miten häpeä ja stigma vaikuttavat ruoka-apuun sekä toimeentuloturvaan. Iäkkäämmillä korostui esimerkiksi toimeentulotuen alikäyttö.

Kuvio 2. Ruoka-avussa käyvien ikäjakauma sekä kuntien väestön ikäjakauma tietyissä kunnissa (%)²

Ruoka-avussa käyvistä lähes joka kymmenes määrittä itsensä jossain määrin työssäkäyväksi: osa- tai määräaikaaisesti työskenteleviksi itsensä määrittä vajaan kuusi prosenttia ja pysyvästi töissä käyviksi vajaan neljä prosenttia vastaajista. Ruoka-apuun turvautuvista opiskelijoistakin osa käy töissä, mutta koska opiskelu on monen opiskelijan päätyö, on myös opiskelijastatus usein epäsäännöllistä työtä vahvempi. Työssäkäynti ei siis täysin suojaa ruoka-avulta, ja voidaankin puhua working poor -ilmiöstä³.

Toisaalta ruokakassi tai kaksi viikossa tuo pientä joustoa monen tiukalle venytettyyn taloudelliseen tilanteeseen. Esimerkiksi ruoka-avussa käyville vanhemmille jousto on tärkeä lisä arkeen, sen ansiosta voi joskus tehdä tar-

² Ikäluokat alkavat Tilastokeskuksen datassa 15 ikävuodesta ja ruoka-apatutkimusaineistossa 16 ikävuodesta.

³ Working poor -ilmiö tarkoittaa niin matalapalkkaista työtä, että toimeentulo hädin tuskin riittää elämiseen, toisaalta samalla ei myöskään saa sosiaaliturvatuksia, kun tulot ylittävät sallitun rajan.

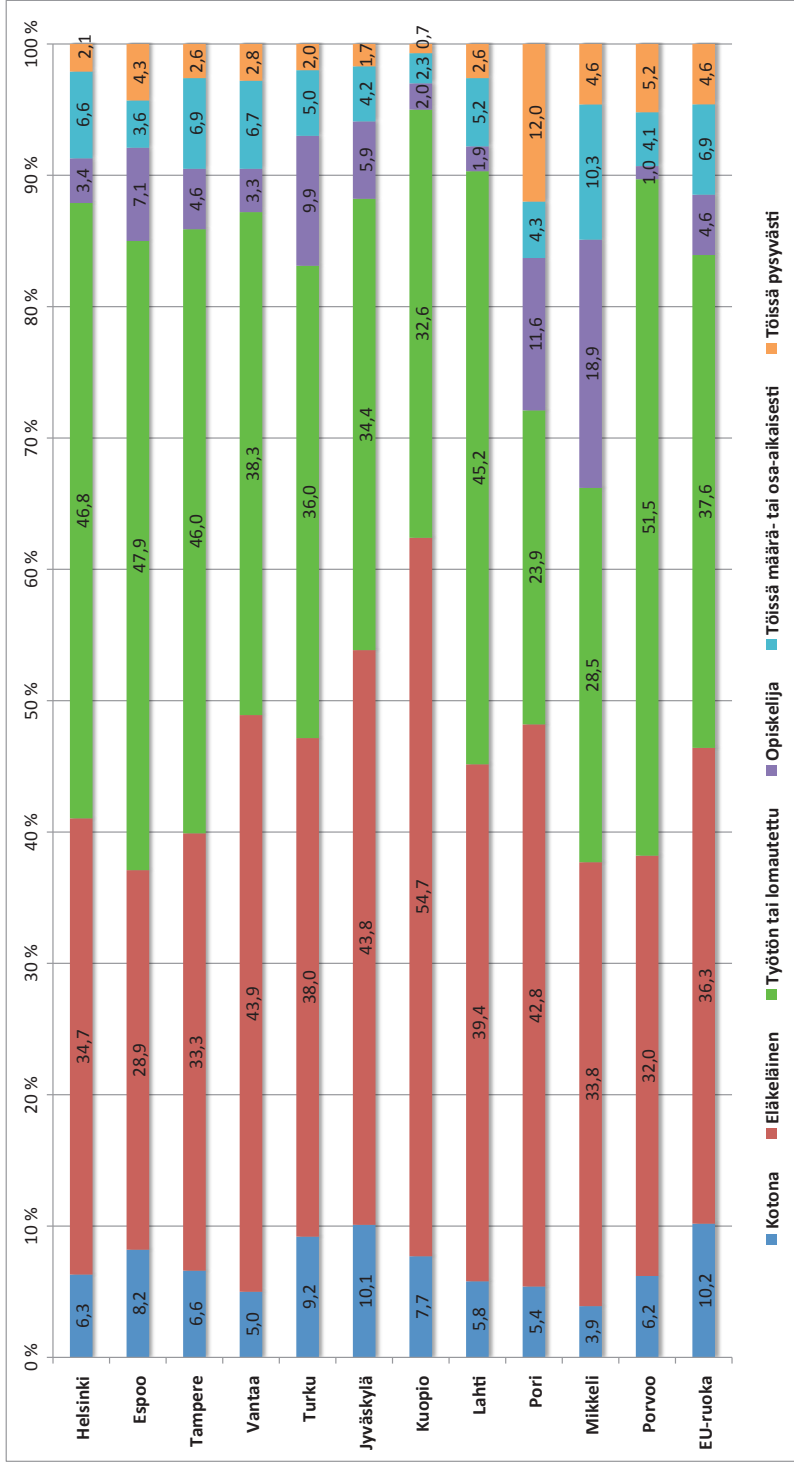
peellisiä, joskin kalliimpia hankintoja, kuten lastenvaatteita (Turunen ym. 2012).

Heikko työmarkkina-asema on yhteistä ruoka-avussa käyville ihmisille. Sekä eläkeläisiä että työttömiä tai lomautettuja oli molempia koko aineistossa lähes kaksi viidesosaa (38 %), kotona olevia hieman yli seitsemän ja opiskelijoita hieman alle seitsemän prosenttia.

Kuviossa 3 on esitetty ruoka-avussa käyvien työmarkkina-asema kunnittain. Eri kuntien vastaajien jakaumat vaihtelevat huomattavasti: kuopiolaista vastaajista yli puolet (55 %) oli eläkeläisiä, kun monissa kunnissa eläkeläisiä oli yli kolmasosa vastaajista ja vain Espoossa alle kolmannes (29 %). Työttömiä tai lomautettuja ruoanhakijoita oli eniten Porvoossa, yli puolet paikallisista vastaajista (52 %) ja vähiten Porin vastaajista (24 %). EU-ruoan saajista ja Jyväskylän vastaajista kymmenesosa oli kotona. Vähiten kotona olevia oli Mikkeliissä, vajaa neljä prosenttia. Toisaalta Mikkelin vastaajista kymmenesosa oli töissä osa- tai määräaikaaisesti, siinä missä Porin vastaajista 12 prosenttia oli pysyvästi työssäkäyviä.

Opiskelijoita käy ruoka-avussa melko vähän, vain vajaat seitsemän prosenttia. Ruoka-avussa käyvistä opiskelijoiden osuus oli Porvoossa vain prosentin, kun esimerkiksi Mikkeliissä opiskelijoita oli lähes viidesosa kaikista vastaajista (19 %). Ruoka-avussa käyvien opiskelijoiden osuuden vaihtelu kunnittain viittaa siihen, kuinka eri ruoka-avun toimijoiden tarjoama palvelu kohdentuu eri ihmisryhmille: eläkeläiset ja opiskelijat hakeutunevat helposti eri ruoka-apua tarjoavien toimijoiden palveluihin, ja tällöin tulokset riippuvat myös siitä, mistä dataa on kerätty.

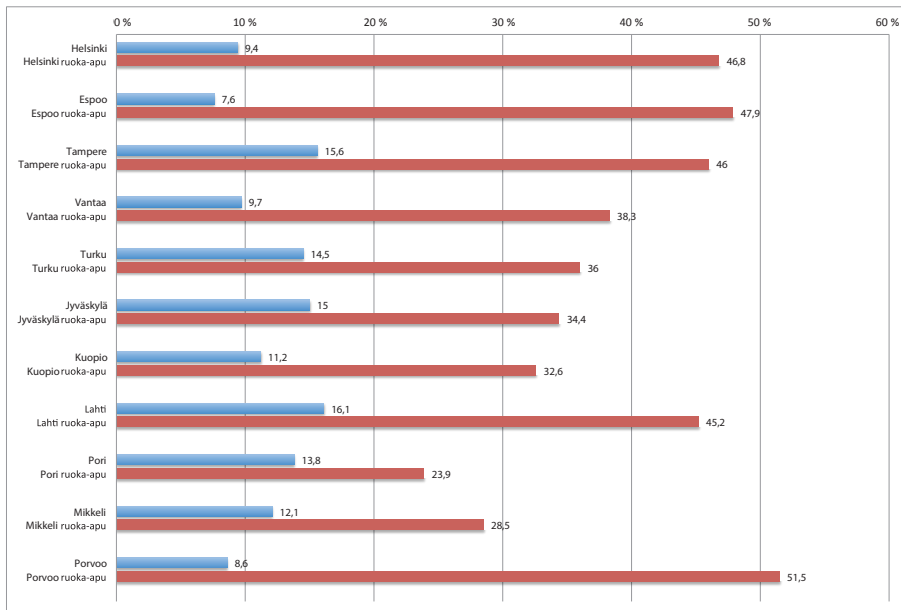
Opiskelijoiden vähäinen osuus ruoka-avussa käyvistä voi erityisesti suuremmissa kaupungeissa johtua opiskelijoille tarkoitettujen opiskelijaravintoloiden edullisen ruoan ja ruokapaikkojen tavoitettavuudesta, opiskelijoiden mahdollisuudesta täydentää toimeentuloaan työskentelemällä ja ylipäätään siitä, että opintotuki suojaa ruoka-avulta muita toimeentuloturvaetuuksia paremmin. Opiskelijoille on myös joissain suurimmissa kaupungeissa järjestetty omia ruoanjakelukertoja, joista tämän raportin aineistoa ei ole kerätty.

Kuvio 3. Ruoka-avussa käyvien työmarkkina-asema kunnittain (%) ($p < 0,001$, $N = 3280$)

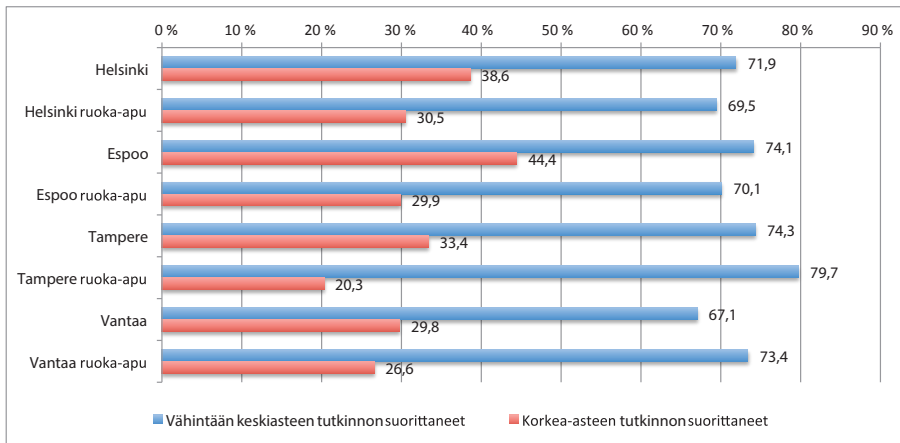

Kuviossa 4 on esitetty työttömien osuus työvoimasta kunnittain vuonna 2013 (TEM 2014b) sekä ruoka-avussa käyvien työttömien tai lomautettujen osuudet kunnittain. Porvoossa ruoka-avussa käyvistä jopa yli puolet oli työttömiä tai lomautettuja, vaikka kunnan työttömyys ei ollut läheskään yhtä korkea esimerkiksi Lahden tai Tampereen kanssa. Toisaalta esimerkiksi Porin melko korkea työttömyysaste ei näy erityisesti ruoka-avussa, vaan kävijöissä oli yli 16 prosenttia työssäkäyviä (työssä määrä- tai osa-aikaisesti ja pysyvästi), eläkeläisiä noin 43 prosenttia ja opiskelijoita toiseksi eniten kaikista tarkastelluista ruoka-avun tarjoajakunnista, reilu kymmenes (12 %).

Kuvio 4. Työttömien osuus työvoimasta kunnittain (TEM) vuonna 2013 sekä työttömien osuus eri kuntien ruoka-avussa käyvistä (%)

Eräs tavanomainen kuva ruoka-apua jonottavista ihmisistä on heidän matala koulutustasonsa. Aineiston perusteella kuva ei ole aivan näin yksioikoinen. Ruoka-avussa on väestötasoon suhteutettuna enemmän perus- tai kansakoulun käyneitä (40 %) ja vähemmän korkeasti koulutettuja (opisto- tai yliopisto 20 %). Vuoden 2012 loppuun mennessä lähes 70 prosenttia 15 vuotta täyttäneestä Suomen väestöstä oli suorittanut perusasteen jälkeisen tutkinnon (Tilastokeskus 2013). Ruoka-avussa käyvien osalta osuus oli pienempi (60 %). Toisen asteen, lukion tai ammattikoulun käyneitä oli ruoka-avun saajissa lähes yhtä paljon (40 %) kuin väestössä keskimäärin. Kuviossa 5 on esitetty neljän suurimman tutkimukseen osallistuneen kunnan väestön koulutusasteet vähintään keskiasteen tutkinnon (kyselylomakkeessa: perus- tai kansakoulu ja lukio tai ammattikoulu) ja korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden kautta: kaikissa kunnissa ruoka-avussa käyvät olivat väestöön nähden harvemmin korkeakoulutettuja.

Kuvio 5. Keskiasteen ja korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden osuus kunnan väestöstä vuonna 2012 (Tilastokeskus 2012a) sekä keskiasteen ja korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden osuus ruoka-avussa käyvistä (%)

Vuonna 2012 naiset olivat väestötasolla miehiä koulutetumpia (Tilastokeskus 2013). Ruoka-avussa käyvistä naisista reilu viidesosa (23 %) oli korkeasti koulutettuja, miehistä alle viidesosa (18 %). Miehistä perus- tai kansakoulun oli suorittanut 39 prosenttia ja naisista 40 prosenttia, ja lukion tai ammattikorkeakoulun käyneitä miehiä oli 43 prosenttia ja naisia 37 prosenttia.

Sukupuolta ja kansalaisuutta tiedusteltiin molempia kyselylomakkeessa kahdella vaihtoehdolla: Mies/Nainen ja Suomalainen/Muu. Kaikista vastaajista hienoinen enemmistö oli naisia, ja naiset olivat enemmistönä suuressa osassa tarkastelluista ruoka-avun paikoista. Paikoin sukupuolijakauma vaihteli kunnittain: Vantaalla ja Porissa noin 60 prosenttia ruoanhakijoista oli naisia, kun taas Kuopiossa hakijoista lähes sama osuus oli miehiä. Espoossa, Helsingissä ja Jyväskylässä oli ruoanhakijoina hieman enemmän miehiä kuin naisia.

Suuri osa vastaajista oli Suomen kansalaisia (87 %), ja vajaa 13 prosenttia vastaajista ilmoitti olevansa muun maan kansalainen. Kyselylomaketta jaettiin suomeksi, venäjäksi ja englanniksi käännettynä, mikä lisäsi vastausmäärää. Silti useat ruokaa jonottaneet käänisivät tutkijoille selkänsä, koska esimerkiksi yhteinen kieli puuttui. Muiden maiden kansalaisten osuus saattaa olla siis todellisuudessa suurempi. Jos ulkomaan kansalaisten suhteellista määrää vertaa laajemmin väestötasoon, on heitä ruoka-avussa enemmän: koko väestön tasolla maahanmuuttajia on vajaa neljä prosenttia, ja maahanmuutto keskittyy suurimpiin kuntiin. Ruoka-avussa kävi selkeästi enemmän maahanmuuttajanaisia (60 %) kuin maahanmuuttajamiehiä. Ruokaa hakevat maahanmuuttajat olivat suomalaisia useammin töissä määrä- tai osa-aikaisesti tai pysyvästi. Työssäkävien maahanmuuttajien ruoantarve kertoo pienipalkkaisista töistä, eli käteen jäävät tulot ovat suomalaisten ruoanhakijoiden tuloihin verrattuna pienemmät.

Asumista selvitettiin viidellä vastausvaihtoehdolla: omistusasunto, vuokra-asunto, kunnan vuokra-asunto, tukiasunto ja asunnoton. Vastaajista asunnottomia oli hieman yli kolme prosenttia, tukiasunnoissa asui kolme prosenttia vastaajista, kunnan vuokra-asunnossa 12 prosenttia, muussa vuokra-asunnossa yli 65 prosenttia ja omistusasunnossa 16 prosenttia vastaajista. Yhteensä vuokra-asujia oli aineistossa siis jopa 78 prosenttia.

Myös asunnottomien osuus oli kansallista tasoa suhteellisesti korkeammalla, siinä missä Suomessa on arvioitu olevan noin 8000 asunnottomaa henkilöä (0,15 % väestöstä). Asunnottomuutta on paljon piilossa, ja vain osa siitä näkyy tilastoissa. Verrattaessa kansallisesti vuokra-asujien ja omistus-asujien määriä on ero selkeä. Vuonna 2011 vuokralla asui noin 29 prosenttia Suomen väestöstä ja omistusasukia oli 59 prosenttia.

Asuntokunnan kokoa mitattiin kysymällä kotitaloudessa asuvien aikuisten ja lasten määrää. Ruoka-avussa käyvistä yhden hengen kotitalouksia oli yli 60 prosenttia, kahden hengen 34 prosenttia ja kolmen tai useamman hengen talouksia kuusi prosenttia. Yli 70 prosentissa vastaajien kotitalouksista ei asunut lapsia, mikä selittyy pääasiassa vastaajien korkeammalla iällä. Koko aineistosta lapsiperheitä oli siis vajaa kolmasosa. Yksi- ja kaksilapsisia kotitalouksia oli molempia reilu kymmenesosa ja kolmilapsisia vain neljä prosenttia. Neljän tai useamman lapsen perheissä asui vastaajista vajaa kolme prosenttia.

Tilastokeskuksen mukaan Suomessa oli vuoden 2013 lopulla 2 600 000 asuntokuntaa, joista yli kaksi viidesosaa (42 %) oli yhden hengen asuntokuntia. Yksin asuvien osuus väestöstä on kasvanut viime vuosikymmeninä lähes viidennekseen. Eniten väestöä (32 %) asuu kahden hengen asuntokunnissa. Naiset asuvat miehiä useammin yksin. Neljännes 15 vuotta täytäneistä naisista asuu yksin, miehistä hieman yli viidennes (22 %). Määrällisesti suurin yksinasuvien ikäluokka on 65-vuotiaat naiset. Miesten määrällisesti suurin yksinasuvien ikäluokka on 27-vuotiaat. (Tilastokeskus 2/2012.) Kun ruoka-avun saajista yli 60 prosenttia asui yksin, oli yksin asuvia eniten 56–65-vuotiaissa (29 %) ja seuraavaksi eniten 46–55- (25 %) ja yli 65-vuotiaissa (18 %).

Yksin asumisen yleistymiselle on esitetty kolme keskeistä syytä: ensinnäkin nuoret irtautuvat nykyään aikaisemmin vanhempiansa kodeista. Tähän on vaikuttanut muun muassa 1990-luvulla voimaan tullut kotikuntalain muutos, jossa opiskelijoille tuli mahdolliseksi siirtää kirjansa opiskelupaikkakunnalle. Toiseksi keski-ikäisten miesten yksin asumista on lisännyt avioerojen määrän lisääntyminen 1980-luvun lopulta lähtien. Kolmanneksi eliniän piteneminen on lisännyt yksin asumista. Kun valtaosa iäkkäistä yksin asuvista on naisia, selittyy tämä osittain naisten pidemmällä eliniällä, eroilla ja leskeytymisellä. (Koskinen ym. 2007, 133–134.)

Yksin asumista on kasvavana trendinä selitetty ihmisten käytettävissä olevien taloudellisten resurssien kasvulla ja yksilöllistymisen lisääntymisellä. Suomessa ja muissa Pohjoismaissa yksin asumiselle on jo luotu mahdollisuuksia, sillä yksilöllisen sosiaaliturvan ja naisten laajan työssäkäynnin vuoksi riippuvuus perheestä toimeentulon turvaajana on vähäisempää kuin esimerkiksi useissa Etelä- ja Itä-Euroopan maissa (Haataja 2014).

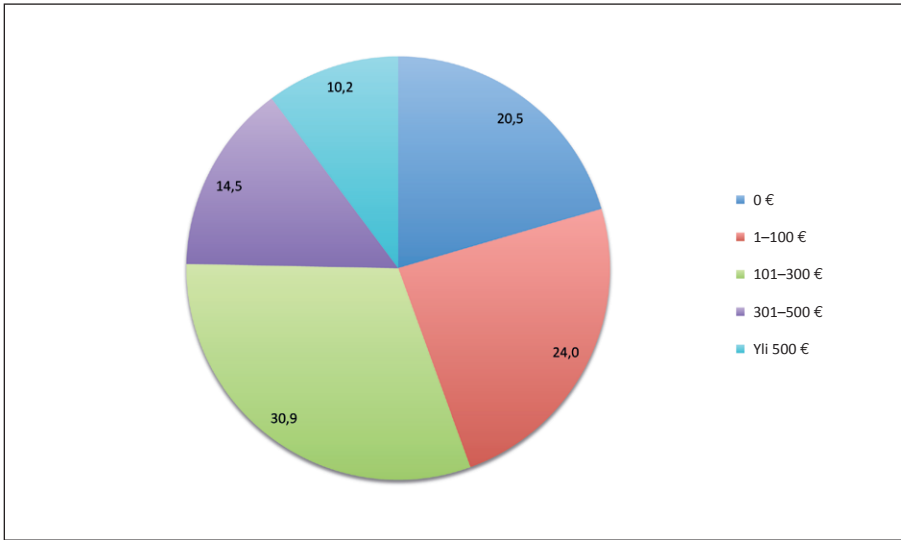
Kehitys on kuitenkin johtanut tilanteeseen, jossa kasvavien vuokrien ja muiden kulujen vuoksi yhä useampi yksin asuva päätyy köyhyysriskiin. Yksin asuvien lisäksi suhteellinen köyhyysriski on suurin yksinhuoltajilla. Ruoka-avussa käyvistä oli yksinhuoltajia keskimäärin joka kymmenes. Yksin asuvilla menee useimmilla mittareilla tarkasteltuna keskimäärin koko väestöä huonommin: yksin asuvat ovat muun muassa haavoittuvampia erilaisille sosiaalisille riskeille, kuten sairastumiselle tai työttömäksi joutumiselle, elävät muita useammin sosiaaliturvan varassa ja heiltä puuttuvat mitatakaavaedut, eli kuluja ei ole mahdollista jakaa kenenkään kanssa. (Kauppinen ym. 2014, 42–43.)

Riittävinä vähimmäistuloina on pidetty sellaisia tuloja, jotka estävät köyhyyttä ja syrjäytymistä sekä takaavat haavoittuville henkilöille pitkällä tähtäimellä turvallisuutta, jota he tarvitsevat työmarkkinoille pääsemiseksi sekä laajemmin sosiaaliseen osallistumiseen. Vähimmäistulojen tarkoituksena on myös helpottaa henkilön ansaintaa jatkossa ja vahvistaa sellaisten henkilöiden osallisuutta, joilla ei ole työtä saatavilla tai työllistyminen ei ole vaihtoehto. (HE 2014, 104.)

Kuviossa 6 on esitetty ruoka-avussa käyvien kotitalouksien käytettävissä olevat tulot pakollisten (asunto-, ruoka- yms.) kulujen jälkeen sadan euron tarkkuudella. Lähes puolet ruoka-avussa käyvistä elää 0–100 eurolla kuukaudessa. Enintään 300 eurolla elää ruokaa hakevista lähes kolmannes (30 %). Määrä- ja osa-aikaisesti sekä pysyvästi työssäkävien mukanaolo kasvattaa myös niiden määrää, joille jää kuussa yli 500 euroa käytettäväksi. Vapaasti käytettävissä oleva tulo lisää ihmisten autonomiaa ja mahdollisuuksia osallistua laajemmin yhteiskunnan toimintaan. Kunnan vuokra-asunnossa asuville jäi selkeästi omistusasujia useammin käyttöön kuussa vain 0–100 euroa.

Ruoka-avussa käyvistä kolmannes oli hakenut viimeisimmän vuoden aikana ruoka-apua joka viikko, neljännes keskimäärin joka toinen viikko, vii-

dennes keskimäärin kerran kuukaudessa ja neljäsosa vastaajista kävi ruoka-avussa vain muutaman kerran vuodessa. Pieni enemmistö ruoka-avussa joka viikko käyneistä oli miehiä, ja useammin käyneet olivat pääasiassa iäkkäämpiä.

Kuvio 6. Ruoka-avussa käyvien ihmisten kotitalouden käytettävissä olevat tulot pakollisten (asunto-, ruoka- yms.) kuluja jälkeen (%)

2.3 Voiko ruoka-apuun päätyä meistä kuka tahansa?

Ruoka-avussa käyvät ovat 2010-luvun Suomessa heterogeeninen joukko ihmisiä. Ruoka-avun huono-osaisuuden notkelma pitää sisällään lähes koko elämän kirjon perheellisiä, korkeakoulutettuja, yksin asuvia, eläkeläisiä, opiskelijoita ja työttömiä. Havainto poikkeaa ruoka-aputoimijoiden kokemuksesta 1990-luvulla, jolloin leipäjonoissa jonotti nykyistä homogeenisempi huono-osaisten joukko. Ruoka-aputoimijoita oli myös paljon nykyistä vähemmän.

Monen eri tekijän summana ruoka-aputoiminta on 2010-luvun Suomessa erittäin aktiivista ja laajalle levinnyttä. Viikoittain ruoka-apuun turvau-

tuu arvioiden mukaan yli 22 000 ihmistä, ja eri ruoka-aputoimijoita on satoja (Ohisalo ym. 2014). Huono-osaisuutta laajemmin tarkasteltaessa leipäjo-noissa käyvät eivät ole kaikkein heikoimmassa asemassa. Sosioekonomisen kuvauksen perusteella muun muassa asunnottomat ja huumeiden ongelmakäyttäjät (narkomaanit) asettuvat heidän ”alapuolelleen”. Vielä heitäkin heikommissa asemassa ovat oikeuspsykiatrian potilaat ja vangit. (Saari 2015.)

- Suomalaiseen ruoka-apuun voi ruoka-apujärjestelmän näkökulmasta turvautua lähes kuka tahansa meistä, käytännössä siihen turvautuvat kuitenkin muuta väestöä heikommissa asemassa olevat: ruoka-avussa on hyvin vähän tarveharkintaa, ja ruoka-avun kävijäkunta on heterogeeninen.
- Kävijäkunnan monipuolisuudesta huolimatta ruoka-avussa käyvät ovat suhteessa muuhun väestöön heikommissa työmarkkina-asemassa, pääasiassa työttömiä, lomautettuja tai eläkeläisiä, useammin keskiikäisiä tai iäkkäämpiä, vuokralla asuvia ja yksin asuvia, ja heidän käytössään olevat vapaat tulot pakollisten menojen jälkeen jäävät minimiin.
- Ruoka-avussa käyvät tulevat kaikista koulutustaustoista: korkeakoulutukseen ei sulje pois ruoka-avun tarvetta, joskin ruoka-avussa käyvisä on väestöön suhteutettuna vähemmän korkeakoulutettuja ja enemmän perus- tai kansakoulun käyneitä. Toisen asteen koulutuksen saaneita on suhteellisesti lähes yhtä paljon kuin väestössä muuten.
- Eläkeläisköyhyys ja asuntopolitiikan epäonnistumiset näkyvät ruoka-avussa: Jopa lähes neljä viidesosaa (79 %) ruoka-avun saajista asuu vuokralla. Epäsuhta pienten eläkkeiden ja muiden tulojen sekä korkeiden vuokrien välillä ajaa erityisesti iäkkäämpiä ihmisiä täydentämään toimeentuloaan ruoka-avussa. Eläkeläisväestön kasvavan määrän vuoksi eläkeläisten löytäminen ruoka-avusta on tärkeää julkisille toimijoille. Asuntopolitiikassa on myös kipeä tarve pienistä ja kohtuuhintaisista asunnoista.
- Opiskelijoita on ruoka-avussa vain alle kymmenes (6,6 %). Opiskelijoita suojaa opintotuki ja mahdollisuus työskennellä opintojen ohessa. Opiskelijoiden ja nuorten koettu hyvinvointi sekä muun muassa usko tulevaisuuteen verrattuna vanhempiin ikäryhmiin pitää myös nuorempia poissa ruoka-avusta.

Monella mittarilla mitattuna yhdessä maailman parhaista maista Suomessa ei pystytä julkisen avun turvin turvaamaan kaikille riittävää kohtuullista elintasoa. Vaikka ruoka-avussa käyvien joukko on monenkirjavaa, piirtävät tutkimustulokset melko perinteikästä huono-osaisuuden kuvaa ruoka-avun maailmasta: suurin osa kävijöistä on heikossa työmarkkina-asemassa, suhteellisen iäkkäitä ja pääasiassa yksin ja vuokralla asuvia, siis suuremmassa köyhyysriskissä isommissa kotitalouksissa asuviin verrattuna.

Ruoka-apua voi pitää monen heikoimmassa asemassa olevan selviytymisstrategiana, se helpottaa arjessa selviytymistä ja mahdollistaa sosiaalisen kanssakäymisen, mutta ei toisaalta pakota siihen.

3 Viimeisen luukun jälkeen – ruoka-avussa käyvien paikka julkisessa palvelu- ja tulonsiirtoverkossa

Syitä päätyä ruoka-apuun on lukuisia. Edellisen luvun ruoka-avun hakijoiden sosioekonomisen aseman kuvailu kertoo syistä jotain, mutta on myös tärkeää tarkastella laajemmin, mitä julkista apua ruoka-avussa käyvät saavat. Perusturvan riittävyys on laaja sosiaalipoliittinen dilemma, joka liittyy vahvasti keskusteluun kolmannen sektorin yhteiskunnallisesta merkityksestä osana heikossa asemassa olevien ihmisten auttamista. Suomessa ruoka-apu on haluttu pitää selkeästi irrallisena julkisesta sosiaaliturvasta.

Suomalaisen hyvinvointivaltion sosiaaliturvaa on usein kuvattu byrokraattiseksi tukiviidakoksi, ja tutkimukset osoittavat, että monet tuet ja avun muodot jäävät ylipäätään hakematta hakemisen vaikeuden vuoksi tai siksi, että hakijan toimintakyky on heikentynyt. Apua hakeva saattaa myös tulla torjutuksi: tapauskohtaisesti voi puhua väliinpuotoamisesta tai poiskäännyttämisestä.

Hyväntekeväisyyteen perustuvaa ruoka-apua voi pitää poiskäännytettyjen päätepyssäkinä, niin sanottuna viimeisenä luukkuna. Luvussa tarkastellaan, mitä perusturvaetuuksia ja palveluita ruoka-avussa käyvät ihmiset eri puolilla maata saavat. Tarkastelu osoittaa myös, mitä tulonsiirtoja tai palveluita on haettu, mutta ei ole saatu. Luvun lopussa avataan lisäksi viimeiseltä

luukulta poiskäännyttämistä ja kerrotaan niistä käytännöistä, joita yksittäisillä toimijoilla on ruoan jakamisesta. Toisin sanoen, millaisia kriteerejä asetetaan sille, miten ja kuka avuntarvitsija ruokaa saa.

3.1 Sosiaaliturva ja sen aukko paikat

Sosiaaliturvan ja toimeentuloturvan rahoittavat työnantajat, valtio, kunnat, vakuutetut (lähinnä työntekijät) ja sosiaaliturvarahastot. Työnantajat ja vakuutetut rahoittavat eläkkeitä ja sairausvakuutukseen kuuluvia etuuksia ja palveluita, valtio vastaa kaikista sosiaaliturvan kohderyhmistä, joskin erityisesti lapsista, työttömistä ja vanhuksista. Kuntien rahoituksesta puolet kohdentuu terveydenhuoltoon ja loput pääasiassa lapsiperheiden, vanhus-ten ja vammaisten palveluihin. (Hiilamo ym. 2012, 28.) Valtio ja kunnat keräävät rahaa sosiaaliturvamenoihin veroin, veronluonteisin maksuin, vakuutusmaksuin, pääomatuloin ja asiakasmaksuin. Kuntien rahoitusosuus oli vuonna 2010 noin 700 miljoonaa euroa ja eniten sosiaaliturvaa rahoittaneiden työnantajien osuus noin 20 miljardia euroa. (Airio 2013, 13–14.)

Perusturvan täsmällistä sisältöä ei ole lain tasolla tai muutenkaan kiistattomasti määritelty (Arajärvi 2007, 97). Tyypillisesti perusturvaksi kuitenkin määritellään perustuslain 19. pykälän perusteella myönnettävät etuudet, joita ovat työmarkkinatuki, työttömän peruspäiväraha, sairauspäiväraha, äitiys-, isyys- ja vanhempainpäiväraha, kansaneläke ja kotihoidontuen täysi lisäosa (Moisio 2009, 12; Kuivalainen 2011, 379). Näillä etuuksilla helpotetaan ihmisten ja perheiden erilaisia sosiaalisia riskejä ja toimeentulo-ongelmia. Mikäli määritelmää laajennetaan kattamaan kaikki ansiosidonnaisten ja vakuutusperusteisten tukien ulkopuoliset etuudet, myös opinto- ja asumistuen sekä toimeentulotuen voi katsoa kuuluvan perusturvaetuuksien joukkoon. Sosiaaliturvalla taataan lisäksi pääsy terveydenhuoltoon, myös vähävaraisille. Sosiaaliturva toimii myös viimesijaisena turvana sosiaalista syrjäytymistä ja köyhyyttä vastaan. (Airio 2013, 8; Kangas & Niemelä 2012.)

Perusturvaetuuksien saamiseen liittyy etuuskohtaisesti syyperusteisuus, tarveharkinta ja harkinnanvaraisuus sekä erilaiset sanktiot. Etuuden hakijan on osoitettava sosiaalinen riski, jonka perusteella etuutta myönnetään, sekä selvítettävä omat ja/tai perheensä tulot ja varallisuus, jotka vaikuttavat

etuuden myöntämiseen. Perusturvan saamisen yhteydessä on puhuttu myös kannustin- ja byrokratialoukuista. Työn vastaanottamisen kannustavuutta heikentää se, että tilapäinen työ ei paranna taloudellista tilannetta. Kynnys työtulojen vastaanottamiseen nousee erityisesti moninkertaisen tarveharkinnan kohteena olevien asiakkaiden kohdalla. (Hannikainen-Ingman 2012, 8, 34–35.)

Perusturvaetuuksien taso on matala, minkä vuoksi ensisijaisten etuisuuk-sien saajat joutuvat usein turvautumaan asumistukeen ja/tai viimesijaiseen tukeen eli toimeentulotukeen (Kangas & Ritakallio 2008, 22; Hiilamo ym. 2010, 7; Hannikainen-Ingman ym. 2012, 7). Vuonna 2012 toimeentulotuen saajista työttömiä oli 56 prosenttia ja työllisiä kahdeksan prosenttia. Työvoiman ulkopuolella olevista tuen saajista opiskelijoita oli kymmenes, työkyvyttömyyseläkeläisiä tai pitkäaikaissairaita vajaa kymmenes (9 %) sekä omia omaisiaan tai lapsiaan hoitavia vajaa neljä prosenttia. (Toimeentulo-tuki 2012, 3.)

Suurin yksittäinen toimeentulon myöntämisen peruste on korkeat asu-miskustannukset, joita erityisesti yhden aikuisen ruokakunnissa joudutaan täydentämään toimeentulotuella. Asiakaskohtaisesti myönnettävän toi-meentulotuen määrä on kuitenkin kuntakohtaisen harkinnan varassa (Hei-nonen 2010, 13–14, 40).

Pelkän toimeentulotuen ja asumistuen varassa eläviä henkilöitä on Suo-messa noin 21 000 (Honkanen 2013)⁴. Kuitenkin myös viimesijaisten etuuk-sien ulkopuolelle pudotaan esimerkiksi velkojen seurauksena tai siksi, että asiakas ei eri syistä kykene tai osaa hakea oikeanlaista etuutta tai palvelua tilanteeseensa. Tilastoa toimeentulotukea hakeneista mutta kielteisen pää-töksen saaneista ei ole olemassa. Julkisen sektorin torjuessa avun hakijan on yleensä mahdollista kääntyä kirkon diakoniatyön tai epävirallisen avun puoleen. Sosiaalitoimestakin ohjataan asiakkaita aktiivisesti tai epäsuorasti diakoniatyöhön ja ruoka-apuun.

---

⁴ Tulottomilla tarkoitetaan kotitalouksia, joiden toimeentulo perustuu yleiseen asu-mistukeen ja toimeentulotukeen. Jos taloudessa asuu alaikäisiä lapsia, tuloina voivat olla myös lapsilisä ja elatustuki. Näillä kotitalouksilla ei ole mitään verotettavia tuloja: ei työtuloja, pääomatuloja, verottomia osinkotuloja eikä veronalaisia sosiaalisia tulon-siirtoja, kuten eläkkeitä, työttömyyspäivärahaa, lasten kotihoidon tukea tai opintotu-kea. (Honkanen 2013.)

Perusturvan varaan joutuneet asiakkaat kamppailevat pienten tulojen riittävyyden kanssa. Ensisijaisten tukien lisäksi on joskus turvaututtava viimesijaisiin etuuksiin. Jos avunhakijalla on useita yhtäaikaista ongelmia, etuuden perusteiden määrittely vaikeutuu. Asiakas saattaa olla esimerkiksi sekä työkyvytön että työtön, mutta työkyvyttömyyden syytä ei ole diagnosoitu. Kun haettavan etuuden kriteerit eivät täyty tai ne täyttyvät vain osittain, lopputuloksena voi olla kielteinen etuus päätös. Vaihtoehdoksi jää turvautua ystäviin, perheeseen tai epäviralliseen apuun.

Avun ulkopuolelle jäämistä voidaan kutsua väliinpuotoamiseksi. Se on kuitenkin varsin neutraali ilmaisu tilanteille, joissa asiakas jää kaiken virallisen avun ulkopuolelle. Joissakin tilanteissa on kysymys poiskäännyttämisestä (Hänninen, Karjalainen & Lehtelä 2007).

Siinä missä väliinpuotoamisen syytä ei juuri eritellä, poiskäännyttäminen määritellään tavoitteelliseksi toiminnaksi. Poiskäännyttäminen johtuu monista eritasoisista tekijöistä. Tarvittava tuki tai apu saattaa itsessään olla leimaavaa tai monimutkaista, jolloin sitä ei alun perinkään haeta. Etuus- tai palvelukohtaiset kriteerit eivät aina täyty, tai asiakkaalla ei ole tarvittavaa asiointiosaamista. Viranomaiset saattavat tehdä toisistaan poikkeavia päätöksiä tai tulkita avun saamisen kriteerejä tarpeettoman tiukasti. Poiskäännyttävät tekijät muodostavat kynnyksiä, jotka kumuloituvat erityisesti monista yhtäaikaista ongelmista kärsivien asiakkaiden tilanteissa. (Määttä 2012a; 2012b.) Heillä on riskinä kokea ketjuuntunut hylkäys eli joutua useiden etuisuuksien tai palveluiden peräjälkeen tapahtuvan hylkäämisen kohteeksi (Metteri 2012, 207). Ketjuuntunut hylkäys johtuu erillisistä, toisiinsa vaikuttavista päätöksistä, joiden yhteisvaikutuksia ei koordinoita. Syytä tähän löytyy palvelujärjestelmän pirstaleisuudesta ja eri sektorien toimijoiden välisestä puutteellisesta vuorovaikutuksesta.

3.2 Kuinka ruoka-apu täydentää sosiaaliturvaa?

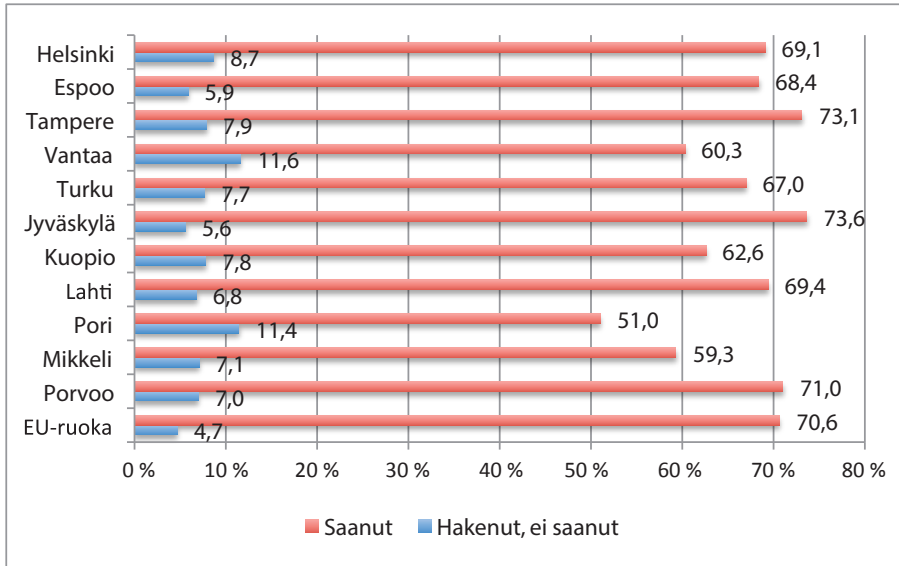
Luvussa tarkastellaan, mitä ensi- ja viimesijaisia⁵ sosiaaliturvaetuuksia ja keskeisiä palveluita tutkimukseen osallistuneet ovat käyttäneet ja mitä on toisaalta haettu, mutta ei ole syystä tai toisesta saatu. Ruoka-avussa käyvät elävät pääasiassa perusturvan varassa: eniten sosiaaliturvaetuuksista leipäjonojen kansa saa asumistukea (67 %), jota seuraavat käytön yleisyyden mukaan toimeentulotuki (47 %) ja työmarkkinatuki/työttömyysturvan peruspäiväraha (42 %). Niiden kuntajakaumat on esitetty kuvioissa 7, 8 ja 9. Näiden jälkeen yleisimmin käytetty etuus on työkyvyttömyyseläke (23 %). Kaikista vastaajista (N = 3160) toimeentulotukea saaneita oli hieman vajaa puolet, ei-hakeneita noin 40 prosenttia ja hieman yli kymmenes (13 %) niitä, jotka olivat tukea hakeneet, mutta eivät sitä olleet jostain syystä saaneet. Ruoka-avussa käyvistä ihmisistä eniten toimeentulotuen saajia oli Espoossa (59 %) ja Porvoossa (58 %). Myös Helsingissä, Vantaalla, Lahdessa ja Jyväskylässä runsas puolet ruoka-avussa kävijöistä oli saanut toimeentulotukea.

Kuvioissa Turku ja Vantaa erottuvat sekä toimeentulotuen että työmarkkinatuen/työttömyysturvan peruspäivärahan poiskäännyttämisen osalta. Tukia on haettu, mutta ei ole saatu. Asumistukea saa moni leipäjonoissa käyvä, ja vain Mikkelissä ja Porissa käyttö jää alle 60 prosentin, Porissa jopa harvinaisen alas, kun vain hieman yli puolet Porin ruokaa hakevista saa asumistukea.

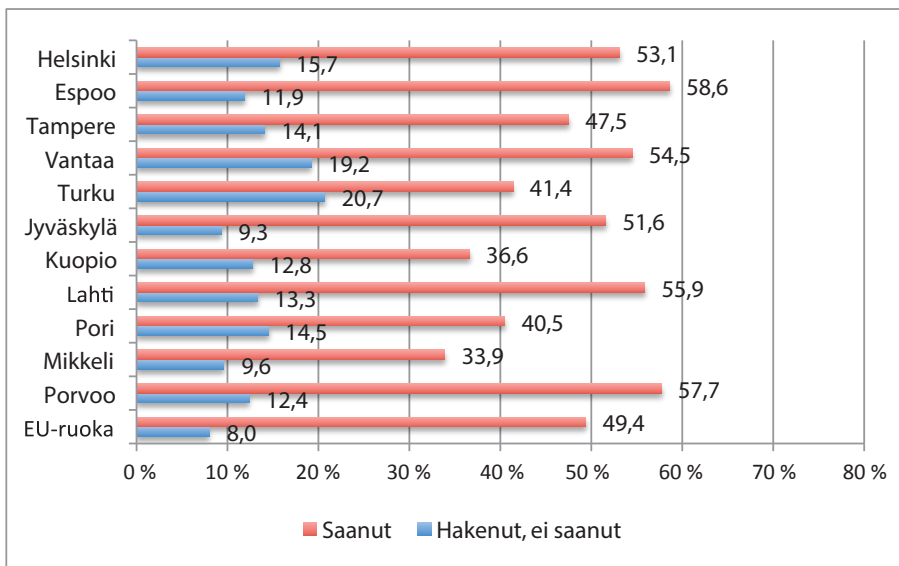
Toimeentulotuen saannissa oli varsin suuria eroja kunnittain, aina Mikkelin matalasta 34 prosentista Espoon lähes 60 prosenttiin. Porvoossa työmarkkinatuen/työttömyysturvan saajia on muista kunnista poiketen selkeästi eniten, noin 60 prosenttia.

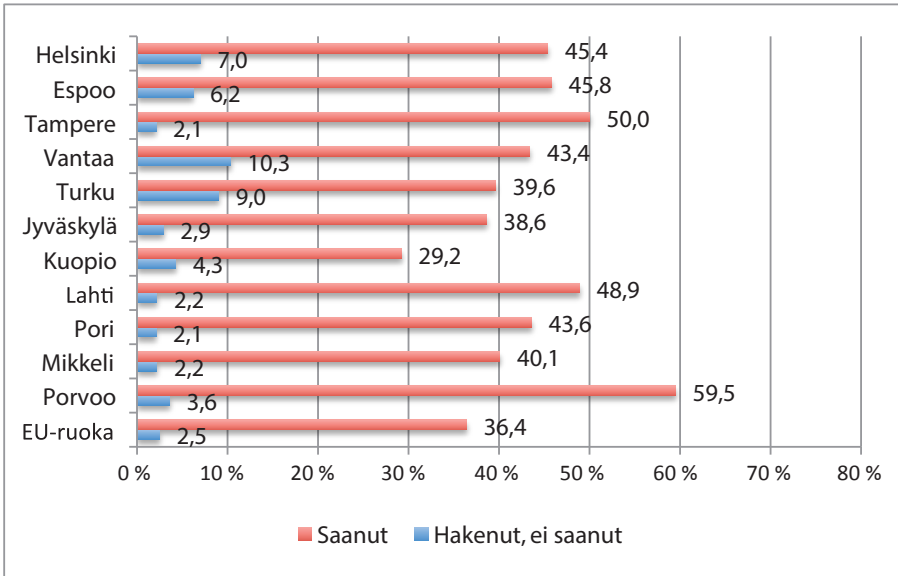
⁵ Tutkimuksessa selvitettiin ensi- ja viimesijaisien tulonsiirtojen käyttöä, ensisijaisia kysytyjä olivat opintotuki, vammaisetuus, sairauspäiväraha, äitiys-, isyys- tai vanhempainpäiväraha, lasten kotihoidon tuki, työmarkkinatuki / työttömyysturvan peruspäiväraha, ansiosidonnainen työttömyysturva, kansaneläke, työkyvyttömyyseläke, työeläke iän perusteella ja työttömyyseläke. Viimesijaisia kysytyjä olivat toimeentulotuki ja asumistuki.

Kuvio 7. Asumistukea saaneet sekä sitä hakeneet, mutta ei saaneet ruoka-avussa käyvät kunnittain (%) ($p < 0,001$, $N = 3185$)

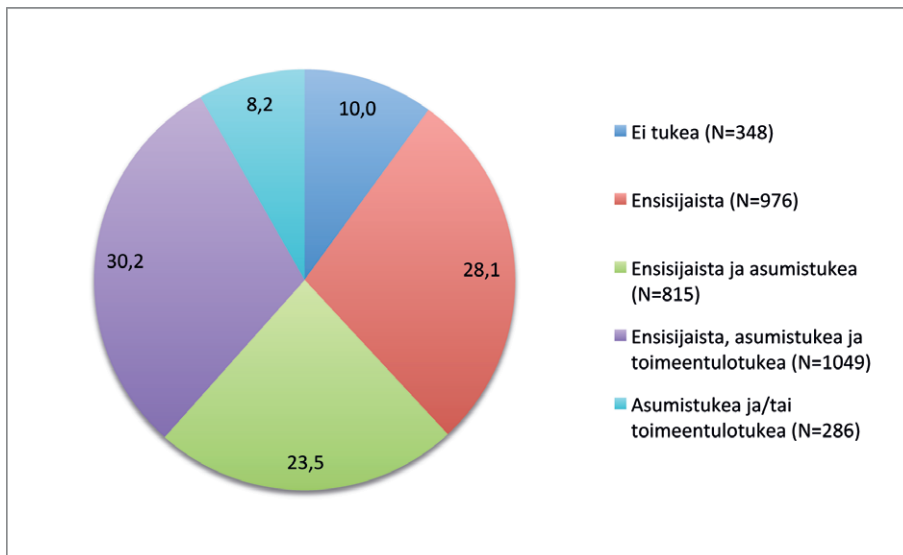
Kuvio 8. Toimeentulotukea saaneet sekä sitä hakeneet, mutta ei saaneet ruoka-avussa käyvät kunnittain (%) ($p < 0,001$, $N = 3160$)

Kuvio 9. Työmarkkinatukea/työttömyysturvan peruspäivärahaa saaneet sekä sitä hakeneet, mutta ei saaneet ruoka-avussa käyvät kunnittain (%) ($p < 0,001$, $N = 2934$)

Tutkimukseen osallistuneet vastaajat on jaoteltu eri tukien saannin perusteella viiteen ryhmään (kuvio 10). Eri tukia saavien ryhmät on luokiteltu oletuksella, että ei tukea saavien ryhmä on taloudelliselta tilanteeltaan parhaimmasta asemassa. Tästä eteenpäin hieman heikommin menee niillä vastaajilla, jotka saavat jotain ensisijaista tulonsiirtoa, ja seuraavaksi on ryhmä, joka saa sekä jotain näistä että viimesijaiseksi luokiteltua asumistukea. Neljäntenä ryhmänä kuviossa 10 ovat ne vastaajat, jotka saavat sekä ensisijaista että molempia viimesijaisia tulonsiirtoja eli asumistukea ja toimeentulotukea. Viidentenä ryhmänä ovat vastaajat, jotka eivät saa mitään vakuutusperusteista tukea tai opintotukea, vaan ainoastaan viimesijaisia etuuksia. Asumistukea ja/tai toimeentulotukea saaneiden ryhmässä (8 %) voi olla sekä hyvin pienituloisia henkilöitä että mahdollisesti täysin tulotto-

mia⁶. Ei tukea saaneet on se joukko vastaajista, joka ei ole hakenut mitään 13 mahdollisesta etuudesta.

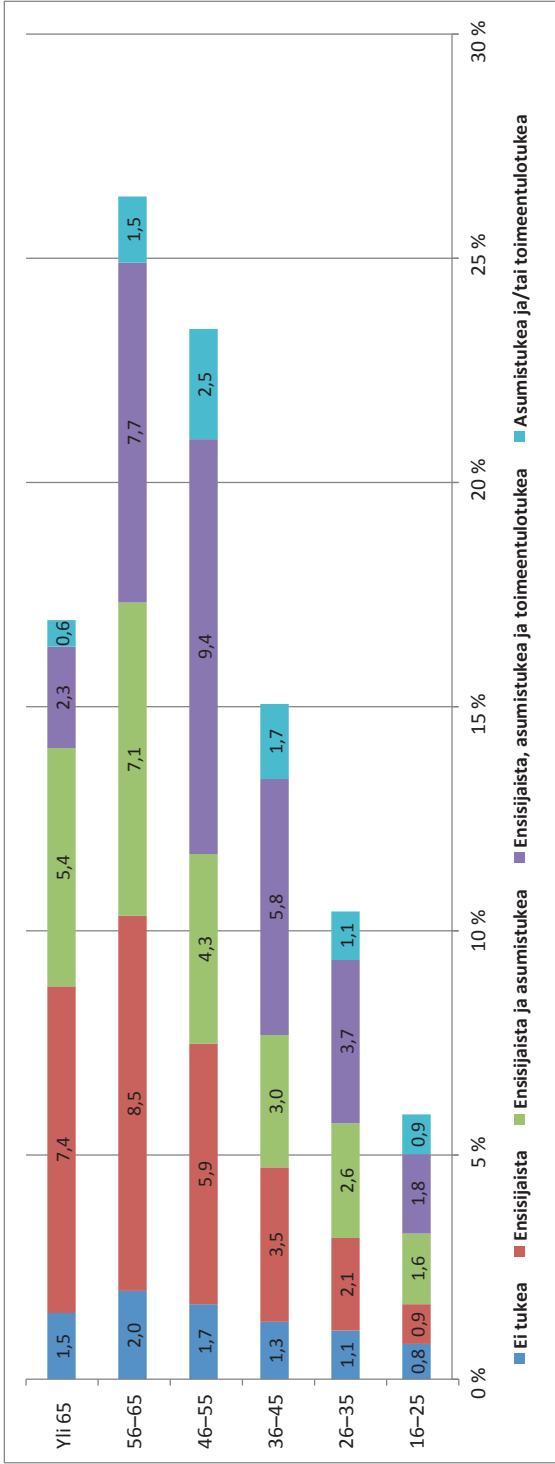

Kuvio 10. Ruoka-avussa käyvät eri tukien saannin mukaan (%)

Suomalaisessa ruoka-avussa käyvät ovat pääasiassa keski-ikäisiä ja iäkäämpiä, kuten luvussa kaksi esiteltiin. Kuviossa 11 on esitetty vastaajien ikäjakauma eri tukien saannin mukaan. Yhteensä aineistossa oli vain 348 henkilöä, jotka eivät olleet saaneet mitään sosiaaliturvaetuuksia viimeisen kahden kuukauden aikana. Vastaajista 46–55-vuotiaiden ryhmä on selkeästi edustettuna ensisijaista, asumistukea ja toimeentulotukea saaneissa, mutta myös hyvin pienituloisten ja mahdollisesti tulottomien ryhmässä, jotka ovat saaneet asumistukea sekä toimeentulotukea. Ensisijaista tukea sekä ensisijaista ja asumistukea saaneissa taas muista erottuvat 56–65-vuotiaat.

⁶ Tällä kyselyaineistolla ei päästä käsiksi siihen tietoon, kuinka paljon vastaajilla on ollut käytettävissään tuloja ennen pakollisia menojaan. Viidenteen ryhmään saattaa siis kuulua myös täysin tulottomia henkilöitä.

Kuvio 11. Ikäryhmien osuudet ruoka-avussa käyville eri tukien saannin mukaan (%) ($p < 0,001$, $N = 3323$)

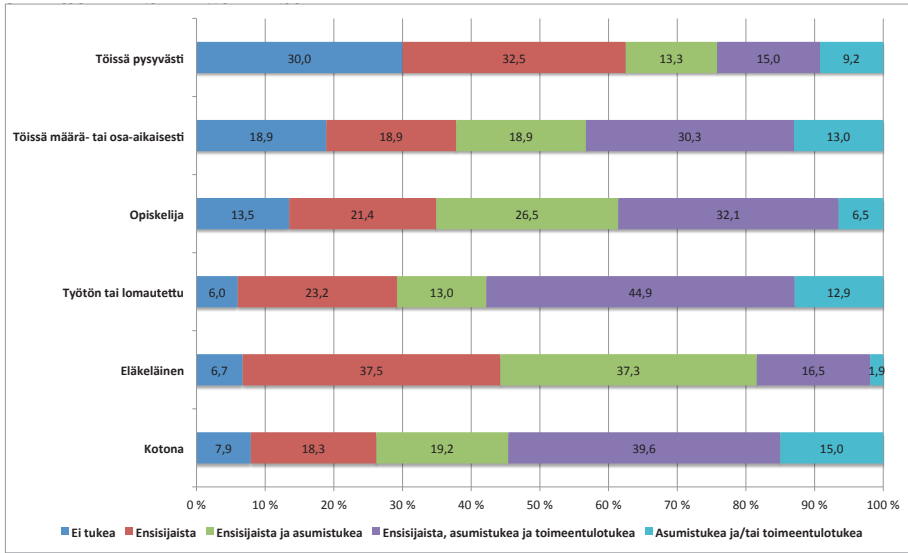
Kuviossa 12 on esitetty eri tukia saaneiden ryhmien työmarkkina-asema. Ei tukea saaneiden ryhmässä oli suhteellisesti melko paljon määrä- tai osa-aikaisesti sekä pysyvästi työssä käyviä. Ryhmässä on myös opiskelijoita, jotka ovat siis opinto- ja asumistuen ulkopuolella. Working poor -ilmiö⁷ näkyy myös leipäjonoissa. Työssäkäyvät köyhät ovat 1990-luvulta lähtien olleet pääsääntöisesti yksin asuvia. Seuraavaksi eniten köyhyys kohtaa yhden tulonsaajan lapsiperheitä ja yhden tulonsaajan perheitä. (Airio 2006, 304–305.) Hyvinvointivaltion tulonsiirrot vähentävät köyhyyttä merkittävästi, mutta etuuksien ja palveluiden saamisen eritasoiset kriteerit aiheuttavat myös alikäyttöä, väliinpuotoamista ja poiskäännyttämistä.

Pelkästään ensisijaista tukea olivat saaneet erityisesti eläkeläiset ja töissä pysyvästi käyvät. Ensisijaista sosiaaliturvaetuutta ja asumistukea olivat saaneet eniten eläkeläiset ja opiskelijat. Kolmea eri sosiaaliturvan muotoa saaneita oli eniten eläkeläisissä, mutta myös kotona olevissa. Pienituloisia sekä mahdollisesti täysin tulottomia henkilöitä oli eniten kotona olevissa, mutta melko paljon myös työttömissä ja lomautetuissa sekä määrä- tai osa-aikaisesti työssäkävissä. Viimeisintä selittävät mahdollisesti niin sanotut nollatyösopimukset, joissa työnantajalla ei ole velvollisuutta tarjota mitään minimimäärää työtunteja.

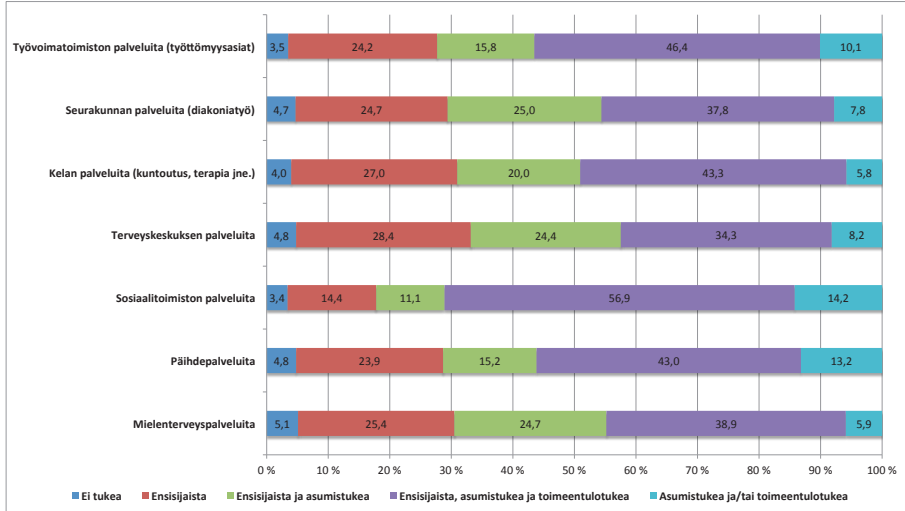
Kuviossa 13 on esitetty eri palveluiden käyttöasteita sen mukaan, kuinka vastaajat ovat saaneet eri sosiaaliturvaetuuksia. Terveyskeskuksen palvelut olivat aineistossa käytetyin palveluiden muoto, lähes 70 prosenttia ruokavivasta käyvistä oli käyttänyt viimeisen kahden kuukauden aikana niitä. Sosiaalitoimistossa asiointi (48 %) selittyy toimeentulotuen melko korkealla käyttöasteella. Myös hyvin pienituloisten ja mahdollisesti tulottomien eniten käyttämä palvelu oli sosiaalitoimisto. Kolmea eri sosiaaliturvaetuutta saaneet korostuivat kaikkien palveluiden käyttäjissä verrattuna muihin ryhmiin. Toisin sanoen palveluiden ja tulonsiirtojen käyttö kasautuu.

---

⁷ Working poor -ilmiö tarkoittaa niin matalapalkkaista työtä, että toimeentulo häidin tuskin riittää elämiseen. Toisaalta samalla ei myöskään saa sosiaaliturvaetuuksia, kun tulot ylittävät sallitun rajan.

Kuvio 12. Ruoka-avussa käyvien työmarkkina-asema eri tukien saannin mukaan (%) ($p < 0,001$, $N = 3280$)

Kuvio 13. Ruoka-avussa käyvien palveluiden käyttö eri tukien saannin mukaan (%) ($p < 0,001$)

3.2.1 Viimesijaisen etuuden, toimeentulotuen varassa elävät ruoka-avussa käyvät

Suuri osa ruoka-avussa käyvistä on jonkin joko ensi- tai/ja viimesijaisen julkisen tulonsiirron piirissä (90 %). Hieman yllättävää on kuitenkin se, että vastaajista vain päälle 38 prosenttia oli toimeentulotuen piirissä. Voi hyvin kysyä, miksi määrä ei ole korkeampi, miksi yli 60 prosenttia leipäjonoissa käyvistä ei ollut hakenut tai saanut lakisääteistä viimesijaista turvaa? Eikö leipäjonoon pitäisi päätyä vasta sitten, kun ensi- ja viimesijaiset tulonsiirrot ja julkiset palvelut eivät riitä?

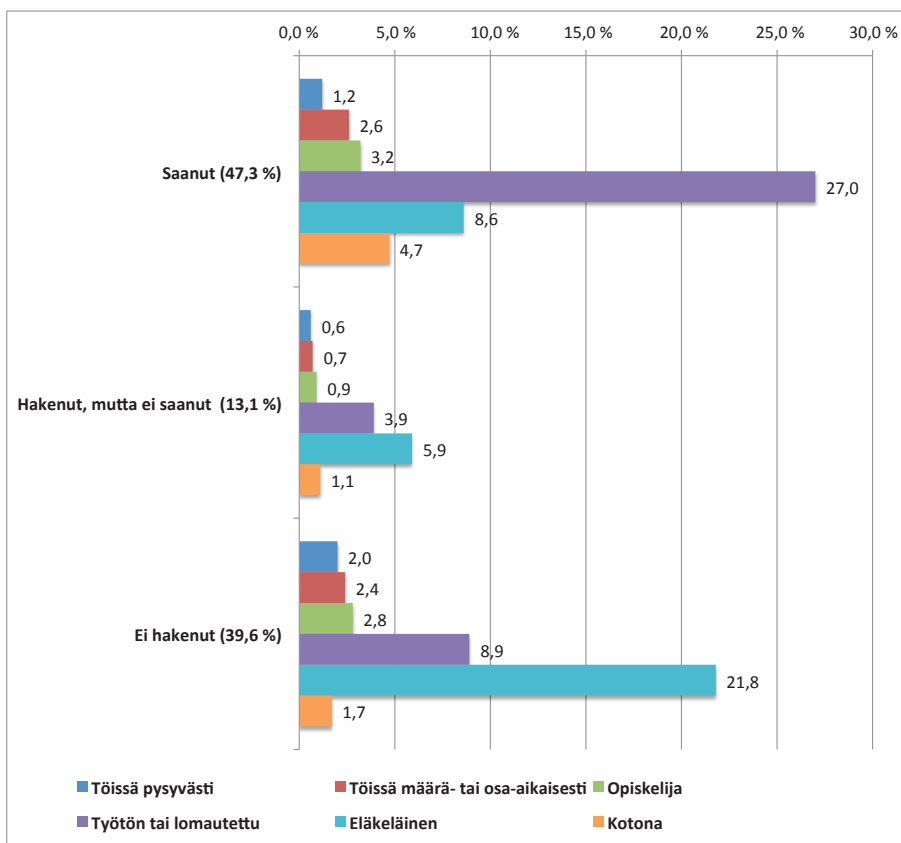
Sytä voi etsiä niin toimeentuloturvan poiskäännyttämisestä kuin toisaalta myös siitä ruoka-avun kentältä kuuluvasta viestistä, että ruoka-avun helppous verrattuna julkiseen tukiviidakkoon, sen sosiaalinen merkitys ja paikoin myös sen anonyymiys ovat asioita, jotka auttavat valitsemaan ruoka-avun julkisen tuen sijaan. Byrokratiaviidakko voi tuntua liian vaikealta paikalta etsiä apua, jos henkilön toimintaedellytykset ovat heikentyneet.

Kuviossa 14 on esitetty ruoka-avussa käyvien toimeentulotukea saaneiden, hakeneiden, mutta ei saaneiden, ja ei-hakeneiden työtilanne (kuvio yhteensä 100 %). Tukea saaneista suurin osa oli työttömiä tai lomautettuja (27 %) tai eläkeläisiä (9 %). Koko aineistossa eläkeläiseksi itsensä työmarkkina-asemaltaan määritelleitä oli noin 38 prosenttia. Yli viidesosa (22 %) eläkeläisistä ei kuitenkaan ollut hakenut toimeentulotukea. Toimeentulotukeen oikeutettuja on arvioitu olevan jopa kaksi kertaa niin paljon kuin tuen piirissä on (Kuivalainen 2007).

Alikäyttö voi kertoa eläkeläisten heikentyneestä toimintakyvystä (tukia ei pystytä hakemaan) tai etuuksiin liittyvän tiedon puutteesta. Iäkkäämmillä ihmisillä on tarve suuremmalle autonomialle, ja eri-ikäisten selviytymiskeinoja (coping) tarkasteltaessa on huomattu iäkkäämpien turvautuvan nuoria vähemmän ulkopuoliseen apuun (mm. Piko 2001, 233). Kuviossa 14 eläkeläiset korostuvat myös ryhmänä, jotka olivat toimeentulotukea hakenet mutta eivät olleet sitä saaneet. Toimeentulo on saattanut eläke-etuuskien myötä nousta juuri toimeentulotuen myöntämisen rajan yläpuolelle esimerkiksi takuueläkkeen ansiosta.

Toimeentulotuen hakeminen näyttää lisäävän häpeän kokemusta ruoka-avussa. Häpeän kokemusta tarkastellaan lisää luvussa 6. Toisin sanoen ihmiset, jotka olivat hakenet toimeentulotukea ja sen lisäksi päätyneet leipä-

jonoon, pitivät ruoanhakemista (ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää, osin ja täysin samaa mieltä) enemmän nöyryyttävänä kuin ei-nöyryyttävänä suhteessa niihin, jotka eivät olleet sitä hakeneet. Häpeän kokemus korostui myös heidän kohdallaan, jotka olivat tukea hakeneet mutta eivät olleet sitä saaneet. Tulos kertonee siitä, että toimeentulotuki on tarkoitettu viimesijaiseksi avun muodoksi ja, kun sekään ei riitä ja toimeentuloa täytyy täydentää ruoka-avulla, tulee leipäjonossa käymisestä entistä häpeällisempää.

Kuvio 14. Toimeentulotukea saaneiden osuudet työmarkkina-aseman mukaan ruoka-apua saaneilla (%) ($p < 0,001$, $N = 3027$)

3.2.2 Sosiaaliturvalta ja palveluista poiskäännytyt

Suomalaisessa ruoka-avussa käyvät vaikuttavat pääsevän hyvin kiinni palveluihin, ja myös sosiaaliturvan eri muotoja käytetään melko paljon. Toimeentulotukea hakeneita mutta ei saaneita, niin sanottuja poiskäännytettyjä, oli selkeästi eniten Turussa (15 %), Helsingissä (13 %) ja Tampereella (12 %). Toisaalta EU-ruokaa hakeneista löytyi myös suurin osa niitä, jotka eivät olleet edes hakeneet toimeentulotukea (14 %). Mikkelissä (13 %), Kuopiossa (11 %) ja Tampereella (11 %) oli vähiten ylipäättään toimeentulotukea hakeneita.

Toimeentulotuelta ja muilta sosiaaliturvaetuksilta ja palveluista poiskäännyttämistä tai niiden alikäyttöä on tutkittu kysymällä, mitä näistä on haettu mutta ei ole saatu. Ei tukea saaneet erottuvat erityisesti toimeentulotuelta poiskäännytyissä. Ensisijaista tukea saaneet taas ovat selkeästi useimmin jääneet asumistuen ulkopuolelle, mikä saattaa osittain kertoa siitä, hakijalla ei ole ollut tietoa tukirajoista ja tuen saannin kriteereistä. Ensisijaista etuutta saavat ovat hakeneet myös lukuisia muita tukia, mutta eivät ole niitä saaneet.

Vain asumistukea ja/tai toimeentulotukea saaneet, siis ryhmä hyvin pientuloisia ja mahdollisesti tulottomia, näyttää hakeneen erityisesti työmarkkinatukea/työttömyysturvan peruspäivärahaa. Yksi syy etuuden ulkopuolelle jäämiselle on työttömyysturvan karenssi. Karenssi myönnetään henkilölle, joka kieltäytyy työstä tai työllistämistoimenpiteistä ilman hyväksytyä syytä. Usein nuoret ja erityisesti päihde- tai mielenterveysongelmaiset saavat karenssin, koska eivät kykene vastaanottamaan työtä tai osallistumaan toimenpiteeseen. Heidän osaltaan vaikutukset valuvat myös toimeentulotukeen, jota voidaan samasta syystä alentaa 20–40 prosenttia.

Ruoka-avussa käy myös pieni joukko erityisen huonossa asemassa olevia ihmisiä. Tämä käy ilmi tarkasteltaessa niitä vastaajia, jotka olivat hakeneet toimeentulotukea mutta eivät olleet sitä saaneet, ja erityisesti heidän hakemiaan palveluita, kuten mielenterveys-, päihde- ja kuntoutuspalveluita sekä ensisijaisista etuuksista sairauspäivärahaa ja työkyvyttömyyseläkettä. Toimeentulotuelta käännytyistä löytyy jopa niitä, jotka ovat koettaneet hakea näitä perusturvaetuksia tai palveluita mutta eivät ole niitä saaneet. Joukko on kuitenkin hyvin marginaalinen (vain 14–38 henkilöä koko aineistosta muuttujasta riippuen), mikä itsessään kertoo palvelujärjestelmän toimivuus-

desta. Kaikkia näitä etuuksia tai palveluita saadakseen on esitettävä diagnoosi terveydentilastaan. Sen puuttuminen on yksi syy jäädä vaille näitä etuuksia ja palveluita.

Ruoka-apuun turvautuneet olivat kohdanneet myös palveluista poiskäännyttämistä. Määrät ja suhteelliset osuudet koko aineistossa ovat kuitenkin hyvin pieniä. Ensisijaista tukea sekä ensisijaista ja asumistukea saaneet olivat hakeneet useimmin sosiaalitoimistosta apua, mutta eivät sitä olleet saaneet. Tätä selittänee osittain se, että edellä mainitut etuudet ovat jo kattaneet toimeentulon niin, että hakija ei enää ole ollut oikeutettu toimeentulotukeen. Tuen epäämiseen perusteena voi myös olla velkaantuminen, jota ei huomioida toimeentulotuen perusosassa.

3.2.3 Viimeiseltä luukulta poiskäännytyt

Julkinen vastuu ihmisten hyvinvoinnista pohjaa hyvinvointivaltion universaaliuden ideaan, jossa jokainen avuntarvitsija on apuun oikeutettu tietyt kriteerit täytettyään. Ruoka-aputoimintaa ei säädellä toisin kuin sosiaaliturvaa. Elintarvikesäädöksiensä lisäksi mitkään lait tai asetukset eivät määrittele, kenelle ruokaa jaetaan ja missä sitä on jaossa. Ruoka-avun paradoksi onkin siinä, että se on apua jossain joillekin, ei kaikille tarvitseville kaikkialla, kuten julkisen perusturvan ja peruspalveluiden tulisi olla.

Ilmaisoruan saaminen ei aina ole kaikkien oikeus. Ruoka-avun toimijat ovat portinvartijoita, sillä he käyttävät valtaa määritellessään, kenelle ruokaa tarjotaan ja kenelle ei. Toisistaan poikkeavilla käytännöillä voi olla avunsaantia rajoittava vaikutus. Ruoka-avustakin saatetaan käännähtää pois.

Suomalainen ruoka-avun kenttä on tilkkutäkkimäinen lukuisine eri toimijoinen ja toimintatapoineen. Kentällä ruoka-avun käytännöt, ruoan jakamisen kriteerit ja tavat vaihtelevat paljon. Tällaisia kriteerejä on selvitetty muun muassa Raha-automaattiyhdistyksen Leipäjonot Suomessa -hankkeessa syksyllä 2013 (Ohisalo ym. 2014).

Ruoka-avussa törmätäänkin yhdenvertaisuuden dilemmaan, kun ruokaa hakevia kohdellaan toimipaikasta riippuen eri tavoin ja paikoin ruokaa jaetaan kohdennetusti eri ryhmille (esimerkiksi opiskelijat, lapsiperheet, työttömät). Kaupunkien ulkopuolella tai kaukana ruoanjakopaikoista asuvilla

ei välttämättä ole mahdollisuutta matkustaa ruoanjakopaikalle (esimerkiksi liikuntarajoitteiset, vanhukset, kaukana asuvat, joille bussilippu on liian kallis).

Ilman ruokaa jääminen voi johtua myös siitä, että ruokaa ei jakopaikoissa aina riitä kaikille hakijoille tai ruoanhakija ei jostain syystä täytä ruoanjakajan ruoansaannille asettamia kriteerejä. Kriteereistä ehkä tunnetuimpana mediassa on viime vuosina näkynyt Kela-korttivaatimus, jonka tietyt toimijat ovat asettaneet ruoanhakemisen ehdoksi. Ruokaa siis saa osoittamalla kuuluvansa Suomen sosiaaliturvan piiriin. Muita vaatimuksia on esimerkiksi päihteettömyyden vaatimus tai ruoantarpeen selvittäminen, jolloin ruokaa hakevan pitää kertoa, mistä syistä ruokaa tarvitsee.

Ihmisillä, joita on käännytetty pois sosiaalitoimesta (on haettu etuutta, mutta ei ole saatu), on niin sanottu tuplakäännyttämisen riski. Riski syntyy, kun sosiaalitoimi ohjaa – epävirallisesti tai virallisesti – ruoka-apuun ja ruoka-avussa ruokaa ei jostain syystä saakaan. Ruoka-avun institutionalisoituminen ja laajeneva yhteistyö selventäisi toimintakenttää ja toisi siihen säännönmukaisuutta sekä yhteisiä käytäntöjä. Tällä parannettaisiin yhdenvertaisuutta.

3.3 Ruoka-apu paikkaa ensisijaisia ja viimesijaisia etuuksia

Palveluiden ja tulonsiirtojen käytön tarkastelu osoittaa kuntien välisiä hyvin suuriakin eroja eri keskeisten perusturvaetuuksien hakemisessa ja myös alikäytössä ja poiskäännyttämisessä. Ruoka-apuun päädytään, kun perusturvan verkko vuotaa, toisaalta myös, jos verkon sijaan epävirallinen apu koetaan nopeammaksi, helpommin lähestyttävämmäksi tai esimerkiksi sen sosiaalinen merkitys voittaa byrokratiaviidakon.

- Ruoka-avussa käyvät ovat melko hyvin julkisten palveluiden ja tulonsiirtojen piirissä: Eniten ruoka-avussa käyvät käyttivät terveyskeskuksen palveluita (70 %) ja seuraavaksi eniten sosiaalitoimen (48 %) ja työvoimatoimiston (44 %) palveluita. Asumistukea oli saanut viimeisen kahden kuukauden aikana kaksi kolmasosaa (67 %) kaikista ruoka-avussa käyvistä, toimeentulotukea lähes puolet (47 %) ja työmarkkinatukea/työttömyysturvan peruspäivärahaa kaksi viidestä (42 %).

- Lähes 40 prosenttia vastaajista ei ollut hakenut toimeentulotukea viimeisen kahden kuukauden aikana. Osaksi tämä kertoo siitä, että toimeentulotuessa on alikäyttöä, mutta myös siitä, että moni vastaaja jää tuloineen ja muine sosiaaliturvaetuksineen juuri toimeentulotukinormin yläpuolelle ja joutuu näin täydentämään tiukkaa toimeentuloaan ruoka-avulla.
- Joka kymmenes leipäjonoissa käyvä ei ole saanut syystä tai toisesta mitään sosiaaliturvaetua viimeisen kahden kuukauden aikana. Toisin sanoen yhteiskunnan tarjoama sosiaaliturva on tavoittanut 90 prosenttia ruoka-avussa käyvistä. Se sosiaaliturva, jopa viimesijaiset etuudet, joita nämä ihmiset ovat onnistuneet hankkimaan, eivät yksin riitä toimeentuloon.
- Leipäjonot ja ruoka-apu olisivat kuntien sosiaali- ja terveydenhuollolle hyviä paikkoja löytää poispudotettuja tai -pudonneita ihmisiä. Toisaalta myös ruoka-avusta saatetaan käännäyttää.

Ruoka-apu toimii viimesijaisen julkisen tuen jälkeisenä turvaverkkona. Se on kuitenkin tukea jossain ja joillekin, ei kaikille kaikkialla, kuten sosiaaliturvan ja peruspalveluiden perustuslain mukaan täytyy olla. Leipäjono on yksi niitä paikkoja, jonne pudotaan perusturvan verkkojen läpi ja josta on myös vaikea irtautua.

Ruoka-apuun päätyminen voi vähitellen muodostua tavaksi. Köyhyyden pitkittyessä tapa vahvistuu ja esimerkiksi ruoka-avun mahdollistama pieni jousto talouteen ja ruoka-avun säännöllisyys arkea jaksottavana toimintana saattavat pitää leipäjonoyhteisössä pidempäänkin.

Kansainväliset esimerkit osoittavat, kuinka useissa maissa kytkös ruoka-avun ja perusturvan välillä on vahva. Suomessa nämä ovat virallisessa totuudessa toisistaan irrallisia avun muotoja, mutta todellisuudessa perusturva ei monen kohdalla riitä turvaamaan kohtuullista elintasoja ja kulutusmahdollisuuksia.

4 Ruoka-avun hakijoiden hyvinvointi

Hyvintointi on asia, joka koskettaa jokaista kuntalaista ja päätöksentekijää. Käsitteenä se on monimuotoinen ja arvolatautunutkin, mutta tulee lähelle meitä jokaista. Päätöksenteossa on alettu pohtia entistä enemmän päätösten merkitystä yksittäisen ihmisen hyvinvointiin. Taustalla on muun muassa se muutos ajattelussamme, että hallinnon tehtävänä ei ole ensisijaisesti tuottaa julkisia palveluita, vaan kehittää tapoja, joilla kuntalaisten hyvinvointi olisi mahdollisimman korkealla tasolla ja levinneenä mahdollisimman monelle. Vanha periaate siitä, että yhteisön tehtävänä on kasvattaa yhteisön kokonaisyhyvinvointia, on löytänyt jälleen paikkansa myös Suomessa. Sellainen kunta on siis asukkailleen hyvä, missä hyvinvoinnin taso on mahdollisimman korkea ja erot ihmisten välillä ovat mahdollisimman pienet.

Suomessa lainsäädäntö ja yleinen ilmapiiri ovat myös kääntyneet myönteiseksi kuulemaan ihmisten omaa ääntä. Kuntia velvoitetaan jatkuvasti arvioimaan kuntalaisten sosiaalisen hyvinvoinnin ja terveyden tilaa ja palveluiden oikeaa kohdistumista mahdollisiin vajeisiin. Koetun hyvinvoinnin näkökulmaa ollaan tuomassa muun muassa sähköisiin hyvinvointikertomuksiin. Miten kunnat turvaavat ruoka-apua hakevien hyvinvoinnin?

4.1 Hyvinvointikokemus

Koetulla hyvinvoinnilla on kautta aikain ollut vahva yhteys yhteiskuntafilosofiaan. Ihmisiä on aina kiinnostanut kysymys hyvästä elämästä: mistä se koostuu ja erityisesti se, miten sen voi saavuttaa. Hyvän elämän tavoittelu on ollut keskeinen kysymys niin ihmisten arjessa kuin yhteiskuntien toiminnan suunnittelussa.

Hyvän elämän käsitteen lähikäsitteitä ovat esimerkiksi elämänlaatu, onnellisuus tai koettu hyvinvointi. Näitä käsitteitä jakaa kahteen leiriin se, kennellä katsomme olevan oikeus määrittää se, mitä hyvä elämä on ja mille tasolle hyväksyttävät rajat tulee asettaa. Suomessa perinteinen pohjoismainen hyvinvointitutkimus säilytti 1960- ja 1970-luvuilla muotoutuneen resurssija korostavan otteensa aina 1990-luvulle saakka. Tuolloin elinolututkimuksen eri osa-alueista arvioitiin voimakkaimmin laajentuneen ihmisten subjektiivista todellisuutta ja merkitysmaailmaa erittelevät tutkimukset (Ritakallio 1991, 44; Simpura 1996, 18). Tämän jälkeen subjektiivista hyvinvointitutkimusta alettiin tehdä aiempaa enemmän (Kainulainen 2011) anglo-amerikkalaiseen tapaan. Pelkistetyimmillään mitattiin tyytyväisyyttä elämään ja onnellisuutta.

Hyvinvointia selvitettiin esimerkiksi kysymällä ”Kuinka tyydyttäväksi koette elämäenne tällä hetkellä?” (Kainulainen 1998). Myöhemmin kiinnostus elämänlaatua ja erityisesti koettua hyvinvointia kohtaan on noussut myös taloustieteilijöiden ja poliitikkojen mielenkiinnon kohteeksi. Hyvinvoinnin kokemuksellinen puoli on noussut myös päätöksenteon ja politiikan keskusteluareenoille. Tuoreimmista selvityksistä ehkä eniten on puhuttanut Ranskan presidentin tilaama Stiglitzin raportti (Stiglitz, Sen & Fitoussi 2009). Tässä luvussa perinteistä pohjoismaista traditiota edustaa vastajilta pyydetty arvio omasta elintasostaan. Tämä mittari on selkeimmin taloudellista tilannetta ja sen tyydyttävyyttä kuvaava mittari, jolla selvitetään köyhyyden kokemusta.

Psykologisia tekijöitä painottavat näkemykset korostavat rationaalista ja kokemukseen pohjaavaa arviota elämästä ja sen saavutuksista. Hyvinvoinnin kokemus syntyy vertailusta tavoitellun ja saavutetun elämän kohtaamisesta. Hyvä elämä merkitsee tavoitteiden saavuttamista. Toisen näkökulman mukaan koettu hyvinvointi on luonteeltaan hedoninen eli mielihyvän tavoittelua ja mielipahan välttämistä tavoittelevaa elämää. Yhä edelleen,

kun puhutaan nimenomaan hyvinvoinnin kokemuksellisesta puolesta, nämä kaksi näkökulmaa – järki ja tunteet – ovat keskeisiä (Veenhoven 2009). Usein erotetaan (Campbell 1981, 24; Diener, Inglehardt & Tay 2012) subjektiivisesta hyvinvoinnista (sense of well-being) tyytyväisyyden–tyytymättömyyden ja myönteinen tunne – kielteinen tunne -komponentit. Tyytyväisyys mittasi eroa halutun ja todellisen välillä, kun taas tunne heijasti välittömiä kokemuksia tai tapahtumia.

Subjektiivisen hyvinvoinnin muutokset voivat olla näin seurausta ympäristön muutoksista tai yksilön näkökulman (suhtautumisen) muutoksesta. Luvussa tarkastellaan ruoka-apua saavien ihmisten koettua hyvinvointia elämään tyytyväisyytenä. Veenhovenin (2009) tavoin elämään tyytyväisyyden arvioidaan kuvaavan ruoka-apua saavien ihmisten kokonaisarviota niin koettuna tunteena kuin arviona siitä, miten he ovat saavuttaneet elämässään sille asettamia odotuksia.

Koettu hyvinvointi selittyy erilaisilla sisäisillä ja ulkoisilla tekijöillä. Onnellisuutta selittävät tekijät voidaan eritellä viiteen kokonaisuuteen: persoonalliset seikat, sosiodemografiset tekijät, taloudelliset tekijät, kontekstiset ja tilannetekijät sekä institutionaaliset tekijät (Frey & Alois 2002). Koetun hyvinvoinnin tutkimuksen ehkä mielenkiintoisinta antia on yhteisön ja yhteiskunnan rakenteellisten seikkojen merkitys hyvinvoinnin rakentumisessa. Yhteisö antaa yksilölle mahdollisuuden hyvään elämään ja päinvastoin. Poliitiikan tasolla on nostettu samaa ideaa esiin ja puhuttu sosiaalisten mahdollisuuksien politiikasta (Hiilamo & Saari 2011). Kunnat tuottavat yhteisöinä ja instituutioina hyvinvointia asukkailleen.

Kainulainen on hahmotellut koettua hyvinvointia kuntayhteisössä (2014a) sekä korostanut immateriaalisia ja yhteisöllisiä seikkoja, joiden katsotaan liittyvän vahvasti ihmisten kokemaan hyvinvointiin (2014b). Kuntalaisen koettu hyvinvointi jäsentyy yksilöön itseensä, yhteisösuhteeseen ja kuntaan liittyvinä asioina, mikä luokitteluna vastaa esimerkiksi Anthony Giddensin käsitystä toimijuuden keskeisistä elementeistä (Pirnes & Tiihonen 2011).

Kokemustiedon indikaattoreiksi valikoituivat elämään tyytyväisyys ja usko tulevaisuuteen, virkistäytyminen (rentoutuminen, lepo, uusintaminen), mielekäs tekeminen ja jaksamista ylläpitävä toiminta. Indikaattoreiksi, jotka osoittivat yksilön mahdollisuuksia pitää yllä suhteita muihin ihmi-

siin, määriteltiin sosiaaliset suhteet, rakennettu ympäristö ja arjen luontosuhde. Suhdetta kuntaan kuvataan palveluiden saatavuudella, luottamusta herättävällä kohtelulla, turvallisuudella ja omiin asioihin vaikuttamisella. Tässä luvussa tarkastellaan yksilöiden terveyttä heidän fyysisen ja psyykkisen terveyden kokemuksena.

4.2 Hyvinvointi eri kunnissa

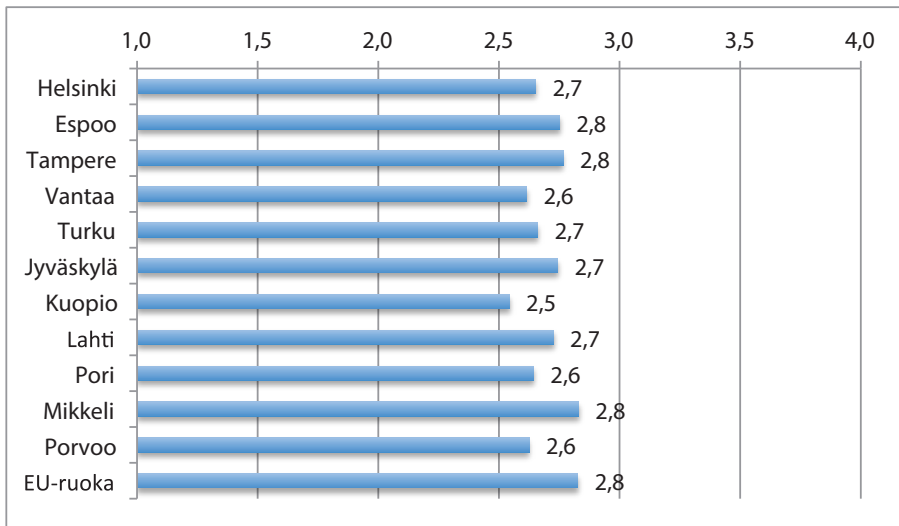
Ruoka-apua hakevien ihmisten hyvinvointia selvitettiin kysymällä asiaa seuraavasti: ”Kun ajattelette elämäänne viimeisen kuukauden aikana, oletteko tuntenut itsenne...”. Samalla annettiin arvioitaviksi seikoiksi neljä tekijää: elämään tyytyväisyys, tyytyväisyys elintasoon, tyytyväisyys fyysiseen terveyteen ja tyytyväisyys henkiseen terveyteen. Vastausvaihtoina kussakin kohdassa olivat hyvin harvoin, joskus, melko usein ja jatkuvasti. Tulokset kertovat siis tyytyväisyyden pysyvyydestä eivätkä niinkään tyytyväisyyden tasosta. Kukin vastaaja on määritellyt tyytyväisyyden tason omista lähtökohdistaan käsin. Seuraavassa analysoidaan näitä tekijöitä yksittäin ja summaamalla ne yhdeksi tekijäksi.

Koettu hyvinvointi vaihtelee kuntien välillä tilastollisesti merkitsevästi. Kokonaishyvinvointi on korkeimmillaan Mikkelissä ja kirkon diakonian kautta toteutuvissa EU-ruoan jakeluissa käyvien ihmisten keskuudessa. Eri-tyisesti Mikkelissä ruoka-apua hakevat arvioivat oman hyvinvointinsa muita kaupunkeja korkeammalle tasolle (2,73). Toisen ääripään taas muodostavat ruoka-apua hakevat ihmiset Kuopiossa ja Porvoossa. Näissä molemmissa kokonaishyvinvoinnin keskiarvo on tasolla 2,43. Muissa kunnissa hyvinvointi vaihtelee 2,48 (Pori) ja 2,57 (Tampere) välillä.

Kuten edellä kuvailtiin, mittaa tyytyväisyys eroa saavutetun ja tavoitellun elämän välillä. Kyse on vertailusta oman sisäisen maailman, ulkoisten realiteettien ja muiden ihmisten välillä.

Kuviossa 15 kuvattuja kuntien välisiä eroja voidaan selittää eroilla, joita esiintyy ruoka-apua hakevien elämälleen asettamissa tavoitteissa, heidän elämäntilanteessaan tai yhteisöllisessä ilmapiirissä ja vertailuissa. Tulos nostaa esiin kysymyksen siitä, ovatko ruoka-apuun päätyneiden ihmisten tavoitteet olleet muita kovemmat Kuopiossa ja Porvoossa (pudotus suurempi), elintaso matalampi (köyhempiä avun hakijoita) vai onko köyhän asema

näissä kaupungeissa muita kuntia vaikeampi (suurempi häpeä). Tuloksia voidaan myös ymmärtää niin, että Kuopiossa ja Porvoossa ihmisten tyytyväisyys vaihtelee ajallisesti enemmän kuin muissa kaupungeissa, erityisesti Mikkelissä: jatkuvasti elämäänsä tyytyväisten osuus on Kuopiossa (13 %) ja Porvoossa (14 %) selvästi vähäisempi kuin Mikkelissä, jossa joka viides ilmoittaa olevansa jatkuvasti tyytyväinen elämäänsä. Vastaavasti toisen ääripään vastauksia on Kuopiossa (14 %) koko aineistosta eniten ja Porvoossa-kin paljon (12 %). Mikkelissä ja kirkon diakoniassa osuudet ovat vain puolet näistä määristä (7 %).

Kuvio 15. Ruoka-avun hakijoiden koetun hyvinvoinnin keskiarvo (tyytyväisyys elämään, elintäsoon, fyysiseen terveyteen ja henkiseen terveyteen) kunnittain. Vastausvaihtoehdot yhdestä (1, hyvin harvoin) neljään (4, jatkuvasti).

Taulukossa 1 on purettu koettua hyvinvointia neljään ulottuvuuteen. Erot kuntien välillä ovat tilastollisesti merkitseviä. Tulokset vahvistavat edellä löydettyä eroa kaupunkien välillä, mutta nostavat myös muita kaupunkien välisiä eroja esiin. Selkein löydös on se, että Mikkelin ruoka-avun hakijoiden koettu hyvinvointi on kaikkein korkein kaikilla mitatuilla hyvinvoin-

nin ulottuvuuksilla. Samoin EU-ruokaa hakeneet ihmiset ovat antaneet hyvät arviot omasta hyvinvoinnistaan. Muiden kuntien osalta keskimääräistä tyytyväisempiä vastaajia on Tampereella ja Espoossa. Tampereella korostuvat elämään tyytyväisyys ja tyytyväisyys henkiseen terveyteen muita useammin samalla, kun Espoossa korostuu sekä fyysinen että henkinen terveys.

Yleisen hyvinvoinnin tasoerojen mukaisesti Kuopiossa on muita useammin matalat keskiarvot eri ulottuvuuksilla, eikä yksikään ulottuvuus yllä yli koko aineiston keskiarvon. Porvoossa hyvinvointi on muita kuntia matalampaa elintason ja henkisen terveyden osalta. Myös Porissa keskiarvot ovat muuta maata alhaisemmat niin fyysisen kuin henkisenkin terveyden osalta.

Taulukko 1.

Elämään, elintason, fyysiseen ja henkiseen terveyteen tyytyväisyyden useus (keskiarvo, asteikko 1–4) eri kaupungeissa

	Elämään tyytyväisyys	Elintaso	Fyysinen terveys	Henkinen terveys
Helsinki	2,65	1,94	2,55	2,81
Espoo	2,75	1,99	2,62	2,88
Tampere	2,77	2	2,62	2,91
Vantaa	2,62	2,09	2,49	2,78
Turku	2,66	1,99	2,61	2,81
Jyväskylä	2,74	2,08	2,58	2,84
Kuopio	2,54	1,97	2,48	2,74
Lahti	2,73	2,12	2,59	2,72
Pori	2,64	2,13	2,41	2,73
Mikkeli	2,83	2,37	2,71	3,01
Porvoo	2,63	1,83	2,57	2,65
EU-ruoka	2,83	2,18	2,64	2,86
F-testi	2,991	5,306	2,039	2,504
p-arvo	p < 0,01	p < 0,001	p < 0,05	p < 0,01
eta ²	0,01	0,017	0,007	0,008

Ruoka-avun hakeminen ei kohdistu ainoastaan joihinkin väestöryhmiin. Apua hakevat viikoittain eri-ikäiset, erilaisessa työmarkkina-asetuksessa olevat, erilaisen koulutuksen saaneet, eri asumismuodoissa asuvat ja sekä suomalaiset että ulkomailta maahan tulleet ihmiset. Kaikkien näiden ryhmien välillä on tilastollisesti merkitseviä eroja siinä, miten he kokevat hyvinvoinnin.

Vaikuttaa siltä, että ruoka-avun hakeminen on vaikeinta keski-ikäiselle ihmiselle, joka yleisessä puheessa on ”ihminen parhaassa iässä”. Keski-ikäisen ruoka-apuun turvautuvan hyvinvointi on selvästi alhaisempi kuin nuorten, alle 26-vuotiaiden hyvinvointi. Myös jo eläkeiässä olevien hyvinvointi on korkeampi kuin keski-ikäisten hyvinvointi. Tulos vastaa myös väestötasolla todettuja eroja hyvinvoinnin kokemuksessa eikä näin välttämättä kerro ruoka-apua saavien erityisestä kokemuksesta.

Ikä näkyy myös hyvinvoinnin eroissa työmarkkina-asetusten välillä. Hyvinvointi on korkeimmillaan opiskelijoiden ja määrä- tai osa-aikaisesti työssä olevien keskuudessa. Matalimmillaan hyvinvointi on taas työttömien ja lomautettujen keskuudessa. Koulutustason nousu lisää myös hyvinvointia, korkeimmillaan hyvinvointi on opisto- tai korkeakoulutasoisen tutkinnon suorittaneiden keskuudessa ja matalimmillaan perus- tai kansakoulun käyneiden keskuudessa. Asunnottomien ja tukiasunnoissa asuvien hyvinvoinnin kokemukset ovat matalimmat muihin asumismuotoihin verraten. Vakaa omistusasuminen lisää hyvinvoinnin kokemusta.

Myös vastaajien kansalaisuus erottelee heidän hyvinvointiaan. Ulkomaa-laistaustaiset ruoka-avun hakijat ovat suomalaisia tyytyväisempiä elämäänsä sen eri osa-alueilla. Oletettavasti kyse on erityisesti tämän ryhmän osalta hyvinvoinnin vertailuista.

Taulukko 2.

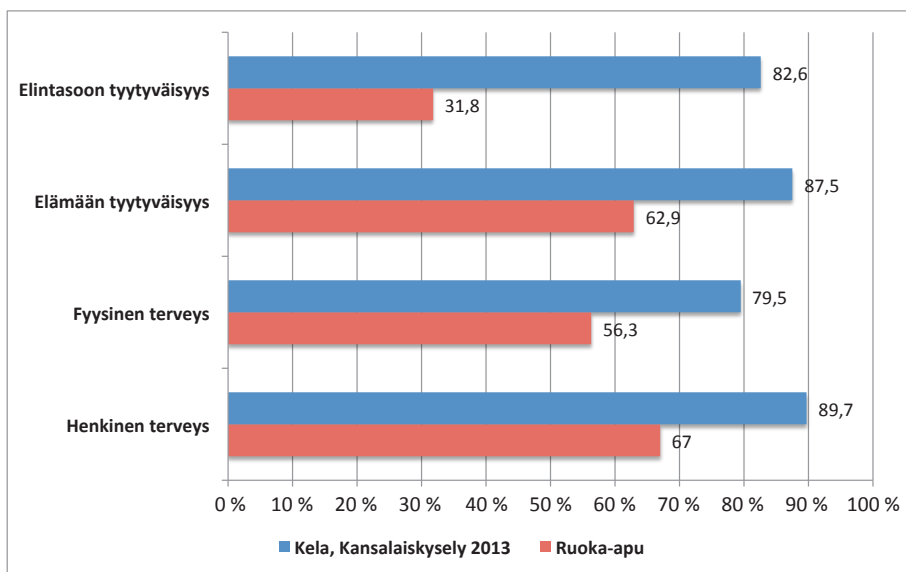
Ruoka-apua hakevien koettu hyvinvointi ja muiden tapaamisen tärkeys eri väestöryhmissä

	Koettu hyvinvointi (keskiarvo 1–4)	Muiden tapaamisen tärkeys (keskiarvo 1–5)	Vastanneita
Ikä	p < 0,001	p < 0,001	
16–25	2,81	2,71	199
26–35	2,62	2,96	355
36–45	2,49	3,15	511
46–55	2,43	3,40	774
56–65	2,51	3,72	883
Yli 65	2,69	3,84	559
Työmarkkina-asema	p < 0,001	p < 0,001	
Kotona	2,52	3,21	235
Eläkeläinen	2,58	3,79	1237
Työtön tai lomautettu	2,45	3,29	1247
Opiskelija	2,75	3,02	215
Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	2,71	3,20	184
Töissä pysyvästi	2,69	2,90	119
Koulutus	p < 0,05	p < 0,001	
Perus- tai kansakoulu	2,51	3,58	1249
Lukio tai ammattikoulu	2,56	3,33	1269
Opisto tai korkeakoulu	2,58	3,26	651
Kansalaisuus	p < 0,001	p < 0,001	
Suomen kansalainen	2,53	3,39	2785
Muu	2,70	3,70	402
Asuminen	p < 0,001	p < 0,001	
Asunnoton	2,27	2,83	106
Tukiasunto	2,35	3,19	92
Kunnan vuokra-asunto	2,53	3,59	400
Vuokra-asunto	2,54	3,41	2136
Omistusasunto	2,71	3,53	521
Sukupuoli	p > 0,05	p < 0,05	
Mies	2,54	3,37	1575
Nainen	2,55	3,48	1679
Keskimäärin	2,55	3,43	3254

Muiden ihmisten tapaaminen leipäjonoissa on myös varsin tärkeää ruoka-avun hakijoille. Useammin asiaa pidetään tärkeänä kuin merkityksettömänä, mutta mielipiteet vaihtelevat tämän osalta suhteellisen paljon. Yli puolet vastanneista piti muiden ihmisten tapaamista ruoka-avussa tärkeänä tai erittäin tärkeänä. Päinvastaista mieltä oli neljännes vastanneista. Neljännes oli näiden mielipiteiden välillä eikä osannut tai halunnut päättää kantaansa.

Muiden ihmisten tapaamisella ei vaikuta olevan suurta merkitystä ihmisten koetulle hyvinvoinnille, vaikka yhteys onkin tilastollisesti merkitsevä. Eroja on kuitenkin kaupunkien välillä. Erityisen voimakkaasti ruoka-avun sosiaalista merkitystä korostivat Vantaalla ja Lahdessa ruokaa hakeneet. Vähemmän tärkeäksi ruoka-avun sosiaalisen merkityksen kokivat Jyväskylän ja EU-ruoan ruoka-avussa käyneet. Muiden ihmisten tapaamisen tärkeys korostuu ikääntymisen myötä, eli vanhimmat ihmiset pitivät muiden tapaamista ruoka-avussa tärkeimpänä. Muiden tapaamisen tärkeys korostuu matalimman koulutustaustan henkilöillä, muilla kuin suomalaisilla vastaajilla ja lievästi myös naisilla. Hieman yllättäen huonossa asuntotilanteessa (asunnoton tai tukiasunnossa) oleville muiden tapaaminen ei ollut erityisen tärkeää.

On määrittelykysymys, missä kulkee hyväksyttävän kokonaishyvinvoinnin määrän raja. Kuviossa 16 vertaillaan väestön hyvinvointia suhteessa ruoka-apua hakevien koettuun hyvinvointiin. Odotusten mukaisesti ruoka-apua hakevien keskuudessa hyvinvointi on selvästi väestötasoa matalampi. Selkein ero näkyy tyytyväisyydessä omaan elintasoon. Väestötasolla 83 prosenttia on elintasoonsa tyytyväisiä, kun ruoka-apua hakevista samoin ilmaisee vain vajaa kolmannes (32 %). Myös fyysisen terveyden osalta tulos on vahvasti samanlainen, joskin ero väestön (80 %) ja ruoka-apua hakevien (56 %) välillä on pienempi. Myös henkisen terveyden ja yleisen elämään tyytyväisyyden osalta nähdään väestöllä noin neljänneksen korkeammat hyvinvoinnin arviot kuin ruoka-apua hakevilla ihmisillä. Ruoka-avussa käyvistä puolet oli sitä mieltä, että elämä on tulevaisuudessa parempaa. Sen sijaan Kelan kansalaiskyselyyn vastanneista 62 prosenttia oli tätä mieltä.

Kuvio 16. Koettu hyvinvointi väestössä ja ruoka-avussa käyvien keskuudessa (%)

4.3 Ruoka-avussa käyvien hyvinvointikokemus on muuta väestöä huonompi

Ruoka-apua saavien ihmisten hyvinvointi on selvästi alhaisemmalla tasolla kuin muun väestön hyvinvointi. Ero näkyy kaikilla tutkituilla hyvinvoinnin osa-alueilla, mutta erityisen selvästi se näkyy taloudellisessa tilanteessa. Köyhyys tai tulojen riittämättömyys menoihin ajaa ihmiset keskeisimmin ruoka-avun piiriin. Tyytyväisyys tai tyytymättömyys kertoo myös siitä, että ihmisten elämälleen asettamat taloudelliset odotukset eivät ole täyttyneet.

- Ruoka-apua saavien koettu hyvinvointi on selvästi huonompi kuin väestöllä keskimäärin, ja elintasoonsa tyytyväisten osuus ruoka-avussa (32 %) on selvästi pienempi kuin väestöllä keskimäärin (83 %). Vaikka ruoka-apua saavien kunnittaisissa profiileissa on hieman eroa koetun hyvinvoinnin suhteen, ovat erot pieniä.
- Kuusi kymmenestä (63 %) ruoka-apua saavasta ihmisestä koki olevansa elämäänsä tyytyväinen, kun yhdeksän suomalaista kymmenestä (88 %) väestötasolla arvioi olevansa elämäänsä tyytyväinen.

- Ruoka-apuun turvautuminen on myös sosiaalinen tapahtuma. Yli puolet vastaajista (53 %) piti muiden ihmisten tapaamista ruoka-avussa tärkeänä tai erittäin tärkeänä. Kohtaamisia ruoka-avussa pidettiin tärkeänä, vaikka yhteys koettuun hyvinvointiin ei olekaan suuri.
- Ruoka-avussa käyvien koetun hyvinvoinnin taso ei ole kuitenkaan lohduksen, sillä muut kuin talouteen liittyvät elämänalueet voivat kohottaa hyvinvoinnin kokemusta. Ruoka-avussa käyvistä puolet oli sitä mieltä, että elämä on tulevaisuudessa parempaa, siinä missä Kelan kansalaiskyselyyn vastanneista 62 prosenttia oli tätä mieltä.

Tyytyväisyys elämään kokoa ihmisten hyvinvoinnin kokemukset yhteen. Vaikka erot koetussa hyvinvoinnissa ruoka-avussa käyvien ja muun väestön välillä ovat selviä, ei leipäjonoon joutuminen ole kaiken loppu. Se on usein taloudellisen katastrofin seuraus tai jostain muusta syystä johtuva, mutta koettuun hyvinvointiin vaikuttavat myös erilaiset turvaverkot ja elämän muut ulottuvuudet. Ihmissuhteet, yhteistyö muiden kanssa ja osallistuminen yhteisön toimintaan kannattelevat vaikeuksien yli.

Erot koetussa hyvinvoinnissa näyttävätkin selittyvän selkeämmin yksilöllisillä tekijöillä kuin kaupunkien ja ruoka-avun jakamistapaan tai muuhun siihen liittyvällä seikalla. Koettua hyvinvointia voidaan siis edistää yhdenmukaisilla toimintatavoilla eri puolilla maata.

5 Eväitä luottamukseen? Ruoka-avussa käyvien luottamus ihmisiin ja viranomaisiin sekä niitä ennustavat tekijät

Luottamuksesta puhuminen tuntuu ehkä hieman abstraktilta silloin, kun tutkimuksen aiheena on ruoka-apu. Luottamus ei käy esimerkiksi ruisleivästä tai nakkipaketista. Luottamus on oikeastaan koko yhteiskunnan mahdollistava sideaine. Tässä luvussa keskeisellä käsitteellä ”yleistynyt luottamus” tarkoitetaan yksilön osoittamaa luottamusta tuntemattomia kansalaisia kohtaan. Yleistynyt luottamus poikkeaa luonteeltaan vaikkapa luottamuksesta perheenjäseniin tai työkavereihin, mutta sen voidaan ajatella olevan yksi tärkeimmistä luottamuksen muodoista esimerkiksi matkustettaessa myöhäisellä metrovuorolla, kysyttäessä tuntemattomalta vastaantulijalta neuvoa lähimmälle pankkiautomaatille tai ylipäänsä poistuttaessa kodista ilman revolveria.

Tässä luvussa tarkastellaan yleistyneen ja viranomaisiin kohdistuvan luottamuksen esiintymistä ruoka-avun asiakkailla. Aluksi käydään pintapuolisesti läpi, mitä luottamuksella ja sen eri lajeilla tarkoitetaan. Seuraavaksi tarkastellaan aikaisempaa tutkimusta yleistyneen luottamuksen ja sosiaalisen eriarvoisuuden välisestä suhteesta, jonka jälkeen esitellään tulokset.

Luvussa on käytetty verrokkiaineistona raportin tutkimusaineistolle vuonna 2013 kerättyä Kelan kansalaiskyselyä, mikä mahdollistaa ruoka-

avun asiakkaiden kokeman luottamuksen vertailemisen koko suomalaisen väestön vastaaviin tasoihin. Tutkimuksissa on usein tarkasteltu yleistyneen luottamuksen vaihtelua ja selitysmalleja erilaisten kansallisten väestöä edustavien kyselyjen avulla. Ongelmia tuottavat tällöin marginaalisessa asemassa olevien ja viimesijaisen sosiaaliturvan varassa elävien kansalaisten vähäinen osuus otoksissa, varsinkin kun kyselytutkimuksissa juuri nämä ryhmät ovat usein niitä, jotka jättävät helpommin vastaamatta.

5.1 Mitä luottamus on, mihin sitä tarvitaan ja mistä se kumpuaa?

Kansalaisten keskinäisessä luottamuksessa on kyse keskeisestä yhteiskunnallisesta resurssista, sillä metromatkan sujuvuuden ja pankkiautomaatin koordinaattien paikkansapitävyyden lisäksi sen on osoitettu tehostavan monia muitakin asioita, kuten taloudellista toimeliaisuutta, psyykkistä hyvinvointia ja demokratian toimivuutta (ks. esim. Inglehart 1999; Putnam 2000). Yhteiskunta, jossa tuntematonta kansalaista ei tarvitse jatkuvasti epäillä ja vahtia, vapauttaa täten tehokkaammin resursseja hyvinvoinnin tuottamiseksi kansalaisilleen.

Yleistynyt luottamus on yhteydessä myös moniin yksilölle tärkeisiin voimavaroihin, kuten koulutukseen, sosiaalisiin verkostoihin tai tuloihin (van Oorschot & Finsveen 2009; Kouvo 2011). Edellä mainituissa tutkimuksissa on tarkasteltu sosioekonomisten ryhmien välisiä eroja yleistyneessä luottamuksessa. Huono-osaisuuden notkelmiin putoavat ihmiset jäävät kuitenkin näissä usein jo pelkästään otantateknisistä syistä tavoittamatta. Sen lisäksi, että ruoka-apuun kohdistuva tutkimus tuo esiin leipäjonoissa käyvien ihmisten äänen luottamuksen suhteen, ero valtaväestön ja heikosti toimeen tulevien kansalaisten välillä on luottamustutkimuksen kannalta tärkeä myös yleisemmässä mielessä.

Monet viimeaikaiset luottamusta käsittelevät puheenvuorot ovat nostaneet sosiaaliset etäisyydet ja eriarvoisuuden luottamustutkimuksen keskiöön. Viime aikoina kiinnostus on kohdistunut myös siihen, miten ja millä tavoin erilaiset yhteiskunnan julkiset instituutiot ja toisaalta myös kolmannen sektorin toimijat voisivat myötävaikuttaa yleistyneen luottamuksen tasoihin (Kumlin & Rothstein 2005; Larsen 2007; Kouvo

2014). Tutkimusasetelmat ovat kuitenkin harvoin mahdollistaneet luottamuksen tarkastelun heikommassa asemassa olevien näkökulmasta käsin.

Yleistynyt luottamus on luottamusta siihen, että tuntemattomien kansalaisten eivätkä tarkoituksellisesti tai tietoisesti halua vahingoittaa meitä (Delhey & Newton 2005, 311). Yleistynyttä luottamusta mitataan usein väittämällä siitä, voiko useimpiin ihmisiin yleensä ottaen luottaa. Edes pienessä maassa ei voi kuitenkaan tuntea näitä ”useimpia ihmisiä”, joten kysymys on koko lailla eri asiasta kuin luottamuksesta työkaveriinkin tai perheenjäseniin. Lähiverkostoon suuntautuvan luottamuksen perustana toimiikin tieto verkoston jäsenten luottamuksenarvoisuudesta, mutta näin luotettavaa tietoa ei ”useimmista ihmisistä” ole saatavilla.

Tunnettua yhdysvaltalaisesta politiikantutkijasta Eric Uslanerilta (2002, 250) siteeraten yleistyneessä luottamuksessa on kyse eräänlaisesta ”hypystä tuntemattomaan” (leap of faith). Nopeasti ajateltuna yleistyneessä luottamisessa tuntemattomaan kansalaiseen ei ole kovinkaan paljon järkeä; miksi ottaa riskejä tuntemattoman ihmisen suhteen?

Yleistynyt luottamus näyttäisi kuitenkin olevan yhteydessä yksilön kannalta lähinnä toivottavina pidettäviin asioihin. Esimerkiksi korkeasti koulutetut ja yleensäkin paremmassa sosioekonomisessa asemassa olevat luottavat enemmän tuntemattomiin kansalaisiin (Kouvo 2011). On toki mahdollista, että verrattuna erittäin vaikeissa elämäntilanteissa oleviin kansalaisiin turvatummassa asemassa olevat yksilöt kärsivät suhteellisesti vähemmän tehdessään hypyn tuntemattomaan, vaikka hyppyyn sisältyvät riskit realisoituisivat.

Riskinotto saattaa kuitenkin joskus kannattaa. Luottamus toiseen avaa usein mahdollisuuksia monien resurssien kartuttamiseen, sillä luottamus on yksi komponentti siinä kokonaisuudessa, jota kutsutaan sosiaalisiksi pääomiksi. Taloudellisen tai esimerkiksi koulutuksena ja sivistyksenä ilmenvän inhimillisen pääoman tavoin se voi hyödyttää paitsi yksilöä myös kokonaisia kansakuntia. Sosiaalinen pääoma on näin ollen määriteltävissä verkostojen sekä niissä vallitsevien vastavuoroisuuden normien ja luottamuksen muodostamaksi resurssiksi, joiden avulla yksilöt ja yhteisöt voivat saavuttaa tavoittelemiaan asioita. (Stolle 2003, 19.)

Ruoka-avun asiakkailta verkostoituminen ja riskinottokyky tuntemattomien suhteen saattaa olla kuitenkin verrattain vaikeaa, mikä edelleen saat-

taa vaikeuttaa muiden pääomajien kartuttamista. Sosiaalisen pääoman noidankehä on valmis, sillä tuloilla ja koulutusasteella ilmenevät taloudellinen ja inhimillinen pääoma näyttävät olevan yhteydessä myös sosiaalisena pääomana ilmenevän luottamuksen kasautumiseen (van Oorschot & Finsveen 2009; Kouvo 2011). Sosioekonomisten erojen lisäksi esimerkiksi yksilön lähiverkostot, terveydentila, onnellisuus sekä vähäinen televisionkatselu (Inglehart 1999; Putnam 2000) on esitetty tärkeäksi luottamuksen edistäjäksi.

Vaikka sosioekonomiset erot sekä muut yksilötason tekijät ovat usein keskeisiä luottamuksen korrelaatteja, kysymys on paljon muustakin. Esimerkiksi luottamuksen maiden välistä vaihtelua tarkasteltaessa näyttäisi siltä, että yksilötason sosioekonomisilla eroilla on väliä, mutta väestöryhmien väliset erot ovat kussakin maassa kutakuinkin samansuuntaisia ja kokoisia (van Oorschot & Finsveen 2009). Sosioekonomisen jakautumisen lisäksi luottamus näyttäisi liittyvän erilaisiin yksilöllisiin kokemuksiin siitä, mikälaisessa yhteiskunnassa henkilö elää, tai siihen normistoon, joka yhteiskunnassa vallitsee.

Ehkä perinteisin käsitys luottamuksen synnystä painottaa erilaisten sosiaalisten verkostojen, kuten vaikkapa kaveriporukoiden tai yhdistysten, merkitystä yleistyneen luottamuksen kannalta (Putnam 2000). Esimerkiksi Yhdysvalloissa vuosituhaten vaihteessa paljon keskustelua herättänyt sosiaalisen pääoman mureneminen on liitetty pitkälti juuri tähän ruohonjuuritason yhteenliittymien, kuten naapuruston harrastusporukoiden tai kansalaisjärjestöjen toiminnan, hiipumiseen amerikkalaisessa yhteiskunnassa (emt.). Onkin totta, että sikäli kun luottamus ymmärretään osaksi sosiaalista pääomaa, verkostoilla on tässä kokonaisuudessa varsin suuri rooli.

Sosiaaliset verkostot ovat erilaisia eri sosioekonomisissa asemissa (Kouvo 2010). Brittiläisten tutkimusten mukaan yhdistysosallistuminen on yleisintä keskiluokassa, kun taas luokkahierarkian alapäähän sijoittuvat suosivat useammin epämuodollisia sosiaalisia verkostoja, kuten ystävä- ja naapuriverkostoja (Li ym. 2005). Ruoka-avussa käyvien suhteen voi näin ollen olettaa, että epämuodollisilla sosiaalisilla verkostoilla on suuri rooli paitsi taloudellisesti myös sosiaalisesti.

Yleistynyt luottamus kytkeytyy keskeisellä tavalla myös hyvinvointipoliittisten tavoitteiden saavuttamiseen. Hyvinvointipoliittikan keskeiseksi kysy-

myksekseksi on esitetty muun muassa se, kuinka kansalaiset voisivat ratkaista yhdessä yhteisiä ongelmiaan sen sijaan, että pohdittaisiin, mitä ”meidän” tulisi tehdä ”heille” (Rothstein 2008). Luottamus kytkeytyy perustavanlaatuisella tavalla siihen, kuinka etäisenä kanssaihminen koetaan. Ihmisten on sanottu luottavan helpommin itsensä kanssa samanlaisiin ja suhtautuvan epäluottamuksella heistä poikkeaviin (Sztompka 1999, 80–81).

Yleistyneen luottamuksen tasojen vaihtelua eri maissa on selitetty sillä, missä määrin kussakin yhteiskunnassa on paikannettavissa kulttuurisesti erottuva alaluokka, joka erottuu keskiluokan näkökulmasta vähäisten resurssiansa ja vaikkapa tukiriippuvuutensa vuoksi (Larsen 2007; Kouvo ym. 2012). Ihmisten väliset verkostosuhteet muodostuvatkin muiden samankaltaisuuteen liittyvien ominaisuuksien lisäksi myös melko usein samaa tulotasoa edustavien välille. On mahdollista ajatella, että mitä vähemmän tarjoutuu mahdollisuuksia olla tekemisissä eri tulotasoa edustavien ihmisten kanssa, sitä vähemmän heihin luotetaan. Kaiken kaikkiaan luottamusta kaivattaisiin yhteiskuntaan, mutta lisääntyvä tuloeriarvoisuus ei välttämättä edesauta tavoitteen saavuttamista.

Hyvinvointipolitiikalla voidaan silti vaikuttaa kansalaisten osoittamaan luottamukseen, eikä kysymys ole pelkästään tuloerojen hillitsemisestä. Eräs viime aikojen luottamustutkimuksessa kovasti edistynyt suuntaus on kiinnittänyt huomiota erilaisten julkisten instituutioiden rooliin luottamusta rakennettaessa: instituutioiden roolia yleistyneen luottamuksen kannalta on lähestytty empiirisesti tarkastelemalla muun muassa instituutioihin kohdistettua luottamista sekä kontakteja niiden kanssa. Pohjoismaisten universaalien hyvinvointivaltioiden sijoittumista kärkipaikoille luottamusta koskevissa maavertailuissa on perusteltu sillä, että maissa harjoitettu hyvinvointipolitiikka lujittaa tehokkaasti kansalaisten käsityksiä instituutioiden oikeudenmukaisuudesta (Kumlin & Rothstein 2005; Kouvo & Kankainen 2009; Kouvo ym. 2012).

Esimerkiksi hyvinvointivaltiollisten instituutioiden osoittama oikeudenmukaisuus voi olla sekä substantiaalista että proseduraalista. Ensimmäisellä viitataan siihen, miten instituutiot onnistuvat hyvinvointipolitiikan tavoitteiden toteuttamisessa. Proseduraalinen oikeudenmukaisuus taas liittyy palvelujen ja etuuksien tarjoamisessa noudatettujen menettelytapojen oikeudenmukaisuuteen. Substantiaalisen oikeudenmukaisuuden kannalta

olennaista voisi olla vaikkapa se, että viimesijainen toimeentuloturva on riittävää tai kukaan ei ylipäänsä löytäisi itseään ruoka-avusta. Proseduraalinen oikeudenmukaisuus taas voisi tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että apua tarvitseva kokee saaneensa reilua kohtelua eikä asiakkaan oikeutusta palveluun tai etuuteen kyseenalaisteta asiakasta leimaavalla tavalla (Kumlin & Rothstein 2005).

Taloudellisesti vaikeassa asemassa oleville ihmisryhmille saattaa luottamuksen kannalta olla ongelmallista jo luottamusta tukevien taloudellisten ja inhimillisten resurssien puute. Toisaalta myös kokemuksiin hyvinvointipalveluinstituutioista saattaa liittyä tilanteita, joissa apua tarvitseva joutuu vähättelemään tulojaan tai liioittelemaan tarvettaan kyseiseen etuuteen. Lisäksi palveluntarjoaja saattaa vastaavasti epäillä tarpeen oikeutusta. Tämän on ajateltu johtavan siihen, että hakijalla ei ole syytä olettaa muidenkaan avuntarvitsijoiden toimivan vastaavassa tilanteessa rehellisemmin – mikä edelleen vaikuttaa avuntarvitsijan käsityksiin muiden luottamuksenarvoisuudesta (Kumlin & Rothstein 2005, 349).

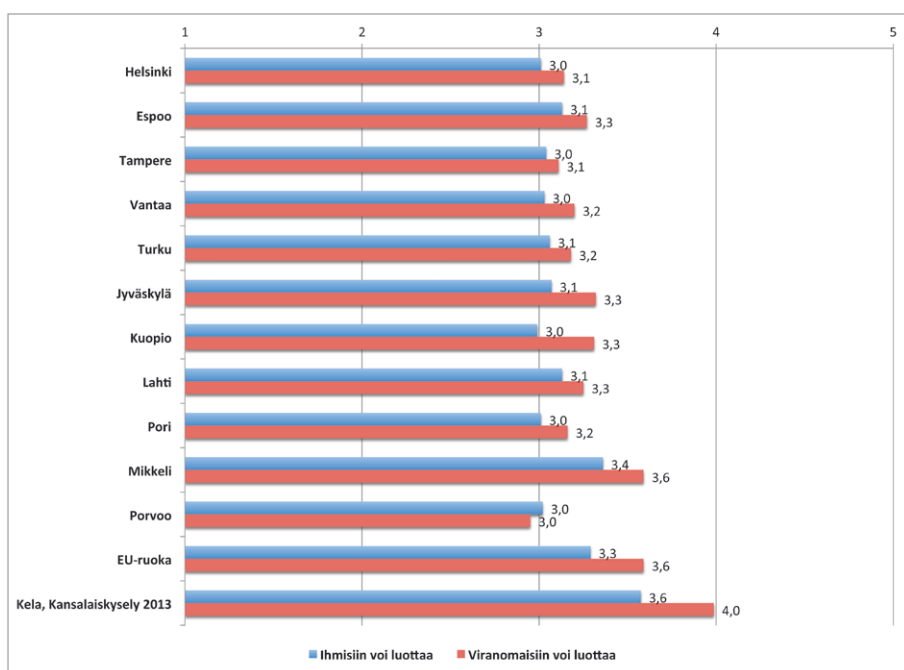
Suomessa toteutetut tutkimukset ovat antaneet varovaista tukea edellä esitetylle näkemykselle hyvinvointipalveluinstituutioiden merkityksestä yleistyneelle luottamukselle. Hyvinvointipalveluinstituutioiden oikeudenmukaisina kokeminen on yhteydessä yleistyneeseen luottamukseen myös Suomessa. Toisaalta myös toimeentulotuen saajien yleistynyt luottamus on tutkimusten mukaan verrattain korkealla silloin, kun palvelun saamiseen ja riittävyteen luotettiin. (Kouvo & Kankainen 2009.)

5.2 Luotetaanko leipäjonoissa?

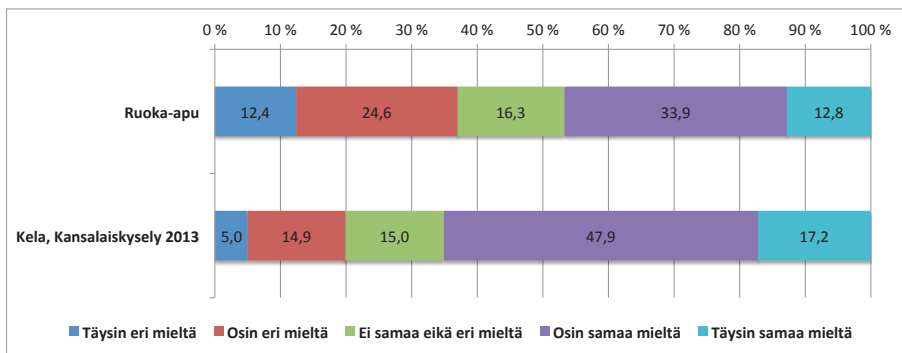
Luvussa selvitetään luottamusta huono-osaisuuden näkökulmasta ja ilmiötä lähestytään ruoka-avussa käyvien ihmisten kokemusten kautta. Toisin sanoen, missä määrin ruoka-avun asiakkaat luottavat tuntemattomiin kansalaisiin ja viranomaisiin. Lisäksi tarkastellaan niitä tekijöitä, jotka ovat yhteydessä ruoka-avussa käyvien kokemaan yleistyneeseen ja viranomaisia kohtaan osoitettuun luottamukseen.

Kuviossa 17 on esitettyinä kunnittain keskiarvoin vastaukset väittämiin ”Ihmisiin voi luottaa” ja ”Viranomaisiin voi luottaa”. Verrattuna kansalaiskyselyn edustamaan keskivertosuomalaiseen yleistynyt toisiin ihmisiin

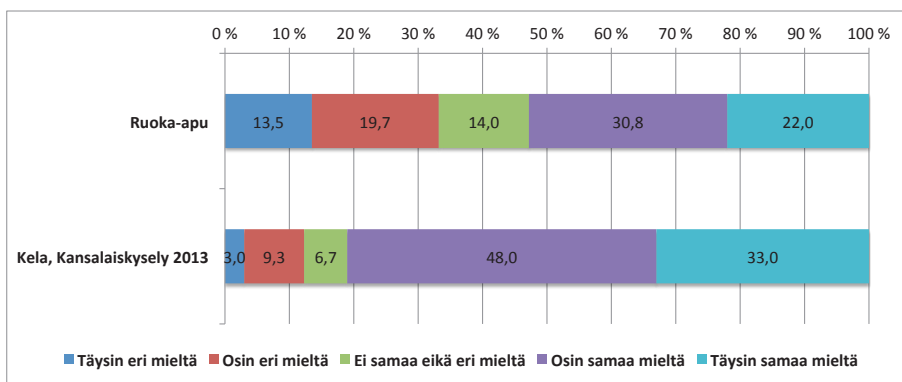
kohdistuva luottamus näyttäisi olevan ruoka-avussa käyvillä huomattavasti matalammalla tasolla. Kuten kuviosta 18 ilmenee, ruoka-apukyselyyn osallistuneista yli kolmasosa ei koe muita ihmisiä luottamuksenarvoisina, kun taas suomalaisista näin ajattelee vain vajaa viidesosa. Erot yleistyneessä luottamuksessa ovat kaupunkien välillä verrattain pieniä, joskin Etelä-Savon Mikkelissä ja EU-ruoan asiakkaiden keskuudessa tunnutaan luottavan toisiin ihmisiin hieman enemmän kuin muissa ruoanjakopisteissä.

Kuvio 17. Vastaukset väittämiin "Ihmisiin voi luottaa" ja "Viranomaisiin voi luottaa" (keskiarvot, asteikko: 1, täysin eri mieltä – 5, täysin samaa mieltä)

Kuvio 18. Vastaukset väittämään ”Ihmisiin voi luottaa” (%)

Kuvio 19. Vastaukset väittämään ”Viranomaisiin voi luottaa” (%)

Viranomaisiin luotetaan niin ruoka-avussa kuin kansalaiskyselyssäkin yleensä aavistuksen verran enemmän kuin tuntemattomiin kanssaihmiisiin, mutta keskimääräisellä ruoka-avussa käyvällä tämäkin on matalammalla tasolla keskivertosuomalaiseen verrattuna. Poikkeuksen tässä suhteessa tekee Porvoo, jossa molemmat luottamuksen tyypit ovat kutakuinkin samalla tasolla.

Erot kansalaiskyselyyn ovat joka tapauksessa hyvin huomattavia. Kuvios- ta 19 nähdään, että lähes neljäsosa ruoka-apua hakevista on eri mieltä väit- tämän ”viranomaisiin voi luottaa” kanssa, kun taas koko Suomen väestön kattavassa otoksessa tätä mieltä on vain hieman yli kymmenesosa kansalai-

sista. Myös viranomaisiin luotetaan eniten Mikkelin ja EU-ruokaa saavien keskuudessa.

Instituutioiden luottamuksenarvoisuudella on paljon merkitystä kansalaisten toisiinsa kohdistaman luottamuksen kannalta. Havainto pätee myös ruoka-avusta kerätyssä aineistossa. Taulukosta 3 huomaamme ensinnäkin, että viranomaisiin ja muihin ihmisiin luottamisella on vahva keskinäisyhteys. Viranomaisten luottamuksenarvoisuudella saattaa olla huomattavan suuri merkitys ihmisten väliseen luottamukseen niiden kohdalla, jotka joutuvat useammin asioimaan apua jakavien viranomaisten kanssa.

Myös reiluuden kokemusten tärkeys luottamuksen eri tyyppien kannalta näyttäisi toteutuvan taulukon 3 tuloksissa. Ne ruoka-apututkimukseen osallistuneet, jotka kokevat saaneensa kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita, näyttäisivät myös luottavan enemmän paitsi näitä jakaviin viranomaisiin myös kanssaihmiin. Myös seurakunnalta ja ystäviltä saadulla tuella näyttäisi olevan merkitystä. Yhteys on kaupungin tukea koskevan muuttujan tapaan voimakkaampi suhteessa viranomaisiin kuin kanssaihmiin. Ystävverkostoilta saatu tuki näyttäisi aikaisempien tutkimusten tapaan (vrt. Li ym. 2005) vaikuttavan enemmän yleistyneeseen luottamiseen.

Taulukko 3.

Luottamusindikaattoreihin yhteydessä olevat tekijät ruoka-apuaineistossa, Spearmanin järjestyskorrelaatiokertoimen arvot (kaikki korrelaatiot ovat merkitseviä tasolla 0,01, kaksisuuntainen testi)

	Ihmisiin voi luottaa	Viranomaisiin voi luottaa
Viranomaisiin voi luottaa	0,51	1,00
Saan kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita	0,27	0,36
Saan seurakunnalta riittävästi tukea, apua ja palveluita	0,20	0,26
Saan ja ystäviltäni ja sukulaisiltani taloudellista tukea tarvittaessa	0,21	0,14
Tuloni riittävät menoihini	0,26	0,28
Pystyn huolehtimaan veloistani	0,18	0,28
Tulevaisuudessa elämäni on parempaa	0,25	0,23
Ruokajonossa on ihmisiä, jotka eivät tarvitsisi ruokaa	-0,06	-0,06

Luottamusta koskevassa kirjallisuudessa on usein tarkasteltu myös erilaisten koetun hyvinvoinnin indikaattoreiden yhteyttä yleistyneeseen luottamukseen (ks. esim. Inglehart 1999). Aineiston puitteissa oli mahdollista koetella erilaisten ruoka-apua hakevien tyyppillisten mittareiden korrelaatiota yleistyneen luottamuksen kanssa (ks. myös luku 4), kuten kokemuksiä taloudellisesta toimeentulosta. Näkemykset siitä, että yksilö pystyy huolehtimaan veloistaan ja tulot riittävät menoihin, ovat molemmat melko voimakkaassa yhteydessä kahteen luottamuksen tyyppiin, joskin kokemus velkojen kanssa pärjäämisestä liittyy huomattavasti voimakkaammin viranomaisia kohtaan osoitettuun luottamukseen.

Yleistyneen luottamuksen voidaan ajatella olevan optimismin lähisukulainen tai liittyvän jo varhain omaksuttuun myönteiseen käsitykseen itsestä ja muista. Esimerkiksi Sztompkan (1999) mukaan usko, toivo ja luottamus kuuluvat samalle jatkumolle. Näin näyttäisi tapahtuvan myös ruoka-apuaineistossa, jossa molemmat luottamuksen indikaattorit korreloivat verrattain vahvasti sen kanssa, kokeeko vastaaja elämänsä muuttuvan tulevaisuudessa paremmaksi.

Mielenkiintoinen tulos on myös se, että näkemys muiden ihmisten tai viranomaisten luotettavuudesta ei ole kovinkaan voimakkaassa yhteydessä siihen, kuinka oikeutettuina avun saamiseen ruoka-avun asiakkaat näkevät muut asiakkaat. Vaikka väite ”ruokajonossa on ihmisiä, jotka eivät tarvitsisi ruokaa” korreloi negatiivisesti kahden eri luottamuksen tyyppin kanssa, yhteys jää verrattain vaatimattomaksi. Mahdollinen epäily toisen ruoka-avun saajan avuntarpeesta ei ainakaan tässä aineistossa heijastu suuremalti käsitykseksi tuntemattomien ihmisten luottamuksenarvoisuudesta.

Kaiken kaikkiaan muihin ihmisiin suuntautuva yleistynyt luottamus näyttäisi aineistossa olevan kaikkein vahvimmin yhteydessä kokemuksiin kaupungilta ja lähiverkostoilta saatavan tuen riittävyteen sekä tulevaisuutta koskevaan optimismiin. Luottamus viranomaisia kohtaan näyttäisi yhdistyvän vielä selkeämmin taloudellisen tilanteen siedettävänä kokemiseen.

5.3 Leipäjonoissa käyvät luottavat muuta kansaa vähemmän viranomaisiin ja muihin ihmisiin

Luvussa tarkasteltiin ruoka-avussa käyvien kokema luottamusta muita ihmisiä (yleistynyt luottamus) sekä viranomaisia kohtaan. Lisäksi selvitettiin niitä tekijöitä, jotka ovat yhteydessä ruoka-avussa käyvien kokemaan yleistyneeseen ja viranomaisia kohtaan osoitettuun luottamukseen.

- Ruoka-avussa käyvien yleistynyt luottamus muita ihmisiä sekä viranomaisia kohtaan ovat molemmat matalammalla kuin suomalaisilla keskimäärin. Ruoka-avussa käyvistä 47 prosenttia luottaa (täysin tai jokseenkin samaa mieltä) ihmisiin ja 53 prosenttia viranomaisiin, kun luvut väestön keskuudessa ovat 64 prosenttia ja 79 prosenttia. Erot yleistyneessä luottamuksessa ovat kaupunkien välillä verrattain pieniä.
- Kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita saaneet näyttäisivät myös luottavan enemmän paitsi näitä jakaviin viranomaisiin myös kanssaihmiisiin. Hyvinvointivaltion instituutioilla on roolinsa ruoka-avussa käyvien luottamuksen kasvattamisessa.
- Näkemykset siitä, että vastaaja pystyy huolehtimaan veloistaan ja hänen tulonsa riittävät menoihin, ovat molemmat melko voimakkaassa yhteydessä sekä muihin ihmisiin että viranomaisiin kohdistuvaan luottamukseen.
- Yhteys muiden ihmisten tai viranomaisten luotettavina kokemisen ja ruoka-avun asiakkaiden ruoan tarvetta koskevien käsitysten välillä on verrattain heikko.

Tarkastelu osoitti, että ruoka-avussa käyvien ihmisten luottamus on keskimäärin vähäisempää verrattuna suomalaisiin laajemmin. Luottamuksella viranomaisiin ja erilaisten palvelua tuottavien tahojen tuen kokemisella riittäväksi on tässäkin aineistossa voimakas yhteys ihmisten välisen yleistyneen luottamuksen syntymiseen. Vaikeasta elämäntilanteesta huolimatta kokemus taloudellisesta pärjäämisestä ja tulevaisuuteen suuntautuva optimismi näyttäisivät tarjoavan eväitä myös luottamukseen.

6 Vuotava haava – häpeä ja stigma leipäjonossa

Ruoka-avussa käymiseen liittyy erilaisia kielteisiä ja myönteisiä näkemyksiä ja emotionaalisia tiloja leipäjonoissa käymättömän väestön keskuudessa. Yhtäältä leipäjonoissa olevista esitetään hyvinkin kielteisiä näkemyksiä. Internetin keskustelupalstoilla esitetään yhä uudestaan epäilyksiä leipäjonoissa käyvien kunniallisuudesta, avuntarpeen todellisuudesta ja ylipäättään ”niiden” ihmisten arvosta. Asiakkaiden muun muassa epäillään säästävän esimerkiksi lomamatkaa tai muuta kulutusta varten, käyttävän elintarvikkeista säästyneet rahansa päihteesiin tai huumeisiin tai olevan ruoanlaittokyvyttömiä ”uusavuttomia” tai työtä vieroksuvia vapaamatkustajia. Väliin keskustelijat ovat huolissaan leipäjonon vaikutuksesta asuntojensa arvoon.

Toiselta puolen samoilla keskustelupalstoilla väitetään, että leipäjonoon hakeutumiseen ja leipäjonossa asioimiseen voi liittyä kielteisiä tunteita, kuten epäonnistumisen kokemusta tai häpeää. Näiden kommentoijien mukaan monet jonoissa seisovista saattavat ajatella epäonnistuneensa oman elämänsä hallinnassa ja/tai kokevat häpeää siitä, että joutuvat hyväntekeväisyyden (parempiosaisten almujen) kohteeksi. Usein todetaan hallituksen pettäneen tai häpäisseen kansalaisensa.

Nämä kaksi näkemystä kohtaavat harvoin. Kummassakin tapauksessa sosiaalinen etäisyys valtaväestön ja leipäjonon asiakkaiden välillä on sen

verran pitkä, että leipäjonossa asioivat samaistetaan yhdeksi ryhmäksi, johon liittyy yksinomaan tai enimmäkseen kielteisiä tai myönteisiä ominaisuuksia. Ylipäätään leipäjonoja katsellaan etäisyyden päästä, sen suuremmin leipäjonossa seisovan saappaisiin astumatta ja hänen elämäänsä pohtimatta.

Yhdistävänä tekijänä näissä tulkinnoissa on kuitenkin se, että leipäjonoissa asioiminen on tavalla tai toisella häpeällistä ja sellaisena suomalaisen yhteiskuntaan ja sen sosiaaliseen normistoon sopimatonta. Se on vuotava haava suomalaisessa hyvinvointivaltiossa ja huono-osaisuuden indikaattori.

Empiirisesti häpeän kokemus on monipolvisempi asia. Mitä lähempää leipäjonossa käyviä tarkastellaan, sitä hajanaisemmaksi ryhmä osoittautuu myös leipäjonokokemuksen suhteen. Kaikkein hajanaisimmaksi ryhmä osoittautuu siltä itseltään asiaa kysyttäessä. Luvussa tarkastellaan, miten ruoka-apua saavat kokevat ruoka-avussa käymisen. Erityisesti tarkastellaan ruoanhakuun liittyvää häpeäntunnetta ja siihen vaikuttavia tekijöitä.

Asiaa selvitetään kahdella väittämällä, joista ensimmäinen on ”Ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää” ja toinen ”En halua naapureiden ja sukulaisten näkevän minua hakemassa ruokaa”. Näistä ensimmäinen mittaa häpeän kokemuksta osana ruoanhakijan identiteettiä ja jälkimmäinen hakemiseen liittyvää sosiaalista häpeää.

6.1 Häpeä ja stigma

Sosiaalitieteissä on vuosikymmeniä pohdittu sisä- ja ulkopiiriläisten tai meikäläisten ja muukalaisten väliseen rajanvetoon vaikuttavia tekijöitä. Huono-osaiset ryhmät on perinteisesti nähty ”muukalaisina keskuudessamme”, joita tarkastellaan sosiaalisen etäisyyden päästä. Tämän kaltaista muukalaisuutta määrittävät valtaväestön näkökulmasta tarkasteltuna myötätunnon puutteesta aiheutuvat empatiakuilut ja valtaväestön etuuksien ja palvelujen rajaamisesta syntyvät solidaarisuusvajeet. Empatiakuilut tulevat näkyväksi kysyttäessä, kenen hyvinvoinnista suomalaiset välittävät ja kuinka hyvinvoivaksi he eri väestöryhmät olettavat: mitä suurempi kuilu on välittämisen ja oletetun hyvinvoinnin tason alhaisuuden välillä, sitä suurempi on empatiakuilu. Solidaarisuusvajeet puolestaan liittyvät universaalisuuden

rajoihin sekä tulonsiirroissa että palveluissa. Tulonsiirroissa rajaa määrittää oikeus ansiosidonnaisiin etuuksiin ja palveluissa koko väestön ja erityisryhmien palvelujen rajapinta. (Saari 2015.)

Ulkopuolelle rajattuihin muukalaisiin liitetään erilaista ”sosiaalista stigmaa”. Alun perin tuolla käsitteellä viitattiin kansalaisuuden puutteeseen Kreikan kaupunkivaltioissa. Sitten se on kytkeytynyt ulkoapäin tapahtuvan määrittelyn ja oman identiteetin välisen vuovaikutuksen analysointiin. Samalla stigma on muuttunut emotionaaliseksi tilaksi, johon olennaisena asiana liittyy sisäistetty häpeä ja toiseuden kokemus. (Falk 2001; Goffman 1963.)

Vuosituhansien kuluessa ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa on valikoitunut ja rakentunut erilaisia emootioita eli tunteita. Valikoituminen viittaa tunteiden evolutiiviseen taustaan. Niillä on myönteistä vaikutusta ihmisten selviytymiseen erilaisissa olosuhteissa ja sosiaalisten yhteisöjen rakentumiseen. (Turner 2007.) Siltä osin kuin tunteet ovat evolutiivisesti valikoituneita ja geneettiseen rakenteeseemme juurtuneita, ne ovat koko lailla vakioita eri yhteiskunnissa: erot aiheutuvat kulttuurisista ja rakenteellisista tekijöistä sekä sosiaalisen vuorovaikutuksen laadusta tai määrästä. Sama evolutiivinen potentiaali realisoituu eri tavoilla erilaisissa ihmisyyhteisöissä. Näitä evolutiivisesti valikoituneita ja ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa vahvistuvia tunteita ovat muun muassa ilo, suru, viha, surullinen ja tässä yhteydessä merkittävä häpeä. Niihin perustuvista käyttäytymismalleista anteeksianto ja auttaminen (altruismi) ovat toistaiseksi parhaiten tutkittuja. (McCullough 2008; Scott & Seglow 2007.)

Häpeä on siis emotionaalinen tila, jolla on evolutiivinen perusta ja joka näyttää eri tavoilla erilaisissa yhteisöissä. Sisäistettyyn häpeään liittyy voimakas stigman eli leiman kokemus. Sosiaalipoliittisesti keskeistä häpeän määrittelyssä ja kokemisessa on identiteetti, sosiaalinen hyväksyttävyyden ja sopeutuminen. Ihmisten kokema häpeän ”määrä” vaihtelee merkittävästi sen suhteen,

- missä määrin tietty sosiaalinen tilanne poikkeaa ihmisen itselleen (omalle minuudelleen) asettamista odotuksista
- kuinka sosiaalisesti hyväksyttäväksi tietynkaltainen käyttäytyminen koetaan
- kuinka sopeutuneita ihmiset ovat tiettyyn sosiaaliseen tilanteeseen.

Näistä teemoista ensimmäinen kohta liittyy ihmisen minuuteen eli identiteettiin. Leipäjonoihin sovellettuna aiheeseen liittyy odotuksiin ja putoamiseen liittyvät oletukset. Ensinnäkin voidaan ajatella, että koulutetut ja omistusasunnossa asuvat ihmiset asettavat itselleen korkeammat odotukset (”standardit”) ja kokevat siten leipäjonoissa käymisen häpeällisemmäksi kuin vähemmän koulutetut ja vuokralla asuvat ihmiset. Odotukset puolestaan perustuvat vertailuryhmien taloudelliseen ja sosiaaliseen tilaan. Mitä suurempi kuilu odotusten ja todellisen tilanteen välillä on, sitä voimakkaampi on tilanteesta koettu häpeä.

Hiukan toisesta näkökulmasta asiaa tarkastellaan sosiaalisen laskun teorioissa. Niiden mukaan ihmisten toimintaa ei ohjaa niinkään menestyksen tavoittelu kuin sosiaalisen laskun pelko. Esimerkiksi koulutettujen henkilöiden lasten koulutushalukkuus selittyy tämän mukaan enemmänkin sosiaalisen laskun pelolla kuin menestyksen halulla.

Hyväksyttävyyys – eli sosiologian sanoin ilmaistuna sosiaalinen tuotantofunktio – puolestaan liittyy siihen, kuinka paljon vertailuryhmän aiheuttama sosiaalinen paine vaikuttaa ihmisten leipäjonossa käyntikokemukseen. Tällöin on keskeistä se, miten ihmiset kokevat oman vertailuryhmänsä suhtautuvan leipäjonossa käyntiin. Lähtökohtaisesti voidaan arvailla, että ihmiset olettavat leipäjonoissa käyntiin sisältyvän jotakin häpeällistä tai ei-toivottavaa. Päinvastainen tulkinta korostaa itsenäistä pärjäämistä. Tässä kohden vertailuryhmänä on käytetty sukulaisia ja naapureita. Sellaisia voisivat olla myös työkaverit tai harrastusryhmien jäsenet. Kuitenkin koska oletettavasti varsin pienellä osalla leipäjonoissa asioivista on työkavereita tai harrastuksia, tässä on rajauduttu ystäviin ja sukulaisiin.

Kolmas kohta liittyy sopeutumiseen. Ihmisillä on voimakas taipumus sopeutua tiettyyn elämäntilanteeseen, jolloin ihminen vertaa omaa tilannettaan tuosta tilasta käsin. Esimerkiksi asunnoton voi olla hyvin tyytyväinen asumispalvelujen asumisyksikön kuuteentoista neliöön, koska hän on sulkenut mielestään mahdollisuuden omaan omistusasuntoon. Käytännössä tilanne on hieman monimutkaisempi, koska ihmisten resilienssi (mm. sietokyky, joustavuus, mukautumis- ja vastustuskyky elämän paineille ja kyky selviytyä) vaihtelee merkittävästi.

Toisista huono-osaisuuteen liittyvistä tutkimuksista tiedämme, että mitä enemmän erilaisia kolhuja ihminen kokee, sitä vähemmän hänellä on jäl-

jellä sietokykyä. Tässä yhteydessä mitataan ihmisten sopeutumiskykyä leipäjonon asiakkuuden kestolla. Oletus on, että mitä pidempään ihmiset käyvät leipäjonossa, sitä vähemmän he kokevat sekä minuuteen että sosiaaliseen hyväksyttävyyteen liittyvää häpeää. He sopeutuvat leipäjonon asiakkuuteen.

Sopeutumiseen vaikuttaa merkittävästi myös leipäjonossa tapahtuvat kohtaamiset muiden jonottajien ja palveluntuottajien kanssa. Mikäli leipäjonosta alkaa muodostua vertaistukea tai sosiaalista vuorovaikutusta tarjoava yhteisö (ks. luku 4), ihmiset eivät samassa mitassa vierasta leipäjonossa käymistä. Tässä tapauksessa voidaan ajatella, että ihmiset eivät vertaile itseään valtaväestöön vaan muihin leipäjonoissa kävijöihin. He eivät ole eri veneessä suhteessa muihin suomalaisiin vaan samassa veneessä muiden leipäjonossa käyvien ihmisten kanssa.

Häpeän kokemuksella – on sitten kyse minuudesta tai sosiaalisesta häpeästä – on myös sosiaalipoliittinen ulottuvuus. Suomalaisessa sosiaalipoliittisessa ajattelussa on systemaattisesti korostettu yhdessä veneessä olemisen merkitystä. Suomalaiset pitävät huolta kaikista suomalaisista – tai tarkkaan ottaen niistä, joilla on oikeus asua ja oleskella Suomessa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että sosiaalipoliittikka organisoidaan riskikohtaisesti erilaisilla lakisäänteisillä tulonsiirroilla ja palveluilla.

Tulonsiirtojen ja palvelujen sisällä on puolestaan pidetty parempana tarjota ihmisille suurin piirtein samankaltaisia tulonsiirtoja ja palveluja, jolloin erilaisille tulovähenteisille etuuksille (toimeentulo-, asumis- ja työmarkkinatuki) ja erityisille tarveharkintaisille palveluille (esim. päihdepalvelut ja asunnottomuuden vähentämisen ohjelman osana rakennetut tukiasunnot) on katsottu sopivan marginaalinen tai täydentävä rooli. (Saari 2015.) Mitä enemmän tulovähenteisyyttä tulonsiirtoihin ja tarveharkintaisuutta erityispalveluihin on sisällytetty, sitä voimakkaammin nämä etuudet ja palvelut ovat poikenneet kattavan (tai universaalien) sosiaaliturvan tavoitteesta.

Tästä periaatteesta on Suomessa lipsuttu askel kerrallaan, kun niukkuutta on jaettu kohdennetusti. Leipäjonot ovat syntyneet tämän politiikan sivutuotteena. Jos pitkäaikainen toimeentulo- ja asumistukiasiakkuus on kauneusvirhe suomalaisessa sosiaaliturvajärjestelmässä, leipäjono on sen vuotava haava.

6.2 Häpeän kokemukset leipäjonoissa

Tulosten aluksi esitellään taulukossa 4 kuntakohtaiset keskiarvot sekä koetusta nöyryyttävydestä ja häpeästä että sosiaalisesta hyväksyttävyydestä. Häpeää ja stigmaa on mitattu asteikolla 1–5, jossa suurin arvo (5) tarkoittaa suurinta häpeää ja stigmaa ja pienin (1) vähäisintä. Aritmeettinen keskiarvo on kolme. Tulosten mukaan näyttäisi siltä, että keskimäärin tarkasteltuna ruoka-avussa kävijät eivät koe ruoanhakemista sen paremmin häpeällisenä kuin sosiaalisesti haitallisena. Aineiston keskiarvo on kaikkialla alle aritmeettisen keskiarvon. Kuntien välillä on myös pieniä eroja tässä suhteessa. Jonkin verran enemmän häpeää koetaan suurissa kunnissa kuin pienissä.

Taulukon alaosan F-testiluku ja siihen liittyvä p-arvo kuvaavat ryhmien välistä tilastollista merkitsevyyttä. P-arvon ollessa pienempi kuin 0,001 eri kaupunkien saamien ryhmäkeskiarvojen väliset erot ovat tilastollisesti merkitseviä. Vaihtelu kunnittain saattaa kertoa myös hyvin erilaisista toimipaikoista, joista raportissa käytettyä dataa on kerätty. Eta²-tunnusluku kertoo selittävän muuttujan selitysosuuden, joka on ensimmäisen muuttujan kohdalla 1,5 prosenttia ja toisen muuttujan kohdalla 1,8 prosenttia.

Taulukko 4.

Nöyryytyksen ja häpeän sekä sosiaalisen hyväksyttävyyden kokemukset kunnittain, varianssianalyysin tulokset (ryhmäkeskiarvot), muuttujan asteikko 1–5

	Ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää	En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa
Helsinki	2,6	2,8
Espoo	2,7	2,9
Tampere	2,5	2,6
Vantaa	2,9	3,0
Turku	2,8	2,9
Jyväskylä	2,7	2,7
Kuopio	2,4	2,4
Lahti	2,8	2,8
Pori	2,6	2,7
Mikkeli	2,3	2,3
Porvoo	2,4	2,4
EU-ruoka	2,3	2,4
F-testi	4,38	5,28
p-arvo	< 0,001	< 0,001
eta ²	0,015	0,018

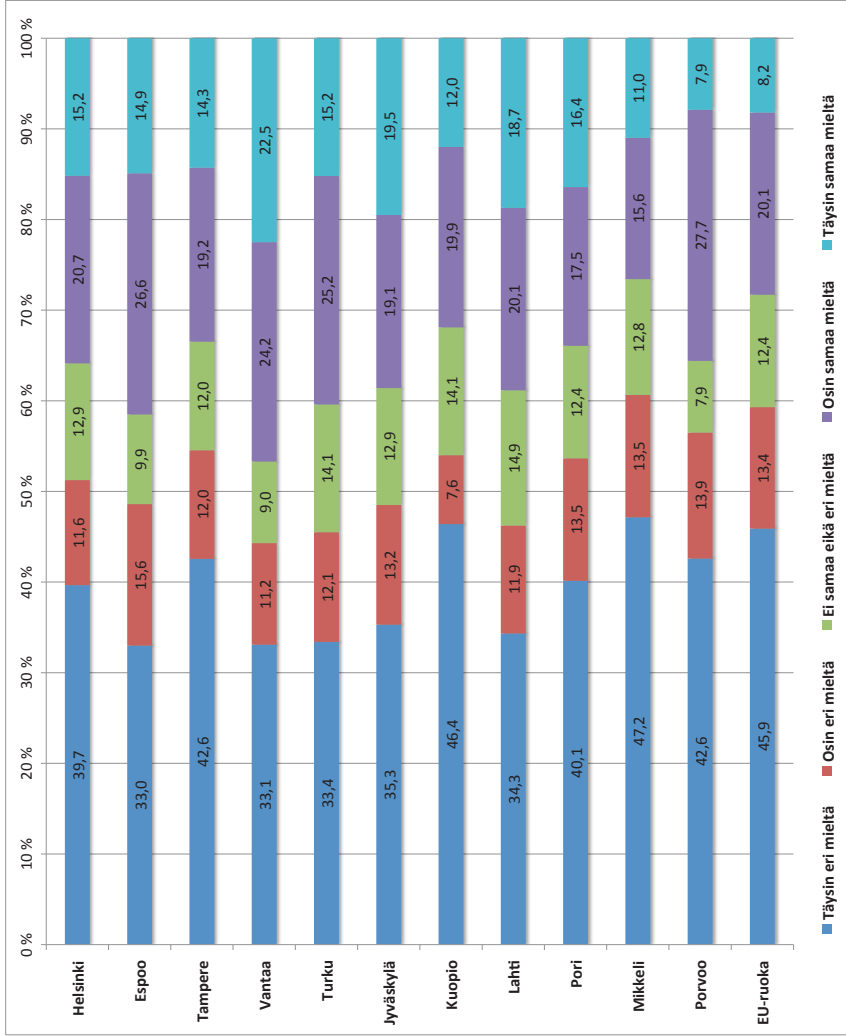
Tulosta voidaan alustavasti tulkita kolmella eri tavalla. Ensimmäinen vaihtoehto on, että välttämättömyys tekee leipäjonosta hyveen. Ihmiset hakevat ruokaansa leipäjonosta, koska realistisia vaihtoehtoja ei ole, jolloin pohdinnat häpeästä eivät ole ihmisille ajankohtaisia. Toinen vaihtoehto havainnoille on sosiaalisen kontrollin tai normiston heikkous. Tämän tulkin mukaan ihmisille on enemmän tai vähemmän yhdentekevää, mitä muut ihmiset heidän tilanteistaan tai valinnoistaan ajattelevat. Kolmas vaihtoehto on, että leipäjono ei ole siellä kävijöille erityinen kokemus muiden nöyryyttäväksi koettujen kokemusten joukossa. Ne ovat osa samaa henkilökohtaista konkurssipesää.

Keskiarvot peittävät kuitenkin merkittävän hajonnan. Tarkasteltujen muuttujien saamien ryhmäkeskiarvojen sijoittuminen lähelle aritmeettista keskiarvoa kertoo siitä, että osa vastaajista kokee olonsa jonossa epämu-

vaksi. Samaan suuntaan viittaa myös voimakas keskihajonta. Noin kahdeksasosa (15 %) vastaajista kokee ruoka-avussa käymisen erittäin nöyryyttävänä ja viidennes (21 %) melko nöyryyttäväksi. Vastaavasti naapureiden ja ystävien suhteen leipäjonoissa käyminen on erittäin haasteellista viidesosalle ja haasteellista 16 prosentille vastaajista. Korrelaatio näiden kahden muuttujan välillä on koko aineistossa vahva. Sen mukaan leipäjonon asiakkaiden keskuudessa on huomattavan suuri alaryhmä, joka ei ole oman identiteettinsä suhteen sopeutunut leipäjonon asiakkaaksi.

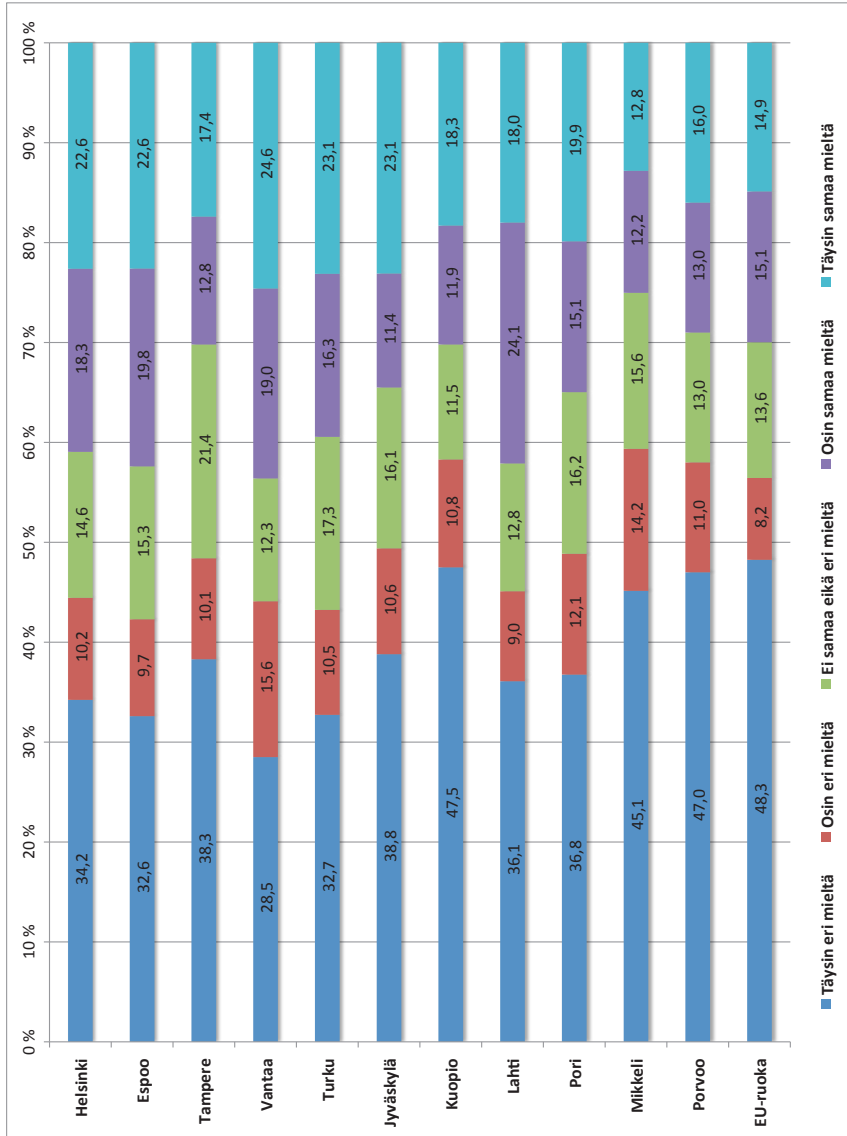
Kuviossa 20 on esitetty ruoanhakemisen nöyryyttävyys kunnittain. Kuvio osoittaa, että esimerkiksi Jyväskylässä ja Lahdessa noin viidennes ja Vantaalla lähes joka neljäs vastaajista kokee ruoanhakemisen hyvin nöyryyttävänä. Mikkelissä ja Kuopiossa taas oli eniten väitteen kanssa eri mieltä olevia. EU-ruoanhakeminen erottuu edukseen, mitä selittää se, että aineisto on kerätty kirkon diakoniatyön yhteydessä jaettavasta ruoka-avusta. Usein ruoan saa kassina mukaansa diakoniatyöntekijän tapaamisen yhteydessä, jolloin avuntarvetta ei välttämättä näe kuin diakoniatyöntekijä ja tapaamiset ovat luottamuksellisia.

Kuviossa 21 on esitetty ruoanhakemisen sosiaalisen hyväksyttävyyden kokemukset kunnittain. Vantaa erottuu kuviossa, sillä lähes viidennes vastaajista ei halua naapuriensa tai sukulaistensa näkevän vastaajan käyvän ruoka-avussa. Kuopiossa, Mikkelissä ja Porvoossa lähes puolet vastaajista ovat väitteen kanssa täysin eri mieltä, eli ruoka-avun sosiaalinen hyväksyttävyys näyttyy näissä kunnissa korkeimpana.

Kuvio 20. Ruoanhakemisen nöyryyttävyys kunnittain (%) ($p < 0,001$, $N = 3213$)

Kuvio 21. En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa (%) ($p < 0,001$, $N = 3242$)

Kaikkiaan edellä olevan perusteella voidaan todeta, että noin kolmannes kaikista ruoka-avussa käyvistä kokee ruoan hakemisen häpeällisenä. Heillä väestön valtaosan näkemykset ja oma identiteetti kohtaavat. Toisaalta on huomionarvoista, että kummassakin tapauksessa kaksi viidesosaa vastaajista on joko kokonaan tai osittain eri mieltä väitteen kanssa. Heidän osaltaan emotionaalinen ja sosiaalinen ero leipäjonosta haetun ja kaupasta ostetun ruoan välillä on vähitellen kadonnut – tai ajatus kaupassa käynnistä ei enää ole ajankohtainen. Ihmiset ovat sulkeneet mielestään epärelevantit vaihtoehdot ja sopeuttaneet käyttäytymisensä vastaavasti. Se ei joko ole koskaan ollutkaan leimaavaa, tai se on muuttunut leimautuneesta ja poikkeavasta käyttäytymisestä heille ja heidän lähipiirilleen normaaliksi ja hyväksyttäväksi.

Pitkään ruokaa hakeneet kokevat kohtaamisen jonkin verran vähemmän häpeälliseksi sekä minuuden suhteen että sosiaalisesti. Muutos ei kuitenkaan ole niin voimakas kuin voisi ajatella. Pikemminkin tulokset kertovat jakauman pysyvän pitkälti samana. Jotkut tottuvat emotionaalisesti leipäjonoihin välittömästi, toiset eivät sopeudu siihen, vaikka asioivat jatkuvasti.

Ruoanhakemisen nöyryyttävyyttä sekä sosiaalista hyväksyttävyyttä ilmiöinä on tutkittu muodostamalla summamuuttuja. Summamuuttujaa on tarkasteltu sosioekonomisten taustatekijöiden mukaan varianssianalyysillä ilman mahdollisia yhdysvaikutuksia. Taulukossa 5 on esitetty nöyryyttävyiden ja sosiaalisen häpeän kokemuksen saamat keskiarvot eri sosiaalisten taustamuuttujien luokissa. Ruoanhakeminen on selvästi nöyryyttävämpää ikääntyneille kuin nuorille. Erot ikäryhmien välillä ovat tilastollisesti merkitseviä: siinä missä nuorimman vastaajaluokan häpeän kokemuksen keskiarvo on 2,35, on se vanhimmilla vastaajilla 3,16 (asteikko 1–5). Yhteys on vahva ja varsin lineaarinen. Sukupuolen mukaan naisille asiakkuus on hieman nöyryyttävämpää kuin miehille ja kansalaisuusstatuksen mukaan hieman nöyryyttävämpää muille kuin Suomen kansalaisille.

Työmarkkina-aseman ja asumismuodon yhteydet tarkasteltavaan ilmiöön ovat heikkoja. Koulutustason parantuminen lisää jonkin verran nöyryytyksen kokemusta: verrattuna opisto- tai korkeakoulututkinnon suorittaneisiin matalamman koulutuksen saaneet kokivat ruoka-avussa käymisen vähemmän häpeällisenä. Perheen aikuisten tai lasten lukumäärällä ei ole tässä tarkastelussa suurta vaikutusta. Kuitenkin kaksi- ja kolmi-

lapsisissa perheissä vastaajat kokivat ruoka-avussa käymisen hieman muita perhetyyppettä nöyryyttävämpänä ja sosiaalisesti häpeällisempänä.

Taulukko 5.

Varianssianalyysi nöyryytyksen ja häpeän sekä ruoka-avun sosiaalisen hyväksyttävyyden ja eri sosiaalisten taustatekijöiden mukaan

	keskiarvo	keskihajonta	95 %:n luottamusväli	
			ala	ylä
Ikä	F = 7,68***			
16–25	2,35	0,13	2,1	2,61
26–35	2,58	0,1	2,38	2,77
36–45	2,81	0,09	2,63	2,99
46–55	2,85	0,09	2,67	3,02
56–65	2,94	0,09	2,76	3,13
Yli 65	3,16	0,11	2,95	3,38
Sukupuoli	F = 6,60*			
Mies	2,71	0,08	2,56	2,87
Nainen	2,85	0,08	2,7	3
Työmarkkina-asema	F = 1,26			
Kotona	2,83	0,12	2,61	3,06
Eläkeläinen	2,67	0,09	2,49	2,85
Työtön tai lomautettu	2,83	0,08	2,68	2,99
Opiskelija	2,85	0,12	2,62	3,09
Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	2,81	0,12	2,56	3,05
Töissä pysyvästi	2,7	0,14	2,42	2,98
Koulutus	F = 7,02**			
Perus- tai kansakoulu	2,67	0,08	2,5	2,83
Lukio tai ammattikoulu	2,75	0,08	2,6	2,9
Opisto tai korkeakoulu	2,93	0,09	2,76	3,11
Kansalaisuus	F = 3,28			
Suomen kansalainen	2,71	0,07	2,56	2,85
Muu	2,86	0,1	2,67	3,04

Asumismuoto	F = 1,94			
Asunnoton	2,8	0,15	2,51	3,1
Tukiasunto	3,02	0,16	2,7	3,34
Kunnan vuokra-asunto	2,61	0,09	2,43	2,79
Vuokra-asunto	2,69	0,07	2,56	2,82
Omistusasunto	2,78	0,09	2,6	2,96
Aikuisten lukumäärä kotitaloudessa F = 0,48				
1	2,76	0,08	2,6	2,92
2	2,74	0,08	2,59	2,88
3	2,85	0,12	2,62	3,09
Lasten lukumäärä kotitaloudessa F = 3,47**				
0	2,68	0,07	2,54	2,81
1	2,73	0,09	2,55	2,91
2	3	0,1	2,8	3,19
3	2,89	0,14	2,62	3,16
4	2,62	0,16	2,3	2,94
R ² (korjattu) 0,026				

Häpeän ikäsidonaisuudessa ruoka-avussa on kyse hylätyksi tulemisen kokemuksesta ja sosiaalisten normien täyttämisestä sekä tulevaisuuden toivottomuudesta. Nuoremmille sukupolville 1990-luvulla katukuviin ja mediaan ilmestyneet leipäjonot ovat olleet sosiaalista todellisuutta mahdollisesti koko elämän ajan, kun vanhemmille ne ovat leimallisesti syntyneet hyvinvointivaltion kriisin aikaan ja jääneet elämään. Heillä on myös edessään myönteisiä mahdollisuuksia. Ikääntyminen myös vähentää ihmisten mahdollisuuksia nousta leipäjonon maailman yläpuolelle, koska ihmisten mahdollisuus vaikuttaa tuloihinsa ja kulutukseensa heikentyvät: eläkkeet ja vuokrat ovat annettuja, ja vuokrat nousevat eläkkeitä nopeammin.

Häpeän määrä kytkeytyy voimakkaasti pärjäämiseen ja tulevaisuuden odotuksiin sekä huono-osaisuuden kokemukseen. Nämä kytkeytyvät ihmisten sietokykyyn. Mitä paremmin ihmiset kokevat pärjäävänsä elämässä, sitä vähemmän häpeää he kokevat leipäjonoissa käymisestä. On mahdollista, että ruoanhakeminen nähdään osana kotitalouden selviytymisstrategiaa. Tätä tulkintaa tukee myös se, että ihmiset kokevat sitä vähemmän häpeää, mitä myönteisemmäksi he näkevät tulevaisuutensa. Vastaavasti mitä huono-osaisemmaksi ihmiset itsensä kokevat, sitä enemmän he kokevat hä-

peää. Yhteys on poikkeuksellisen voimakas. Huono-osaisuus ei tarkoitaakaan sopeutumista häpeään vaan sen korostumista. Nämä kolme muuttujaa korreloivat myös keskenään odotusten mukaisesti.

Viimeisenä teemana tarkastellaan leipäjonojen asiakkuuden keston ja leipäjonojen organisoinnin laadun sekä leipäjonoissa syntyneiden sosiaalisen suhteiden vaikutusta häpeän kokemukseen. Oletus on aiemmin kuvatusti, että asiakkuuden kesto vähentää leipäjonoon liittyvää emotionaalista häpeää. Tämä hypoteesi saa jonkin verran tukea aineistoista.

Ruoanjakelun organisoinnilla on voimakas häpeän kokemuksesta vähentävä vaikutus. Mitä paremmin ruoanjako on organisoitu, sitä vähemmän häpeää jonoissa koetaan. Ruoka-avun organisoijat tietävät tämän, mikä näkyy pyrkimyksessä luoda ruoanjakotilaisuudelle mahdollisimman ystävälliset puitteet, jolloin ihmisiä kohdataan myötätuntoisesti ja rakentavasti. Samalla tavalla vaikuttaa jonoissa olevien ihmisten vuorovaikutus. Yleinen kuva jonoista on nimenmaan jono, jossa ihmiset seisovat hiljaisina ja masentuneina, kukin omissa oloissaan.

Leipäjono on kuitenkin vastoin monia olettamuksia sosiaalisen vuorovaikutuksen tila. Niinpä ei olekaan yllättävää, että enemmistö vastaajista on samaa mieltä väitteen ”muiden ihmisten tapaaminen ruokajonossa on minulle tärkeää” kanssa. Ruoanjakelun organisoinnin laadun ja myönteisen vuorovaikutuksen välillä on myönteinen ja tilastollisesti erittäin merkitsevä korrelaatio: ihmiset kohtaavat siellä, missä ruoanjakelu on organisoitu hyvin. Havainto on merkittävä, koska se vihjaa kollektiivisen toiminnan mahdollisuuteen. Myös jonokohtaiset erot organisoitumisessa ja vuorovaikutuksen laadussa ovat merkittävän suuria.

6.3 Leipäjonoissa käyminen on arkipäiväistynyt

Ruoka-apu on arkipäiväistynyt suomalaisten mielissä ja elämässä. Ihmiset ovat tottuneet leipäjonojen olemassaoloon. Samalla heidän näkemyksensä leipäjonoissa kävijöistä ovat voimakkaasti polarisoituneet. Suurin osa suomalaisista katsoo leipäjonoja sen verran etäältä, että heidän käsityksensä ovat enemmän tai vähemmän stereotyyppisiä ja kytkeytyvät enemmänkin heidän omiin arvoihinsa ja yhteiskuntakuviinsa kuin leipäjonoissa olevien ihmisten elämän edellytyksiin tai kokemuksiin.

Sama arkipäiväistyminen koskee myös leipäjonoista ruokaansa hakevia ihmisiä. Heistä valtaosa ei tunne erityistä häpeää leipäjonoissa käymisestä eivätkä ihmiset myöskään arastele, että tulevat sukulaisten tai naapureiden näkemiksi. Kontrasti 1990-luvun alkuun on huomattava, jolloin leipäjonot kertoivat kansallisesta hädästä. Nyt ne ovat arkipäivää. Toisaalta ryhmien välillä on huomattavan suuria eroja, jotka vahvistavat esitettyjä oletuksia.

- Häpeän kokemus on ikäsidonainen. Mitä varttuneemmasta ryhmästä on kysymys, sitä enemmän ihmiset kokivat minuuteen liittyvä häpeää. Nuorille leipäjonot eivät ole samalla tavalla häpeällisiä kuin ikääntyneille.
- Koulutetut ja omistusasunnoissa asuvat kokevat enemmän häpeää kuin muut. Heidän odotustasonsa ovat korkeammat, mikä näkyy myös pyrkimyksestä ylläpitää sosiaalisesti arvostettua julkisivua. Heillä pelko sosiaalisesta putoamisesta on todennäköisesti myös muita suurempi. He ovat tulleet leipäjonoon viimeisenä vaihtoehtona säilyttääkseen asuntonsa ja maksaakseen velkansa.
- Vahva sietokyky vähentää ihmisten kokemaa häpeää, ja huono-osaisen identiteetti lisää sitä. Mitä toiveikkaammin ihmiset suhtautuvat pärjäämiseensä ja tulevaisuuteensa, sitä vähemmän leipäjonot aiheuttavat häpeää. Toisaalta huono-osaisuuden kokemus yhdistyy voimakkaaseen häpeän kokemuksen lisääntymiseen.
- Ruoka-avussa asioinnin kesto vähentää häpeän kokemusta jonkin verran, mutta ei suinkaan poista sitä. Leipäjonoissa koetaan häpeää asiakkuuden kestosta riippumatta. Häpeän kokemusta voidaan välttää vaikuttamalla ruoka-avun organisointiin ja ihmisten välistä vuorovaikutusta mahdollistamalla. Nämä kaksi ovat kytköksissä toisiinsa.

Kaiken kaikkiaan suomalaisten näkemyksiin verrattuna tulokset ovat kahtiajakoisia. Yhtäältä leipäjonot eivät ole urbaanin iloittelun alueita, jonnekinlaisia 2010-luvun vapauden valtakuntia, jonne ihmiset menevät hymysuin, mutta ne eivät myöskään ole mustan häpeän ja pysyvän toivotonmuuden maailmaa. Ihmisten kokemukseen vaikuttaa merkittävästi se, kuinka he kokevat tulevansa jonoissa kohdelluiksi. Mitä paremmin ruoanjako on organisoitu, sitä vähemmän jonossa käymisessä koetaan häpeää. Pitääkin kysyä, missä määrin jonojen organisointia voidaan edelleen parantaa.

7 Tarpeeksi köyhä leipäjonoon? Ruoka-avun merkitys ihmisten pärjäämiseen

Yksi tyypillinen kysymys leipäjonon köyhyyttä tutkivalle tutkijalle koskee väitteitä ruoka-avun hyväksikäytöstä. Käykö ruoka-avussa ihmisiä, joilla ei olisi tarvetta hakemalleen ruoalle? Niin kauan kuin ruoka-apua ei laajemmin säädellä yhteismitallisilla kriteereillä ja säännöksillä, on vaikea määrittää sitä, mikä on ”väärin”.

Osassa ruoka-avun toimipaikoista ruoan tarve selvitetään esimerkiksi asiakkaita haastatteleamalla. Näin toimitaan erityisesti evankelisluterilaisen kirkon seurakuntien diakoniatyössä. Suurimpaan osaan suomalaisista ruoka-avun paikoista voi kävellä suoraan ilman tarvekartoitusta, mikä erottaa suomalaisen ruoka-avun monista kansainvälisistä vertailukohdistaan. Siinä missä monissa Euroopan maissa kuntien sosiaalityö toimii yhteistyössä paikallisten ruoka-avun toimijoiden kanssa ja ohjaa kaikista heikoimmassa asemassa olevat kuntalaiset ruoka-avun piiriin, Suomessa tätä kytköstä on pidetty lähes perustuslain vastaisena.

Ruoka-avussa käymistä ja sinne ohjaamista säätelevät ennen kaikkea eettiset ja moraaliset kysymykset: Saako avuntarvitsijoita ohjata julkiselta puolelta kolmannelle sektorille? Kuinka ruoka-avussa käyvä määritellään ruokaa tarvitseväksi? Koska ihminen on tarpeeksi köyhä mennäkseen leipäjonoon?

Luvussa avataan sitä, millainen merkitys ruoka-avulla on ihmisten pärjäämiseen suomalaisessa yhteiskunnassa. Ruoka-apua saavien vastaajien pärjäämistä on selvitetty tutkimuksen kyselylomakkeessa kysymyksillä, jotka koskevat elämässä pärjäämistä sekä ruoanjakelun välttämättömyyttä vastaajan elämän kannalta. Siinä missä yhteiskunnan tarjoamat tulonsiirrot ja palvelut ovat tärkeitä ruoka-avussa käyvien pärjäämisen kannalta, myös ystäviltä ja sukulaisilta saatua apua on selvitetty kyselyssä. Ruoka-avussa kävijöiden pärjäämistä selvitetään eri tukien saamisen mukaan sekä tarkastellaan leipäjonoissa käyvien kokemusta nälästä eri kunnissa.

7.1 Pärjääminen ja selviytymiskeinot leipäjonoissa

Pärjääminen (engl. coping) on psykologiassa usein tarkasteltu teema, joka liittyy erityisesti henkilön keinoihin selvitä elämän stressitilanteista. Suomen kielessä sana ”pärjääminen” tarkoittaa seuraavia asioita (selviytyä, suorittaa, tulla toimeen, pärjätä koulussa/elämässä, pitää puolensa, vetää vervoja, riittää (MOT 2014)). Pärjääminen kuvaa ihmisten kykyä yhdistää heidän käytettävissä olevat resurssinsa oman elämänsä tavoitteisiin. Suomessa ei ole tapana kysyä brittiläisittäin, kuinka voit (how are you?), vaan enemmän, kuinka tai miten pärjät tai pärjäilet. Pärjäämiseen annettujen vastausten voi ajatella erottelevan vastaajia enemmän kuin vastausten kysymykseen voinnista.

Pärjäämiseen sisältyy samalla ajatus aktiivisesta toiminnasta pelkän olemisen ohella: pärjäävä ihminen ei ainoastaan odottele muiden tekemisiä, vaan toimii omassa elämässään omien tavoitteidensa mukaisesti. Mitä paremmin yksilö pärjää, sitä pienempi kuilu on hänen elämäntilanteidensa ja -tavoitteidensa välillä.

Esimerkiksi nuorten pärjäämistä tutkittaessa on tehty jaottelu neljään kategoriaan: passiivinen pärjääminen, ongelmia analysoiva/ratkova pärjääminen, riskipärjääminen ja tukeutuva pärjääminen (Piko 2001, 228). Erään määritelmän mukaan ongelmiin keskittyvä pärjääminen säätelee ja muuntelee ehdinkoa aiheuttavaa ongelmaa, siinä missä tunteisiin keskittyvä pärjääminen taas nimensä mukaisesti säätelee ongelmaan liittyviä tunnereaktioita (Buunk ym. 1997, 10). Mitä vahvempi sietokyky ihmisillä on, sitä pa-

remmin he ovat kyenneet vaikuttamaan ongelmien ratkaisuun ja sääntelyyn tunnereaktioiden sijaan (Sojo & Guarino 2011, 279).

Huono-osaisuus ja pitkäaikainen niukkuus heikentävät usein yksilön toiminta- ja päätöksentekokykyä, minkä vuoksi myös yhteiskunnallisen osallistumisen mahdollisuudet heikkenevät (Mullainathan & Shafir 2013). On tavanomaista, että taloudellinen niukkuus aiheutuu menojen joustamattomuudesta: ihminen ei voi vaikuttaa merkittävästi pakollisiin asumis-, ruoka- ja vaatemenoihinsa. Jos pakolliset kustannukset nousevat tuloja nopeammin, mikä sosiaalietuksilla elävien kohdalla on varsin tavanomaista, kotitalouden elämä muuttuu jatkuvasti niukemmaksi.

Niukkuus kasvattaa syrjäytymisriskiä ja lisää huono-osaisuuden kokemuksia. Erityisesti taloudellisten resurssien vähäisyys on vaarassa sulkea yksilön kulutuskeskeisen yhteiskunnan erilaisten osallistumismahdollisuuksien ulkopuolelle. Erilaisten resurssien hankkimisella on keskeinen yhteys pärjäämisen kannalta. Resursseilla itsessään on tietty arvo tietystä ajasta ja paikassa, mutta ne voivat toimia myös edellytyksinä uusien resurssien hankkimiselle. Onnistunut pärjääminen tarkoittaa muun muassa osallistumismahdollisuuksien paranemista, ja ennen kaikkea onnistunut pärjääminen voi ehkäistä syrjäytymistä ja huono-osaisuutta parempien sosiaalisten ja taloudellisten resurssien myötä. (Mikkonen 2014, 2–6.)

On tärkeää pohtia, missä määrin tässä luvussa käsiteltävät pärjäämiskeinot eli yhteiskunnan tarjoama sosiaaliturva, läheisten tarjoama taloudellinen apu tai kolmannen sektorin toimijoiden tarjoama ruoka-apu ovat niukkuuden kokemista vähentäviä resursseja. Jos sosiaaliturva onnistutaan tarjoamaan tavalla, joka lisää yksilön toimintakykyä ja itsenäisen pärjäämisen mahdollisuuksia, voi se toimia uutta luovana, ikään kuin trampoliinina, joka ponnauttaa yksilön takaisin merkityksellisen tekemisen pariin, eikä vain lopullisena avun muotona. Tällaista sosiaalipolitiikkaa ja -turvaa kutsutaan sosiaalisten mahdollisuuksien politiikaksi (Hiilamo & Saari 2010).

Suomalaisten suurten ikäluokkien ja heidän lastensa auttamista ja yhteydenpitoa tutkittaessa on havaittu, että käytännön apu on taloudellista apua useammin annettu avun muoto (Danielsbacka ym. 2013, 89–90). Ystäviltä ja sukulaisilta saatava taloudellinen tuki voi kertoa jotain pysyvistä läheissuhteista ja luottamuksesta, joista on elämässä myös muuta kuin taloudel-

lista apua. Suomalaisten auttamisasenteita tutkittaessa on huomattu, että suomalaiset ovat auttamismyönteisiä ja -aktiivisia. Pääosa avusta suuntautuu juuri lähipiiriin (Pessi & Oravasaari 2011, 87). Iäkkäämmillä ihmisillä on huomattu olevan suurempi tarve autonomialle ja eri-ikäisten selviytymiskeinoja (coping) tarkasteltaessa on todettu iäkkäämpien turvautuvan nuoria vähemmän ulkopuoliseen apuun (mm. Piko 2001, 233).

Ruoka-apua pidettiin sen laajenemisen alkuaikoina 1990-luvun laman vuosina väliaikaisena avun muotona. Se ei kuitenkaan jäänyt sellaiseksi, vaan siitä tuli suomalaisen yhteiskunnan ilmiö ja monelle avunsaajalle pysyvä apu. Ruoka-avun muotoja on lukuisia, osassa ruokaa jaetaan kasseissa, joita ihmiset jonottavat, osassa mukana on yhteisruokailu ja esimerkiksi diakoniatyössä avunsaaja tapaa diakoniatyöntekijän kahden kesken. Ruoka-apu voi myös passivoida jonottamisen ja odottamisen vuoksi, ja se voi viedä aikaa muulta tärkeältä tekemiseltä.

Toisaalta ruoka-avussa käyminen voi olla sosiaalisen kanssakäymisen kannalta tärkeä askel eteenpäin elämässä ja tie ulos yksinäisyydestä esimerkiksi vertaistuen kautta. Lukuisista ruoka-avussa käyneistä autettavista on ajan kanssa tullut itse auttajia. Tämä kertoo ruoka-avun ja hyväntekeväisyystyön vahvasta yhteydestä ja ruoka-avun sosiaalisesta merkityksestä (ks. luku 4).

7.2 Ruoka-avussa käyvien omakohtainen kokemus pärjäämisestään

Niistä ihmisistä, joille ruoanjakelu ei ole pärjäämisen kannalta välttämätöntä (osin tai täysin samaa mieltä), 72 prosenttia koki pärjäävänsä elämässään (osin tai täysin samaa mieltä), siinä missä niille, joille ruoka-apu on välttämätöntä, 63 prosenttia koki pärjäävänsä elämässään.

Taulukkoon 6 on tiivistetty keskiarvoja varianssianalyysin avulla luvussa käytetyistä muuttujista. Ensimmäisessä sarakkeessa on tarkasteltu vastaajien omakohtaista kokemusta elämässä pärjäämisestään eri kunnissa. Muuttujien skaala on yhdestä viiteen (1 = täysin eri mieltä ja 5 = täysin samaa mieltä). Elämässä pärjäämistä mittaavat keskiarvot kertovat varsin siedettävästä tilanteesta, pienin keskiarvo on Porissa (3,45) ja suurin Mikkelissä (3,82).

Suomalaiset ruoka-avun käyttäjät pärjäävät melko hyvin. Kyse voi olla sopeutumisesta elämäntilanteeseen. Varteenotettavampi selitys on kuitenkin se, että ihmiset pärjäävät leipäjonojen ansiosta. Ruoka-apu vastaa merkittäväällä tavalla ihmisten tarpeisiin ja odotuksiin. Se on sekä ennaltaehkäisevä että turvaa elämään tuova avun muoto (Hänninen ym. 2008, 12).

Ystäviltä ja sukulaisilta taloudellisen tuen tarvittaessa saamisen keskiarvot ovat korkeimmat Mikkelissä (3,02) ja Jyväskylässä (2,91) ja matalin Lahdessa (2,41). Kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita saaminen koettiin samoissa kaupungeissa Mikkelissä ja Jyväskylässä positiivisimmin. Porvoossa oli matalin keskiarvo (2,44).

Muuttujia on syytä myöhemmin tarkastella eri sosiaalisten taustamuutujien mukaan, jotta eri sosiaalisten taustojen mukaiset erot eri kaupunkien ruoka-avussa kävijöillä vakioituvat. EU-ruokaa eli seitsemästä eri seurakunnasta kerätty EU-ruokaa hakevien vastaajien otos saa korkeimman keskiarvon tarkasteltaessa seurakunnan tarjoamaa apua ja elämässä pärjäämistä. Myös kuntien keskiarvot eroavat toisistaan seurakunnan tarjoaman tuen, avun ja palveluiden suhteen siten, että myönteisin suhtautuminen on Tampereella (3,73) ja vähiten myönteinen Kuopiossa (2,79).

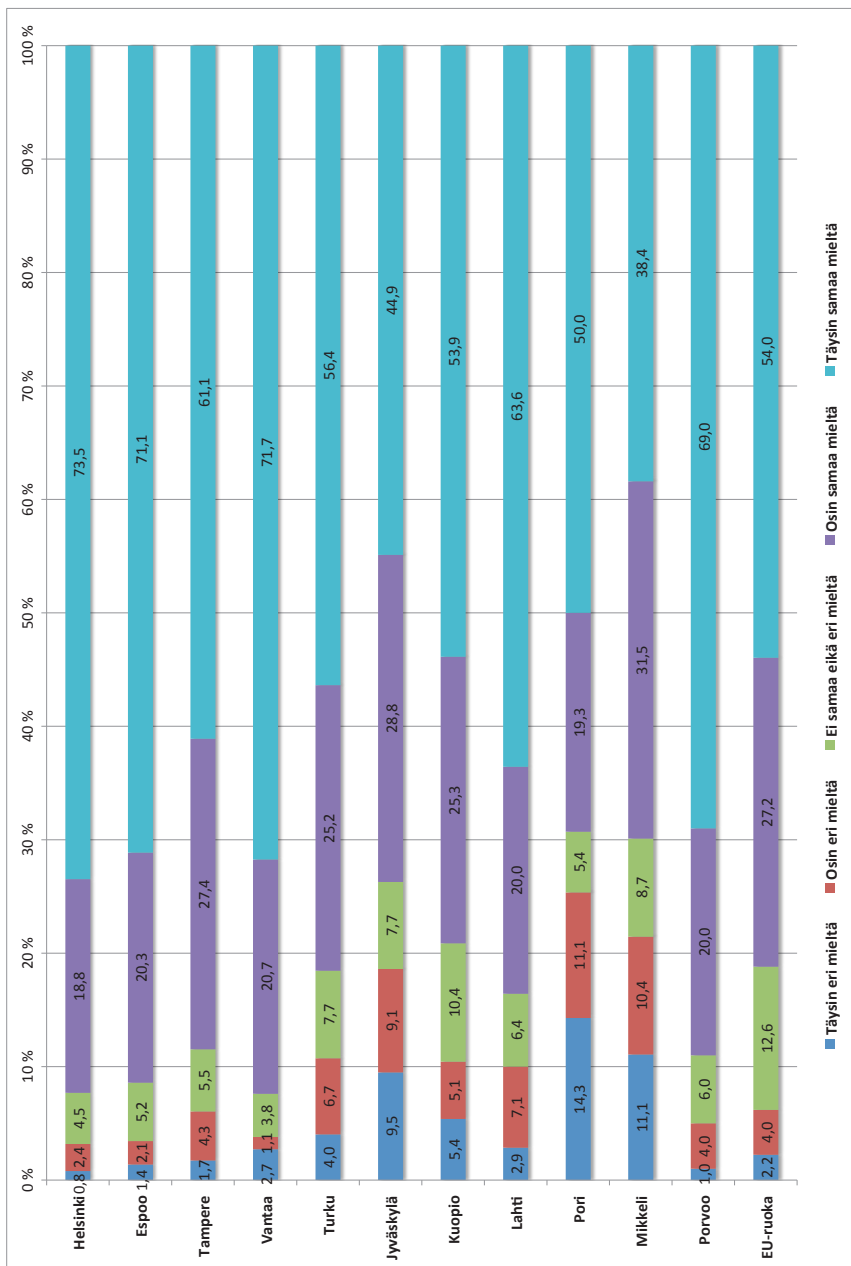
Taulukko 6.

Luvussa käytettyjen muuttujien ryhmäkeskiarvojen vertailu kunnittain (skaalalla 1 = täysin eri mieltä, 5 = täysin samaa mieltä)

	Pärjään elämässäni	Saan ystäviltäni ja sukulaisiltani taloudellista tukea tarvittaessa	Saan kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita	Saan seurakunnalta riittävästi tukea, apua ja palveluita
Helsinki	3,60	2,69	2,75	3,26
Espoo	3,65	2,75	2,88	3,15
Tampere	3,67	2,79	2,58	3,73
Vantaa	3,74	2,56	2,67	3,30
Turku	3,57	2,87	2,58	3,48
Jyväskylä	3,57	2,91	2,94	3,31
Kuopio	3,51	2,76	2,63	2,79
Lahti	3,57	2,41	2,79	3,27
Pori	3,45	2,79	2,56	3,06
Mikkeli	3,82	3,15	3,08	3,27
Porvoo	3,52	2,79	2,44	3,25
EU-ruoka	3,88	3,02	3,05	4,34
F-testi	3,614	3,711	5,677	29,974
p-arvo	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
eta ²	0,012	0,012	0,019	0,092

Ruoka-apu vähentää niukkuuden kokemusta ja edesauttaa pärjäämistä. Sen merkitys on huomattavan suuri. Kaikista tutkimukseen osallistuneista vastaajista yhteensä 82 prosenttia oli osin tai täysin samaa mieltä väittämästä, että ruoka-apu on heidän pärjäämisensä kannalta välttämätöntä.

Ruoka-apu oli välttämättömintä pärjäämisen kannalta pääkaupunkiseudulla eli Helsingissä, Espoossa ja Vantaalla (kuvio 22). Näissä kunnissa ruoka-apua on myös melko laajasti tarjolla useiden eri toimijoiden kautta. Pelkästään Vantaalla oli vuonna 2014 jopa 20 eri ruoka-apua jakavaa toimijaa. Sosiaaliset ongelmat kasautuvat usein ihmispaljouteen ja suuriin kaupunkikeihin. Pääkaupunkiseudulla ruoka-avussa käyvien kokemusta avun tarpeellisuudesta saattaa selittää myös alueen ruoka-avun jo pitkä perinne sekä ruoka-avun tunnettuus paikallisessa sosiaalityössä, joka saattaa ohjata

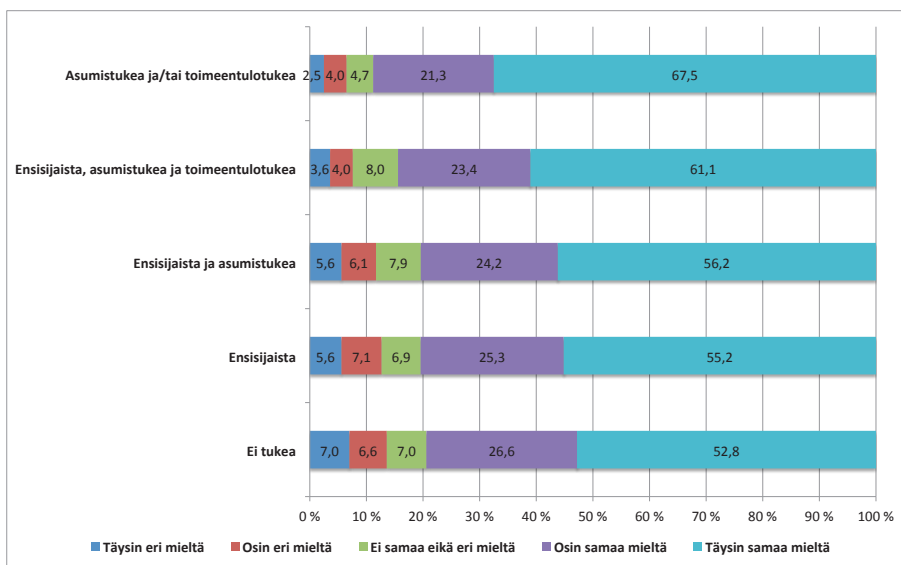
Kuvio 22. Ruuanjakele on päiväämiseni kannalta välttämätöntä (%) kunnittain ($p < 0,01$, $N = 3281$)

apua tarvitsevia ihmisiä jossain tapauksissa ruoka-avun pariin. Ruoka-avusta on siis jossain määrin saattanut tulla epävirallinen osa paikallista köyhyyspolitiikkaa. Mikkelissä, Jyväskylässä ja Porissa oli eniten niitä vastaajia, joille ruoka-apu ei ollut pärjäämisen kannalta yhtä välttämätöntä kuin pääkaupunkiseudun kunnissa.

Kuviossa 23 on esitetty ruoka-avussa käyvien eri sosiaaliturvaetuuksia saavien ryhmien kokemus siitä, miten tarpeellinen ruoka-apu on oman pärjäämisen kannalta. Eri tukia saavien ryhmät on luokiteltu oletuksella, että ei tukea saavien ryhmä on taloudelliselta tilanteeltaan parhaimmassa asemassa. Tästä eteenpäin hieman heikommin menee niillä vastaajilla, jotka saavat jotain ensisijaista tulonsiirtoa⁸. Seuraavaksi on ryhmä, joka saa sekä jotain näistä että viimesijaiseksi luokiteltua asumistukea. Neljäntenä ryhmänä kuviossa 23 ovat ne vastaajat, jotka saavat sekä ensisijaista että molempia viimesijaisia tulonsiirtoja eli asumistukea ja toimeentulotukea. Viidentenä ryhmänä on vain asumistukea ja/tai toimeentulotukea saaneet hyvin pienituloiset ja mahdollisesti tulottomat. Koko aineistossa heitä oli hieman yli kahdeksan prosenttia. Ei tukea saaneet on se joukko vastaajista, joka ei ole hakenut mitään 13 mahdollisesta etuudesta. Heille ruoka-avussa käyminen oli vähiten tärkeää oman pärjäämisen kannalta. Toisaalta heistäkin yli puolelle (53 %) vastaajista ruoka-apu on välttämätöntä. Hyvin pienituloisten ja mahdollisesti tulottomien pieni ryhmä aineistossa vaikuttaa siis olevan eniten ruoka-avusta riippuvainen.

---

⁸ Ensisijaisia tulonsiirtoja kyselylomakkeessa olivat opintotuki, vammaisetuus, sairauspäiväraha, äitiys-, isyys- tai vanhempainpäiväraha, lasten kotihoidon tuki, työmarkkinatuki / työttömyysturvan peruspäiväraha, ansiosidonnainen työttömyysturva, kansaneläke, työkyvyttömyyseläke, työeläke iän perusteella ja työttömyyseläke.

Kuvio 23. Ruokajakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä (%) eri tukia saavien mukaan ($p < 0,01$, $N = 3281$)

Taulukossa 7 tarkastellaan sitä, miten välttämättömän ruoka-apua pidetään. Selitettävänä ilmiönä on joko täysin tai osin samaa mieltä oleminen siitä, että ruoka-apu on oman pärjäämisen kannalta välttämätöntä. Ruokaavun välttämättömyyttä on tarkasteltu sosiaalisten taustatekijöiden mukaan logistisen regressioanalyysin avulla. Nuorimpaan ikäryhmään (16–25-vuotiaat) verrattuna kaikki vanhemmat vastaajaryhmät pitävät ruoka-apua itselleen välttämättömämpänä. 56–65-vuotiailla riski ajatella näin (vedonlyöntisuhde, odds ratio) on jopa viisinkertainen. 46–55- ja yli 65-vuotiaiden riski on lähes nelinkertainen. Sukupuolten välillä ei ollut merkittävää eroa.

Opiskelijat ja töissä määrä- tai osa-aikaisesti sekä erityisesti työssä pysyvästi käyvät pitivät ruoka-apua vähemmän välttämättömänä kuin kotona olevat. Työttömien ja lomautettujen riski kokea ruoka-apu itselleen pärjäämisen kannalta välttämättömäksi oli korkein kotona olleisiin verrattuna. Koulutuksen mukaan erot eivät ole suuria, vaikka koulutus hieman riskiä vähentääkin. Muiden kuin Suomen kansalaisten riski oli yli puolitoistaker-

tainen. Omistusasuihin verrattuna riskikerroin (vedonlyöntisuhde, odds ratio) pitää ruoka-apua pärjäämisen kannalta välttämättömänä oli yli puoli-toista kertaa suurempi sekä yksityisissä että kunnan vuokra-asunnoissa asuvilla. Erot perheen aikuisten ja lasten lukumäärässä eivät vaikuta pärjäämiskokemukseen.

Taulukko 7.

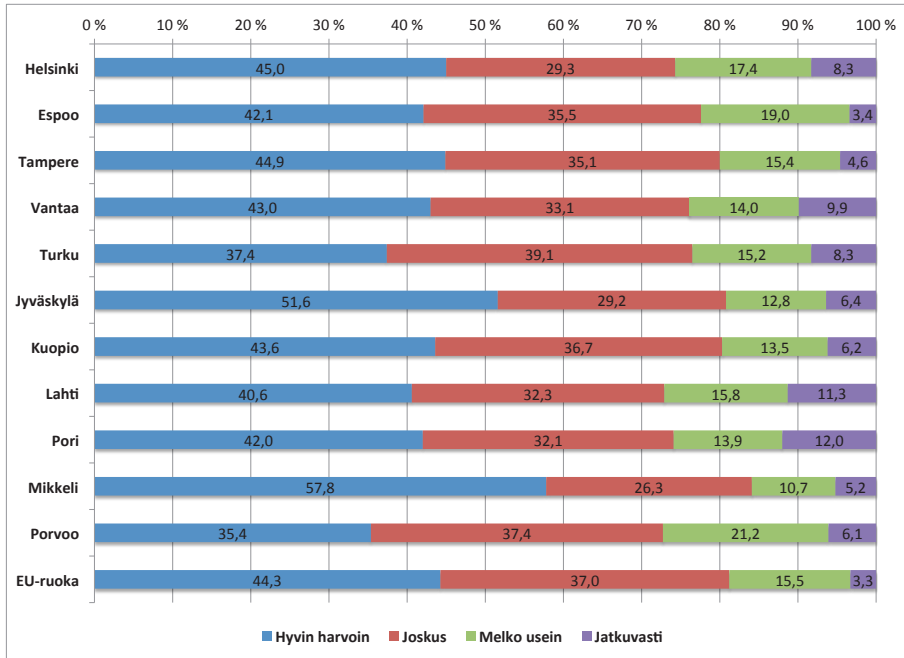
Logistinen regressioanalyysi pärjäämisen kannalta ruoka-avun välttämättömänä pitämisen, iän ja muiden sosiaalisten taustatekijöiden yhteydestä

	Malli 1			Malli 2		
	Vetosuhde	95 %:n luottamusvälit		Vetosuhde	95 %:n luottamusvälit	
	Odds-ratio	ala	ylä	Odds-ratio	ala	ylä
Ikä						
16–25	1,00			1,00		
26–35	2,82***	1,89	4,22	2,64***	1,72	4,05
36–45	3,37***	2,30	4,93	3,07***	2,01	4,70
46–55	4,20***	2,93	6,03	3,77***	2,50	5,68
56–65	5,32***	3,69	7,69	4,79***	3,10	7,41
Yli 65	3,68***	2,51	5,41	3,64***	2,21	6,00
Sukupuoli						
Mies				1,00		
Nainen				0,92	0,58	1,47
Työmarkkina-asema						
Kotona				1,00		
Eläkeläinen				0,92	0,58	1,47
Työtön tai lomautettu				1,21	0,79	1,85
Opiskelija				0,55*	0,33	0,91
Töissä määrä- tai osa-aikaisesti				0,61	0,36	1,02
Töissä pysyvästi				0,36***	0,21	0,64
Koulutus						
Perus- tai kansakoulu				1,00		
Lukio tai ammattikoulu				0,98	0,77	1,23
Opisto tai korkeakoulu				0,83	0,62	1,09

Kansalaisuus						
Suomen kansalainen				1,00		
Muu				1,63**	1,132	2,335
Asumismuoto						
Omistusasunto				1,00		
Vuokra-asunto				1,57**	1,162	2,13
Kunnan vuokra-asunto				1,59*	1,043	2,424
Tukiasunto				0,61	0,345	1,076
Asunnoton				1,09	0,633	1,893
Aikuisten lukumäärä kotitaloudessa						
1				1,00		
2				1,17	0,93	1,47
3				1,43	0,88	2,34
Lasten lukumäärä kotitaloudessa						
0				1,00		
1				0,89	0,65	1,22
2				1,18	0,81	1,72
3				0,93	0,56	1,54
4				0,82	0,46	1,48
Selitysaste Nagelkerke R Square	0,047			0,091		
*=p<0,05, **=p<0,01, ***=p<0,001						

Kuviossa 24 esitetään ruoka-avussa käyvien ihmisten kokemus nälästä viimeisimmän kahden kuukauden aikana. Jatkuvasti nälkäiseksi itsensä kokivat useimmin Lahdessa (11 %) ja Porissa (12 %) ruoka-avussa käyvät. Porvoossa 27 prosenttia vastaajista oli kokenut itsensä nälkäiseksi jatkuvasti ja melko usein. Mikkelissä (59 %) ja Jyväskylässä (52 %) oli eniten hyvin harvoin nälkää kokeneita.

Kuvio 24. Nälän kokemus ruoka-avussa käyvillä kunnittain (%)

7.3 Ruoka-apu on useimmille pärjäämisen kannalta välttämätöntä

Ruoka-avussa käyvien ihmisten pärjäämis- ja selviytymispaketti rakentuu lukuisista eri osista. Hyvin suuri osa ruoka-avun varassa elävistä on jonkin sosiaaliturvaetuuden tai palveluiden piirissä. Silti hyvinvointivaltion pohja vuotaa. Tästä kertovat muun muassa tulokset siitä, että vaikka avunsaaja

olisi lukuisten eri tukien piirissä, eivät ne yksin riitä elämässä pärjäämiseen, vaan ruoka-apuun turvautuminen on välttämätöntä suurimmalle osalle ruokaa hakevista.

- Ruoanjakelu osoittautui pärjäämisen kannalta välttämättömimmäksi pääkaupunkiseudulla ja Porvoossa. Tätä selittävät pääkaupunkiseudulla ja sen laajemmassa työssäkäyntialueessa korkeat asumiskustannukset, mutta myös ruoka-avun vakiintunut rooli avun tarjoajana.
- Toimeentulotuki ja asumistuki osoittautuivat monille riittämättömiksi, sillä erityisesti hyvin pienituloiset ja mahdollisesti täysin tulottomat ruoka-avussa käyvät arvioivat ruoka-avun itselleen välttämättömäksi tekijäksi pärjäämisen kannalta. Ruoka-avussa käyvistä parhaiten elämässään kokivat pärjäävänsä jotain ensisijaista sosiaaliturvaetuutta saaneet sekä ensisijaista etuutta ja asumistukea saaneet vastaajat.
- Pärjäämisen kannalta välttämättömimmäksi ruoka-avussa käymisen kokivat vanhimmat ikäryhmät, kotona olevat tai työttömät ja lomautetut, muut kuin Suomen kansalaiset ja vuokralla asuvat.
- Ruoka-avussa käyvistä yli viidennes (22 %) oli kokenut viimeisimmän kahden kuukauden aikana nälkää jatkuvasti tai melko usein. Eniten nälkää oli koettu Lahdessa (27 %), Porvoossa (27 %), Helsingissä (26 %) ja Porissa (26 %).

Kuka siis on tarpeeksi köyhä saadakseen mennä leipäjonoon ja missä määrin ruoka-apua käytetään väärin? Suomalaista ruoka-apua eivät sääntele selkeät ja yhtenäiset kriteerit. Tällöin on myös vaikea määrittellä, mitä järjestelmän ”väärinkäyttö” tarkoittaa. Ruoka-apuun menemisen syyt ovat moninaisia aina toimeentulo-ongelmista nälkään.

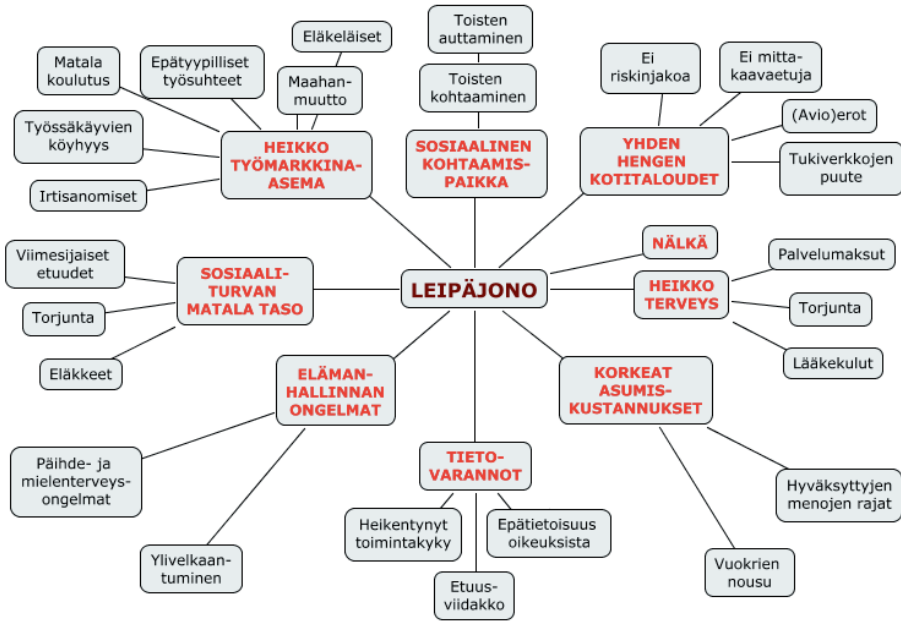
Yleisiä uskomuksia siitä, kuinka ruokaa viedään leipäjonoista Viroon tai Venäjälle, on lukuisia. Tällaiset tapaukset eivät kuitenkaan sulje pois sitä, etteikö suurimmalla osalla ruoka-avussa käyvistä olisi todellista tarvetta ruoalle. Kaikissa järjestelmissä on hyväksikäyttäjensä, mutta lähes 3500 vastaajan aineisto osoittaa, että suomalaisen hyvinvointivaltion laajatkaan sosiaaliturvaetuudet eivät yksin riitä auttamaan eri tavoin heikossa asemassa olevia ihmisiä.

8 Johtopäätökset

Ruoka-apuun päätyy 2010-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa kirjo erilaisista elämäntilanteista tulevia ihmisiä. Sekä ruoka-apua hakevien ihmisten että ruokaa jakavien toimijoiden määrä on kasvanut 1990-luvun laman jälkeen: ruokaa jaetaan sadoissa pisteissä ja ruokaa hakee arviolta yli 20 000 ihmistä viikoittain.

Ruoka-avun olemassaolo suomalaisissa kunnissa kertoo vallitsevan sosiaalipolitiikan kykenemättömyydestä turvata heikossa asemassa olevien ihmisten toimeentulo ja hyvinvointi. Kuntien väliset erot eri mittareilla mitattuna kertovat osittain siitä, että ruoka-avun toimipaikat eri puolilla maata ovat erilaisia, ja osittain siitä, että eri kunnissa ruoka-avun pariin valikoituu ihmisiä eri avuntarpeiden vuoksi.

Kahdeksalle kymmenestä (82 %) tutkimukseen osallistuneesta vastaajasta ruoka-apu oli oman pärjäämisen kannalta välttämätöntä. Yleisimpiä syitä ruoka-avun tarpeelle on esitetty kuviossa 25. Suomalaisesta yhteiskunnasta ei löydy yhtä tiettyä ruoka-avun käyttäjien ryhmää, mutta ruoka-avussa käyvät ovat lukuisilla mittareilla tarkasteltuna huonommin pärjääviä suhteessa muuhun väestöön. He kokevat terveytensä ja hyvinvointinsa heikommaksi, asuvat huomattavan usein vuokralla ja muuta väestöä useammin yksin. Lisäksi he ovat iäkkäämpiä sekä usein eläkeläisiä ja työttömiä tai lomautettuja.

Kuvio 25. Leipäjonoon päätymiseen vaikuttavia tekijöitä

Tutkijoiden tähän raporttiin tekemät tarkastelut ovat vasta avaus tuleville pohdinnoille ja analyyseille siitä, kuinka ruoka-apuun turvautuvien ihmisten asema yhteiskunnassa pitäisi nykyistä paremmin huomioida, tunnistaa heidän palvelutarpeensa sekä hahmottaa huono-osaisuuden taustalla olevia mekanismeja. Jo tähänastisen tarkastelun perusteella voidaan yksiselitteisesti esittää, että hyvinvointivaltion pohja vuotaa ja ruoka-apu paljastaa osan siinä olevista aukkojen paikoista.

Heikko työmarkkina-asema yhdistää ruoka-avussa käyviä ihmisiä siinä, missä myös työssäkäyvien köyhyys on tunnistettavissa. Ruoka-apuun päätyy ihmisiä, jotka elävät sosiaali- ja terveysturvan varassa, mutta joille julkisen avun ja tuen muodot eivät yksinään syystä tai toisesta riitä kattamaan toimeentuloa.

Osa sosiaaliturvaetuksista ja palveluista ei kuitenkaan myönnetä erilaisissa elämäntilanteissa oleville hakijoille. Ihmiset eivät aina onnistu tai kykene hyödyntämään yhteiskunnan tarjoamaa sosiaali- ja terveysturvaa pärjätäkseen elämässään, mutta myös järjestelmässä esiintyy poiskäännäytämistä ja torjuntaa, mikä näkyy ruoka-avun kävijämäärissä.

Väestöön verrattuna ruoka-avussa käyvät ovat useammin yksin asuvia (61 %) ja kokevat itsensä yksinäiseksi (23 %), siinä missä väestössä yksinäisyyden kokemus jäi kolmeen prosenttiin. Leipäjonoista on muodostunut osalle ihmisistä sosiaalisen kohtaamisen paikka: yli puolet ruoka-avussa käyvistä pitää muiden ihmisten tapaamista tärkeänä siellä käydessään. Lisäksi ruoka-apu on monelle merkityksellinen vapaaehtoistyön ja vertais-tuen paikka, ja joistakin autettavista on ajan saatossa jopa tullut itse avun-tarjoajia.

Heikko terveys aiheuttaa elämään ylimääräisiä kustannuksia, kuten palvelumaksuja ja lääkekuluja, jotka erityisesti pienituloisimmilla ihmisillä näkyvät välittömästi pakollisten menojen jälkeen käteen jäävissä tuloissa. Korkeat vuokra-asumisen kustannukset suurissa kaupungeissa ja etenkin pääkaupunkiseudulla muodostavat köyhyysriskin, joka vaikuttaa ruoka-avun tarpeellisuuteen. Heikentynyt toimintakyky ja epätietoisuus itselle kuuluvista etuuksista ja palveluista sekä jopa konkreettinen nälän kokemus vaikuttavat ruoka-apuun päättymiseen. Mitä useampi näistä tekijöistä yksilölle kasautuu, sitä suurempi todennäköisyys henkilöllä on päätyä ruoka-apuun.

Usein toistuvia urbaanilegendoja kansalaiskeskusteluista sekä selityksiä

- Ruoka-avussa käyvät ”käyttävät systeemiä hyväkseen”.
  - Ei voida puhua ruoka-avun ”väärinkäyttäjistä” niin kauan kuin ei ole määritelty kriteerejä ruoan hakemiselle.
- Ruoka-avussa käyvillä ei ole todellista tarvetta hakemalleen ruoalle.
  - Suurimmalle osalle ruoka-avussa käyvistä ruoka-apu on pärjäämisen kannalta välttämätöntä, vaikka apu täydentäisi perusturvaa.
- Hyväosaiset hakevat ruokaa leipäjonosta.
  - Ruokaa jonottavat ovat usein heikossa työmarkkina-asemassa, matalammin koulutettuja ja iäkkäämpiä koko kansaan verrattuna.

- Ruokaa hakevien rahat menevät viinaan, tupakkaan ja huumeisiin.
  - Missään ruoka-avussa ei liene kriteerinä täyspäiheteettämyys (paitsi osassa jakopaikoista ruoanjakohetkellä).
  - Päihdeongelmista ilmoitti (osin samaa mieltä ja täysin samaa mieltä) viidennes vastaajista.
- Leipäjono on ”rahansäästöväline”.
  - Ruoka-apu tuo monelle helpotusta muuten tiukoille vedettyyn toimeentuloon.
- Leipäjonoja ei tarvita, koska elämme hyvinvointiyhteiskunnassa/-valtiossa.
  - Ruoka-avun toimijoita on Suomessa satoja, arviolta jopa 400, ja kyse on myös laajasta vapaaehtoistoiminnan verkostosta.
- Jonoissa seisovat nuoret ”hulltiot”.
  - Ruoka-avussa käy pääasiassa keski-ikäisiä ja vanhempia avuntarvitsijoita.
- Ruoka-avussa käymisessä on kyse uusavuttomuudesta.
  - Asiasta ei ole mitään näyttöä, ennemminkin ruoka-apu paikkaa toimeentulon aukkoja.
- Maahanmuuttajat eivät käy ruoka-avussa, tai maahanmuuttajat vievät suomalaisten ruoat.
  - Noin joka kymmenes on maahanmuuttajia, ja enimmäkseen apua tarvitsevat ovat ikääntyneitä suomalaisia avuntarvitsijoita.
- Ruoka-apua viedään ”rajan taakse”.
  - Ruoka-avussa käyvät arvioivat itse toisten ruoanhakijoiden ruoantarpeen virheelliseksi: moni uskoo, että muilla ei ole samaa tarvetta ruoalle kuin itsellä.

Ruoka-avun sosiaalipolitiikka

- Perusturvan (työttömyys-, sairaus- ja kansaneläketurva sekä toimeentulo- ja asumistuen) parannukset: Suomi ei kykene nyt uskottavasti vastaamaan EU:n köyhyydenvähentämisen tavoitteeseen vuoteen 2020 mennessä: Eurooppa 2020 -strategian määrällinen tavoite saavutetaan Suomessa, jos köyhyys- tai syrjäytymisriskissä elävien määrää voidaan vähentää noin 100 000 henkilöllä ja parantaa kotitalouden työmarkkina-asemaa noin 50 000 henkilön osalta.
- Keskeistä on korkeiden menojen ongelma: erityisesti vuokra-asumisen kustannukset ja hyväksyttävien vuokrien tasot aiheuttavat pitkäaikaista toimeentulotukiasiakkuutta. Asuntopolitiikan on vastattava vahvemmin erityisesti yksin asumisen kasvavaan haasteeseen: lisää pieniä ja kohtuuhintaisia asuntoja sekä uusia yhteisöllisen asumisen muotoja.
- Palvelujärjestelmään tarvitaan kansakulkijoita avuntarvitsijoiden rinnalle. Nykyinen vastaanottoihin ja ajanvarauksiin perustuva palvelujärjestelmä ei ole yhteensopiva heikossa asemassa olevien ihmisten arjen rakenteiden kanssa.
- Hyvinvointivaltion instituutioita on uudistettava sosiaalisten investointien ja mahdollisuuksien näkökulmasta: uudistusten pitäisi vaikuttaa myönteisten siirtymien eli ansaintamahdollisuuksien ja toimintakykyä parantavien ja ylläpitävien muutosten todennäköisyyteen.
- Kynnystä tarjota ihmisille perustuslain mukainen viimesijainen turva tulee madaltaa ja esimerkiksi harkinnanvaraisen toimeentulotuen saamista on helpotettava varmistamalla, että sosiaalitoimiin kautta maan on helppo päästä ja sosiaalityöntekijä on aina tarvittaessa paikalla.

Ruoka-avun uudet avaukset

- Ihmisten nostaminen ruokaköyhyydestä vaatii pelkän ruoanjakelun ohkeen myös muuta toimintaa. Tämän mahdollistaisi vahvempi yhteistyö ruoka-avun toimijoiden ja sosiaali-, terveys- ja työllistämistoi-
mien kanssa. Ruoka-avussa voisi olla erilaisia jalkautuvan sosiaalityön malleja, verkaneuvontaa, terveystarkastuksia ja työllisyysohjausta.
- Ruoka-avun toimijoiden kenttä on tilkkutäkkimäinen, ja toimijat toimivat erillään toisistaan. Esimerkiksi Raha-automaattiyhdis-
tyksen tulisi luoda yhtenäisiä ja yhdenvertaisia toimintatapoja ruokaa jakaville toimijoille.
- Ruoka-aputoimijoiden nykyistä vahvempi yhteinen ääni olisi tarpeellinen köyhyyden ja eriarvoistumisen vastaisessa työssä ja hei-
kossa asemassa olevien ihmisten edunvalvonnassa.
- Ruoka-avun toimipaikkojen organisoituminen yhteiskunnallisiksi yrityksiksi edesauttaisi toiminnan kehittämistä tulevaisuudessa.
- Ruoka-apu on tärkeä kohtaamispaikka. Sosiaalisen vuorovaiku-
tuksen mahdollisuudet tulisi hyödyntää nykyistä paremmin: yhteisruoanlaittoja sekä yhteisruokailuita voisi olla enemmän ruoka-
kassijaon sijaan.
- Ruokaa lahjoittavien ja sitä jakavien toimijoiden tulisi tarjota ruo-
kaa lähtökohtaisesti kaikille avuntarvitsijoille samoin kriteerein.
- Kansallisia hävikkiviikkoja tulisi olla useita kertoja vuodessa, jotta tietoisuus ruoan haaskaamisen vaikutuksista lisääntyisi.
- Ruokahävikki pitää ruoka-apua elinvoimaisena vielä pitkään. On pohdittava, voisiko ruoka-avun leimaa vähentää järjestämällä ruoan-
jakeluista enemmän koko kansan ruokatorityylisiä paikkoja (kuten kirpputorit). Samalla kaikista kipeimmin apua tarvitsevat pitää saa-
da irti ruoka-avusta muun muassa edellä mainituin politiikkatoimin.
- EU-parlamentti on suosittanut komissiota arvioimaan catering- ja
kestityspalvelujen hankintasääntöjä niin, että etusijalle voitaisiin
asettaa ne yritykset, jotka takaavat myymättä jääneiden tuotteiden
ilmaisen jakelun kansalaisille, joilla ei ole varaa ostaa niitä, sekä yri-
tykset, jotka edistävät konkreettisia toimia haaskauksen vähentämi-
seksi tuotantoketjun alkupäässä. Suomessa tarvitaan poliittisia toi-
mia, joilla tuottajat ja kaupat veloitetaan jakamaan ylijäämäruoka
eteenpäin. Näin on toimittu jo esimerkiksi Belgiassa ja Ranskassa.

Lähteet

- Airio, I. (2013). Toimeentuloturva osana sosiaaliturvaa. Teoksessa Airio, I. (toim.) Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 8–23.
- Airio, I. (2013). (toim.) Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Airio, I. (2006). Työssä mutta köyhä. Työn ja toimeentulon sidos kuudessa OECD-maassa 1970–2000. *Janus* 14(3), 294–311.
- Arajärvi, P. & Saksliin, M. (2007). Yhdenvertaisuus oikeudenmukaisuutena. Teoksessa Saari, J. & Yeung, A.-B. Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia numero 63, 47–61.
- Bask, M. (2008). A Longitudinal Approach to Social Exclusion in Sweden. Doctoral Thesis at the Department of Sociology. Umeå: Umeå Universitet.
- Buunk, B.P., Gibbons, F.X. & Buunk, A. (1997). (edit.) *Health, Coping, and Well-being: Perspectives From Social Comparison Theory*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Danielsbacka, M., Tanskanen, A., Hämäläinen, H., Pelkonen, I., Haavio-Mannila, E., Rotkirch, A., Karisto, A. & Roos, J.P. (2013). Sukupolvien vuorovaikutus. Auttaminen ja yhteydenpito suurten ikäluokkien ja heidän lastensa elämässä. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 58/2013. Helsinki: Väestöliitto.
- Delhey, J., & Newton, K. (2005). Predicting cross-national levels of social trust: Global pattern or nordic exceptionalism? *European Sociological Review* 21(4), 311–327.
- Diener, E. & Inglehart, R. & Tay, L. (2012). Theory and Validity of Life Satisfaction Scales. *Social Indicators Research* 112, 497–527.

- Euroopan parlamentti (2012). Euroopan parlamentin päätöslauselma 19. tammikuuta 2012 toimista ruoan haaskauksen välttämiseksi: strategiat elintarvikeketjun tehostamiseksi EU:ssa. Strasbourg: Euroopan parlamentti.
- Falk, G. A. (2001). *Stigma – How We Treat Outsiders*. New York: Prometheus Books.
- FAO – Food and agriculture organization of the united nations (2011). *Global food losses and food waste. Extent, causes and prevention*. Rome: FAO. Viitattu 3.4.2014 <http://www.fao.org/docrep/014/mb060e/mb060e00.pdf>
- Frey, B. & Stutzer, A. (2002). *Happiness and economics*. California: Princeton University Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Prentice-Hall.
- Haataja, A. (2014). Yksin asuvana EU:ssa – taloudellinen riski vai mahdollisuus? Teoksessa Niemelä, M. (toim.) *Eurooppalaiset elinolot*, 122–150. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Hannikainen-Ingman, K., Hiilamo, H., Honkanen, P., Kuivalainen, S. & Moisio, P. (2012). Perus- ja vähimmäisturvan yleisyys ja päällekkäisyys 2000–2009. Nettityöpapereita 33. Helsinki: KELA.
- HE 164/2014 vp (2014). Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. Viitattu 5.10.2014. [http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/?\\${APPL}=akirjat&\\${BASE}=akirjat&\\${THWIDS}=0.15/1414408155_83210&\\${TRIPPIFE}=PDF.pdf](http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/?${APPL}=akirjat&${BASE}=akirjat&${THWIDS}=0.15/1414408155_83210&${TRIPPIFE}=PDF.pdf)
- Hiilamo, H., Niemelä, H., Pykälä, P., Riihelä, M. & Vanne, R. (2012). *Sosiaaliturva ja elämänvaiheet. Suomen sosiaaliturvan kehitys esimerkkien ja tilastojen valossa*. Helsinki: Kela.
- Hiilamo, H. & Saari, J. (2010) (toim.). *Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin*. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A Tutkimuksia 27. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Honkanen, P. (2013). *Tulottomat kotitaloudet*. Viitattu 7.3.2014 http://www.kela.fi/ajankohtaista-henkiloasiakkaat/-/asset_publisher/kg5xtoqDw6Wf/content/tulottomia-kotitalouksia-on-jo-yli-20-000
- Huotarinen, V.-T. (2013). (toim.) *Taskunovellit*. Hämeenlinna: Karisto.
- Hänninen, S., Karjalainen, J. & Lehtelä, K.-M. (2007). (toim.) *Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva*. Helsinki: STAKES.
- Hänninen, S., Karjalainen, J., Lehtelä, K.-M. & Silvasti, T. (toim.) (2008). *Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes.
- Inglehart, R. (1999). *Trust, well-being and democracy*. Teoksessa Warren, Mark E. (toim.) *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kainulainen, S. (1998). *Elämäntapahtumat ja elämään tyytyväisyys eri sosiaaliluokissa*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 62. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Kainulainen, S. (2011). *Hyvinvointitutkimuksen kehityslinjat Suomessa*. Teoksessa J. Saari (toim.) *Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta*. Helsinki: Gaudeamus.

- Kainulainen, S. (2014a). Mitä uutta kokemuksellisuus tuo hyvinvoinnin käsitteeseen ja käyttöön? Teoksessa A. Nieminen, A. Tarkiainen & E. Vuorio (toim.) Kokemustieto, hyvinvointi ja paikallisuus. Turun ammattikorkeakoulun Raportteja 177. Turku: Turun ammattikorkeakoulu.
- Kainulainen, S. (2014a). Raha ja rakkaus hyvinvoinnin lähteinä. *Yhteiskuntapolitiikka* 79(5), 485–497.
- Kangas, O. & Niemelä, M. (2012). Riskit, vakuutus ja sosiaalivakuutus. Teoksessa Havakka, P., Niemelä, M. & Uusitalo, H. (toim.) Sosiaalivakuutus. Helsinki: Finva.
- Kauppinen, T. M., Martelin, T., Hannikainen-Ingman, K. & Virtala, E. (2014). Yksin asuvien hyvinvointi – Mitä tällä hetkellä tiedetään? Työpäperi: 2014_027. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.
- Kela (2013). Kansalaisyksely 2013. Helsinki: Kela.
- Korhonen, R. (2013). Leipäjono. Teoksessa Huotarinen, V.-T. (toim.) Taskunovellit. Hämeenlinna: Karisto.
- Koskinen, S., Martelin, T., Notkola, I., Notkola, V., Pitkänen, K., Jalovaara, M., Mäenpää, E., Ruokolainen, A., Ryyänänen, M. & Sjöberg, I. (2007). (toim.) Suomen väestö. Helsinki: Gaudeamus.
- Kouvo, A. (2014). Luottamuksen lähteet. Vertaileva tutkimus yleistynyttä luottamusta synnyttävistä mekanismeista. *Annales Universitatis Turkuensis C* 381.
- Kouvo, A., Kankainen, T., & Niemelä, M. (2012). Welfare Benefits and Generalized Trust in Finland and Europe. Teoksessa Ervasti, H., Andersen, J.G., Fridberg, T., & Ringdal, K. (toim.), *The Future of the Welfare State. Social Policy Attitudes and Social Capital in Europe*. Edward Elgar Publishing, 195–213.
- Kouvo, A. (2011). The Sources of Generalized Trust and Institutional Confidence in Europe. *Research on Finnish Society* 3(1), 29–40.
- Kouvo, A. (2010). Luokat ja sosiaalinen pääoma. Teoksessa Erola, J. (toim.) Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa. Helsinki: Gaudeamus, 166–181.
- Kouvo, A. & Kankainen, T. (2009). Sosiaalista pääomaa rakentamassa vai purkamassa? Suomalaiset hyvinvointipalvelut ja yleistynyt luottamus. *Yhteiskuntapolitiikka* 74(6), 585–603.
- Kuivalainen, S. (2007). Toimeentulotuen alikäytön laajuus ja merkitys. *Yhteiskuntapolitiikka* 72(1), 49–56.
- Kumlin, S. & Rothstein, B. (2005). Making and breaking social capital: The impact of welfare-state institutions. *Comparative Political Studies* 38(4), 339–365.
- Lambie-Mumford, H. (2013). ”Every town should have one”: Emergency food banking in the UK, *Journal of Social Policy* 42(1), 73–89.
- Larsen, C. A. (2007). How welfare regimes generate and erode social capital: The impact of underclass phenomena. *Comparative Politics* 40(1), 83–101.
- Li, Y., Pickles, A. & Savage, M. (2005). Social capital and social trust in Britain. *European Sociological Review*, 21(2), 109–123.

- Matthies, A.-L. & Uggerhøj, L. (toim.) (2014). Participation, marginalization and welfare services – concepts, politics and practices across European countries. Farnham, Surrey: Ashgate.
- McClullough, M. (2008). Beyond Revenge. San Francisco: Jossey-Bass.
- Metteri, A. (2012). Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Mikkonen, J. (2014). Coping Strategies among Marginalized Youth in Finland. Teoksessa Matthies, A.-L. & Uggerhøj, L. (toim.) Participation, marginalization and welfare services – concepts, politics and practices across European countries. Farnham, Surrey: Ashgate, 219–238.
- Moisio, P., Honkanen, P., Hänninen, T., Kuivalainen, S., Rajas, A., Sauli, H., Viitamäki, H. & Hannikainen-Ingman, K. (2011). Perusturvan riittävyyden arviointiraportti. Helsinki: THL – Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- MOT Kielitoimiston sanakirja (2014). Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy.
- Mullainathan, S & Shafir, E. (2013). Scarcity: Why Having Too Little Means So Much. London: Times.
- Myrskylä, P. (2011). Nuoret työmarkkinoiden ja opiskelun ulkopuolella. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 12/2011. Helsinki: TEM.
- Määttä, A. (2012). Perusturva ja poiskäännyttäminen. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A Tutkimuksia 36. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Niemelä, M. (2014). (toim.) Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Niemelä, M. & Pajula, H. (2014). Kansalaisten ja yhteistyökumppanien mielikuvat ja arviot Kelan toiminnasta 2000-luvulla. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita. Helsinki: Kela. (Hyväksytty julkaistavaksi)
- Niemelä, M. & Saari, J. (2013). (toim.) Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Ohisalo, M. (2013). EU:n ruoka-apuohjelman vaikutus ruoka-avun vakiintumiseen Suomessa. Teoksessa Niemelä, M. & Saari, J. (toim.) Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa, 146–170. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Ohisalo, M., Eskelinen, N., Laine, J., Kainulainen, S. & Saari, J. (2014). Avun tilkkutäki – suomalaisen ruoka-avun monimuotoisuus. Espoo: Raha-automaattiyhdistys.
- Pessi, A.B. & Saari, J. (toim.) (2011). Hyvien ihmisten maa: Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa. Diakonia-ammattikorkeakoulu. A Tutkimuksia 31. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Pessi, A.B. & Oravasaari, T. (2011). Suomalaisen altruismin tyypit. Auttamisen kolme muotokuvaa. Teoksessa Pessi, A.B. & Saari, J. (toim.) Hyvien ihmisten maa: Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa. Diakonia-ammattikorkeakoulu. A Tutkimuksia 31. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 71–90.
- Piko, B. (2001). Gender differences and similarities in adolescents' ways of coping. The Psychological Record 51(2), 223–235.
- Pirnes, E. & Tiihonen, A. (2011). Merkityksellisyyden ja kokemuksellisuuden (kansalais)toimijuuden pelikenttä. Yhteiskuntapolitiikka 76(4), 436–448.

- Poppendieck, J. (1999). *Sweet Charity. Emergency Food and the End of Entitlement*. New York: Penguin Books.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Ritakallio, V.-M. (1991). Köyhyys ei tule yksin. Tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentulotukiasiakkailla. Sosiaali- ja terveyshallitus. Tutkimuksia 11/1991. Helsinki: Vap-kustannus.
- Rothstein, B. (2008) Pohjoismainen hyvinvointivaltio ja keskiluokka. *Yhteiskuntapolitiikka* 73(4), 368–375.
- Saari, J. (2015). *Huono-osainen – Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudeamus. (Tulossa)
- Saarinen, A., Airio, I., Kaikkonen, R. & Luoma, M.-L. (2013). Onnellisuus erityyppisillä asuinalueilla. *Yhteiskuntapolitiikka* 78(5), 520–532.
- Saari, J. & Yeung, A.-B. (2007). *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Scott, N. & Seglow, J. (2007). *Altruism*. London: Open University Press.
- Silvasti, T. (2008). Elintarvikejärjestelmä globalisoituu – ruokaturvasta yksityinen liikesuhde? Teoksessa Hänninen, S., Karjalainen, J., Lehtelä, K.-M. & Silvasti, T. (toim.) *Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes, 241–262.
- Simpura, J. (1996). Elintasosta elämänhallintaan? Teoksessa Ahlqvist, K. & Ahola, A. (toim.) *Elämän riskit ja valinnat – Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Edita.
- Sojo, V. & Guarino, L. (2011). Mediated moderation or moderated mediation relationship between length of unemployment, resilience, coping and health. *The Spanish Journal of Psychology* 14(1), 272–281.
- Stiglitz, J. E., Sen, A. & Fitoussi, J.-P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf Viitattu 30.10.2013.
- Stolle, D. (2003). *The sources of social capital*. New York: Palgrave MacMillan.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A sociological theory*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (2014). *Kaventaja: Hyvinvointi- ja terveyserojen kaventaminen – Mitä on eriarvoisuus?* Viitattu http://www.thl.fi/fi_FI/web/kaventaja-fi/eriarvoisuus
- Tilastokeskus (2014a). *Sosioekonominen asema*. Viitattu 4.3.2014 http://www.tilastokeskus.fi/meta/kas/sosioekon_asema.html
- Tilastokeskus (2014b). *Väestö iän (1-v.) ja sukupuolen mukaan alueittain 2013*. Viitattu 4.8.2014 <http://www.stat.fi/til/vaerak/tau.html>
- Tilastokeskus (2013). *Viime vuonna 35–39-vuotiaat koulutetuimpia*. Viitattu 12.5.2014 http://tilastokeskus.fi/til/vkour/2012/vkour_2012_2013-12-04_tie_001_fi.html
- Tilastokeskus (2012a). *Tilastokeskus – kuntatiedot 2012*. Viitattu 12.5.2014 tilastokeskus.fi/tup/kunnat/kuntatiedot/

- Tilastokeskus (2012b). 7. Miesten yksinasuminen yleistä myös keski-ikässä. Viitattu 12.5.2014 http://www.stat.fi/til/perh/2012/02/perh_2012_02_2013-11-22_kat_007_fi.html
- Toimeentulotuki 2012. Tilastoraportti 1/2014, 22.1.2014. Suomen virallinen tilasto, Toimeentulotuki. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Turner, J. (2007). *Human Emotion – A Sociological Theory*. London: Routledge.
- Turunen, S., Ohisalo, M., Petrovskaja, V. & Tukiala, A.-K. (2012). Kuka käy leipäjonossa? Pääkaupunkiseudun ruoanjakotutkimuksen tuloksia. Helsinki: Socca – Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus.
- Työ- ja elinkeinoministeriö TEM (2014a). Vähävaraisten avun rahaston ohjelmavalmistelu 2014–2020. Viitattu 15.10.2014 http://www.tem.fi/alueiden_kehittaminen/eu_n_alue-_ja_rakennepolitiikka/vahavaraisten_avun_rahaston_ohjelmavalmistelu_2014_2020
- Työ- ja elinkeinoministeriö TEM (2014b). Tilastotiedote 2014:1 Työttömät työnhakijat ja osuus työvoimasta kunnittain vuonna 2013. Viitattu 5.6.2014 http://www.tem.fi/files/38623/1_Tilastotiedote_2014.pdf
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Van Oorschot, W. & Finsveen, E. (2009). The welfare state and social capital inequality. *European Societies* 11(2), 189–210.
- Veenhoven, R. (2009). How do we assess how happy we are? Tenets, implications and tenability of three theories. Teoksessa A. K. Dutt & B. Radcliff (toim.) *Happiness, Economics and Politics: Towards a multi-disciplinary approach*, Edward Elger Publishers, Cheltenham UK, 45–69.

Kuvio- ja taulukkoluetelo

Kuviot

Kuvio 1. Ruoka-aputoiminnan aloittaminen Suomessa eri ajanjaksoina (%) (N = 169)

Kuvio 2. Ruoka-avussa käyvien ikäjakauma sekä kuntien väestön ikäjakauma tietyissä kunnissa (%)

Kuvio 3. Ruoka-avussa käyvien työmarkkina-asema kunnittain (%)

Kuvio 4. Työttömien osuus työvoimasta kunnittain (TEM) vuonna 2013 sekä työttömien osuus eri kuntien ruoka-avussa käyvistä (%)

Kuvio 5. Keskiasteen ja korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden osuus kunnan väestöstä vuonna 2012 (Tilastokeskus 2012a) sekä keskiasteen ja korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden osuus ruoka-avussa käyvistä (%)

Kuvio 6. Ruoka-avussa käyvien ihmisten kotitalouden käytettävissä olevat tulot pakollisten (asunto-, ruoka- yms.) kulujen jälkeen (%)

Kuvio 7. Asumistukea saaneet sekä sitä hakeneet, mutta ei saaneet ruoka-avussa käyvät kunnittain (%)

Kuvio 8. Toimeentulotukea saaneet sekä sitä hakeneet, mutta ei saaneet ruoka-avussa käyvät kunnittain (%)

Kuvio 9. Työmarkkinatukea/työttömyysturvan peruspäivärahaa saaneet sekä sitä hakeneet, mutta ei saaneet ruoka-avussa käyvät kunnittain (%)

Kuvio 10. Ruoka-avussa käyvät eri tukien saannin mukaan (%)

Kuvio 11. Ikäryhmien osuudet ruoka-avussa käyvillä eri tukien saannin mukaan (%)

Kuvio 12. Ruoka-avussa käyvien työmarkkina-asema eri tukien saannin mukaan (%)

Kuvio 13. Ruoka-avussa käyvien palveluiden käyttö eri tukien saannin mukaan (%)

Kuvio 14. Toimeentulotukea saaneiden osuudet työmarkkina-aseman mukaan ruoka-apua saaneilla (%)

- Kuvio 15. Ruoka-avun hakijoiden koetun hyvinvoinnin keskiarvo (tyytyväisyys elämään, elintasoon, fyysiseen terveyteen ja henkiseen terveyteen) kunnittain. Vastausvaihtoehdot yhdestä (1, hyvin harvoin) neljään (4, jatkuvasti).
- Kuvio 16. Koettu hyvinvointi väestössä ja ruoka-avussa käyvien keskuudessa (%)
- Kuvio 17. Vastaukset väittämiin ”Ihmisiin voi luottaa” ja ”Viranomaisiin voi luottaa” (keskiarvot, asteikko: 1, täysin eri mieltä – 5, täysin samaa mieltä)
- Kuvio 18. Vastaukset väittämään ”Ihmisiin voi luottaa” (%)
- Kuvio 19. Vastaukset väittämään ”Viranomaisiin voi luottaa” (%)
- Kuvio 20. Ruoanhakemisen nöyryyttävyys kunnittain (%)
- Kuvio 21. En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa (%)
- Kuvio 22. Ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä (%) kunnittain
- Kuvio 23. Ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä (%) eri tukia saavien mukaan
- Kuvio 24. Nälän kokemus ruoka-avussa käyvillä kunnittain (%)
- Kuvio 25. Leipäjonoon päätymiseen vaikuttavia tekijöitä

Taulukot

- Taulukko 1. Elämään, elintasoon, fyysiseen ja henkiseen terveyteen tyytyväisyyden useus (keskiarvo, asteikko 1–4) eri kaupungeissa
- Taulukko 2. Ruoka-apua hakevien koettu hyvinvointi ja muiden tapaamisen tärkeys eri väestöryhmissä
- Taulukko 3. Luottamusindikaattoreihin yhteydessä olevat tekijät ruoka-apuaineistossa, Spearmanin järjestyskorrelaatiokertoimen arvot (kaikki korrelaatiot ovat merkitseviä tasolla 0,01, kaksisuuntainen testi)
- Taulukko 4. Nöyryytyksen ja häpeän sekä sosiaalisen hyväksyttävyyden kokemukset kunnittain, varianssianalyysin tulokset (ryhmäkeskiarvot), muuttujan asteikko 1–5
- Taulukko 5. Varianssianalyysi nöyryytyksen ja häpeän sekä ruoka-avun sosiaalisen hyväksyttävyyden ja eri sosiaalisten taustatekijöiden mukaan
- Taulukko 6. Luvussa käytettyjen muuttujien ryhmäkeskiarvojen vertailu kunnittain (skaalalla 1 = täysin eri mieltä, 5 = täysin samaa mieltä)
- Taulukko 7. Logistinen regressioanalyysi pärjäämisen kannalta ruoka-avun välttämättömänä pitämisen, iän ja muiden sosiaalisten taustatekijöiden yhteydestä

Liite 1.

Kansallisen ruoka-apututkimuksen kyselylomake ja perusjakaumat

Ruoka-apututkimus 2012–2014

Ole hyvä ja vastaa kysymyksiin valitsemalla vaihtoehto, joka parhaiten kuvaa tilannettasi tai kokemuksiasi. Kyselyssä ei kysytä henkilötietoja.

1. Kun ajattelet elämäsi viimeisen kuukauden aikana, oletko tuntenut itsesi (%)

	Jatkuvasti	Melko usein	Joskus	Hyvin harvoin
Tyytyväiseksi elämään	18,4	44,5	26,6	10,5
Tyytyväiseksi elintasoosi	9,1	22,7	34	34,2
Tyytyväiseksi fyysiseen terveyteesi	18,4	37,9	26,5	17,2
Tyytyväiseksi henkiseen terveyteesi	26,1	40,9	22,8	10,3
Masentuneeksi	7,4	14,9	35,5	42,2
Yksinäiseksi	9,1	15	34,3	41,6
Nälkäiseksi	6,7	15,1	33,6	44,7

2. Seuraavassa esitetään erilaisia väittämiä. Valitse se vaihtoehto, joka vastaa parhaiten käsitystäsi. (%)

	Täysin samaa mieltä	Osin samaa mieltä	Ei samaa, eikä eri mieltä	Osin eri mieltä	Täysin eri mieltä
Tunnen itseni huono-osaiseksi	18,9	30,9	20,1	15,8	14,3
Pärjään elämässäni	26,7	38	14,2	15,1	6
Ihmisiin voi luottaa	12,8	33,9	16,3	24,6	12,4
Viranomaisiin voi luottaa	22	30,8	14	19,7	13,5
Tuloni riittävät menoihini	9,6	15,3	9,7	27,7	37,7
Pystyn huolehtimaan veloistani	27,1	19,3	13,4	17,7	22,5
Saan kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita	16,1	20,5	14,6	22,1	26,7
Saan seurakunnalta riittävästi tukea, apua ja palveluita	28,1	24,7	20,8	12	14,4
Tulevaisuudessa elämäni on parempaa	23,1	27	26	12,5	11,4

Saan ystäviltäni ja sukulaisiltani taloudellista tukea tarvittaessa	18,8	23,5	11,8	12,8	33,1
Minulla on ongelmia päihteiden (kuten alkoholin tai huumeiden) käytössä	9,5	10	8,7	8,3	63,5

3. Seuraavassa luetellaan kunnan, Kelan ja eläkelaitosten tarjoamia palveluja ja tulonsiirtoja. Mitä niistä olet saanut viimeisen kahden kuukauden aikana? (%)

	Olen saanut	Olen hakenut, mutta en ole saanut	En ole hakenut
Toimeentulotukea	47,4	13,2	39,4
Opintotukea	11,4	2,2	86,4
Asumistukea	66,7	7,5	25,8
Vammaisetuksia	8,8	3,3	87,9
Sairauspäivärahaa	15,1	3,1	81,8
Äitiys-, isyys- tai vanhempainpäivärahaa	8,6	1,6	89,8
Lasten kotihoidon tukea	9,1	1,4	89,4
Työmarkkinatukea / työttömyysturvan peruspäivärahaa	42	4,4	53,6
Ansiosidonnaista työttömyysturvaa	17,3	2,4	80,3
Kansaneläkettä	30	2,4	67,5
Työkyvyttömyyseläkettä	23,3	3,5	73,4
Työttömyyseläkettä	6,8	2,3	90,9
Työeläkettä iän perusteella	18,8	1,5	79,6

4. Seuraavassa luetellaan kunnan, seurakunnan ja Kelan palveluja. Mitä niistä olet käyttänyt viimeisen kahden kuukauden aikana? (%)

	Olen käyttänyt	Olen hakenut, mutta en ole saanut	En ole käyttänyt
Mielenterveyspalveluja	18,4	1,8	79,9
Päihdepalveluja	11,5	1,5	87
Sosiaalitoimiston palveluja	48,3	6,2	45,5
Terveyskeskuksen palveluja	69,6	1,6	28,9
Kelan palveluja (kuntoutus, terapia jne.)	25,4	3,5	71,1
Seurakunnan palveluja (diakoniatyö)	43,2	1,9	54,9
Työvoimatoimiston palveluja (työttömyysasiat)	44	2,6	53,4

5. Seuraavassa esitetään erilaisia väittämiä ruoanjakelusta. Valitse se vaihtoehto, joka vastaa parhaiten käsitystäsi. (%)

	Täysin samaa mieltä	Osin samaa mieltä	Ei samaa, eikä eri mieltä	Osin eri mieltä	Täysin eri mieltä
Ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä.	58,1	24,2	7,3	5,6	4,8
Ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää.	14,3	20,9	12,4	12,4	40,1
Ruoanjakelu on järjestetty hyvin.	53,5	26,2	7,4	7,9	5
En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa.	19,4	15,4	15,3	10,8	39
Ruokajonossa on ihmisiä, jotka eivät tarvitsisi ruokaa.	21,8	18,7	27,7	8,5	23,4
Jaettu ruoka on laadukasta.	37,4	34,6	11,4	12,3	4,2
Muiden ihmisten tapaaminen ruokajonossa on minulle tärkeää.	31,2	22,1	21,9	8,6	16,3

6. Seuraavassa kysytään eräitä taustakysymyksiä sinusta ja mahdollisista kotitalouden muista jäsenistä. Ympyröi sopiva vaihtoehto. (%)

Sukupuoli	Mies 48,3			Nainen 51,7		
Kansalaisuus	Suomen kansalainen 87,3			Muu 12,7		
Ikä (täysinä vuosina)	16–25 6	26–35 10,7	36–45 15,4	46–55 23,7	56–65 26,9	Yli 65 17,3
Koulutus	Perus- tai kansakoulu 39,6		Lukio- tai ammattikoulu 40	Opisto tai yliopisto 20,4		
Työtilanne	Töissä pysyvästi 3,7	Töissä määrät- tai osa-aikaisesti 5,6	Työtön tai lomautettu 38,4	Opiskelija 6,6	Kotona 7,3	Eläkeläinen 38,4
Asumismuoto	Omistusasunto 16	Vuokra-asunto 65,6	Kunnan vuokra-asunto 12,4	Tukiasunto 2,8	Asunnoton 3,3	
Ruokapankin asiakas viimeisen vuoden aikana	Joka viikko 30,2		Keskimäärin joka toinen viikko 25,9	Keskimäärin kerran kuukaudessa 20,1	Muutaman kerran vuodessa 23,9	

Käyn myös muissa ruuanjakelupisteissä	En 60,9	Joka viikko 9,8	Keskimäärin joka toinen viikko 7,7	Keskimäärin kerran kuukaudessa 7,9	Muutaman kerran vuodessa 13,7
Ruuanhaku	Vain itselle 47,6	Itselle ja perheelle 42,6		Itselle ja muille 9,8	

7. Kotitalouden jäsenet ja käytettävissä olevat rahat (%). Vastaa seuraaviin kohtiin numeroin.

Kotitalouden jäsenet	Aikuisten lukumäärä: _____ 1 = 60,5, 2 = 33,6, 3 < = 5,9	Lasten lukumäärä: _____ 0 = 71,6, 1 = 12,3, 2 = 9,1, 3 = 4,1, 4 < = 2,9
Kuinka paljon kotitaloutesi käytössä on kuukaudessa rahaa pakollisten asunto, ruoka- yms. menojen jälkeen? Vastaa sadan euron tarkkuudella: _____ € 0 € = 20,5, 1–100 € = 24, 101–300 € = 30,9, 301–500 € = 14,5, yli 500 € = 10,2		

Liite 2.

Kansallisen ruoka-apututkimuksen aineiston keruupaikat

Keräyspaikka	Vastausten lukumäärä	Osuus aineistosta, %	Keräyspaikka	Osuus aineistosta, %
Helsinki	396	11,4	Helsinki Myllypuro	9,3
Espoo	305	8,8	Helsinki Hursti	2,1
Tampere	354	10,2	Espoo Manna-apu	5,1
Vantaa	204	5,9	Espoo Hyvä arki	3,7
Turku	331	9,5	Tampere Ruokanyссе	6,2
Jyväskylä	292	8,4	Tampere Kaksi Denaria	2,6
Kuopio	306	8,8	Tampere Adventtiseurakunta	1,4
Lahti	168	4,8	Vantaan ruoka-apu	4,2
Pori	308	8,9	Vantaa Korson Helluntaiseurakunta	1,7
Mikkeli	300	8,6	Turku seurakunta Uusipesula	4,5
Porvoo	105	3	Turku Pelastusarmeija	2,5
EU-ruoka	405	11,7	Turku Mikaelin seurakunta	2,5
Yhteensä	3474	100	Jyväskylä Sammonkadun Ruokapankki	6,3
			Jyväskylä Huhtasuon elämän leipä	2,1
			Kuopio Täsoristeys	5,1
			Kuopio Virvatuli	3,7
			Lahti Pelastusarmeija	2,4
			Lahti Tukiapuyhdistys	0,8
			Lahti Takatasku	0,8
			Lahti Vapaakirkko	0,8
			Pori Elämän leipä	8,9
			ViaDia Mikkeli ry	2,7
			Mikkelin Työttömät ry	2,5
			Mikkeli Pelastusarmeija	1,7
			Mikkeli Virike ry	1,7
			Mikkelin seurakuntayhtymän diakoniatyö	0
			Porvoo Lähimmäistyö (Ritva Koljosen jono)	2,1
			Porvoo Pelastusarmeija (Pussimajakka-jono)	0,8
			Porvoo Porvoon seudun työnhakijat	0,1

			EU-ruoka:	
			Seinäjoki (Pohjanmaa)	4
			Kurikka (Pohjanmaa)	2,5
			Jurva (Pohjanmaa)	1,4
			Lahti (Häme)	1,3
			Lieksa (Pohjois-Karjala)	1,2
			Ranua (Koillismaa)	0,7
			Sääksmäki (Pirkanmaa)	0,4
			Yhteensä	100

Liite 3.

Väestön hyvinvointi sekä ruoka-avussa käyvien hyvinvointi

Kun ajattelette elämäännne viimeisen kuukauden aikana, oletteko tunteneet itsenne:		
	Kela, kansalaiskysely 2013	Ruoka-apu
Tyytyväiseksi elämäänne		
Jatkuvasti	41,5	18,4
Melko usein	46,0	44,5
Yhteensä	87,5	62,9
Tyytyväiseksi elintasoonne		
Jatkuvasti	39,0	9,1
Melko usein	43,6	22,7
Yhteensä	82,6	31,8
Tyytyväiseksi fyysiseen terveyteenne		
Jatkuvasti	37,6	18,4
Melko usein	41,9	37,9
Yhteensä	79,5	56,3
Tyytyväiseksi henkiseen terveyteenne		
Jatkuvasti	52,7	26,1
Melko usein	37,0	40,9
Yhteensä	89,6	67,0
Masentuneeksi		
Jatkuvasti	0,7	7,4
Melko usein	2,6	14,9
Yhteensä	3,3	22,3
Yksinäiseksi		
Jatkuvasti	0,8	9,1
Melko usein	2,4	15,0
Yhteensä	3,3	24,1
Nälkäiseksi		
Jatkuvasti	1,9	6,7
Melko usein	4,6	15,1
Yhteensä	6,4	21,8

	Kela, kansalaiskysely 2013	Ruoka-apu
Tunnen itseni huono-osaiseksi		
Täysin samaa mieltä	1,0	18,9
Jokseenkin samaa mieltä	5,0	30,9
Yhteensä	5,9	49,8
Pärjään elämässäni		
Täysin samaa mieltä	69,9	26,7
Jokseenkin samaa mieltä	24,6	38,0
Yhteensä	94,5	64,7
Ihmisiin voi luottaa		
Täysin samaa mieltä	17,0	12,8
Jokseenkin samaa mieltä	47,2	33,9
Yhteensä	64,2	46,7
Viranomaisiin voi luottaa		
Täysin samaa mieltä	32,3	22,0
Jokseenkin samaa mieltä	47,1	30,8
Yhteensä	79,4	52,8
Tuloni riittävät menoihini		
Täysin samaa mieltä	48,7	9,6
Jokseenkin samaa mieltä	31,2	15,3
Yhteensä	79,9	24,9
Pystyn huolehtimaan veloistani		
Täysin samaa mieltä	79,8	27,1
Jokseenkin samaa mieltä	12,7	19,3
Yhteensä	92,5	46,4
Saan kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita		
Täysin samaa mieltä	26,8	16,1
Jokseenkin samaa mieltä	30,2	20,5
Yhteensä	57,0	36,6
Saan seurakunnalta riittävästi tukea, apua ja palveluita		
Täysin samaa mieltä	27,8	28,1
Jokseenkin samaa mieltä	19,1	24,7
Yhteensä	46,9	52,8
Tulevaisuudessa elämäni on parempaa		
Täysin samaa mieltä	25,1	23,1
Jokseenkin samaa mieltä	36,5	27,0
Yhteensä	61,6	50,1
Saan ystäväiltäni ja sukulaisiltani taloudellista tukea tarvittaessa		
Täysin samaa mieltä	43,2	18,8
Jokseenkin samaa mieltä	25,0	23,5
Yhteensä	68,1	42,3

Kunnallisan kehittämissäätien tutkimusjulkaisujen sarjassa ovat ilmestyneet

- 1 Pirjo Mäkinen
KUNTARAKENNESELVITYS (1992)
- 2 HYVINVOINTIYHTEISKUNNAN TULEVAISUUS
Kolme näkökulmaa (1992)
- 3 Maria Lindbom
KUNNAT JA EUROOPPALAINEN ALUEKEHITYS (1994)
- 4 Jukka Jääskeläinen
KUNTA, KÄYTTÄJÄ, MARKKINAVOIMA
Kunnallisen monopolin ohjaus ja johtaminen (1994)
- 5 Torsti Kivistö
KEHITYKSEN MEGATRENDIT JA KUNTIEN TULEVAISUUS
Kohti ihmisläheistä kansalaisyhteiskuntaa (1995)
- 6 Kari Ilmonen–Jouni Kaipainen–Timo Tohmo
KUNTA JA MUSIIKKIJUHLAT (1995)
- 7 Juhani Laurinkari–Pauli Niemelä–Olli Pusa–Sakari Kainulainen
KUNTA VALINTATILANTEESSA
Kuka tuottaa ja rahoittaa palvelut? (1995)
- 8 Pirjo Mäkinen
KUNNALLISEN ITSEHALLINNON JÄLJILLÄ (1995)
- 9 Arvo Myllymäki–Asko Uoti
LEIKKAUKSET KUNTIEN UHKANA
Vaikeutuuko peruspalvelujen järjestäminen? (1995)
- 10 Heikki Helin–Markku Hyypiä–Markku Lankinen
ERILAISET KUNNAT
Kustannuserojen taustat (1996)
- 11 Juhani Laurinkari–Tuula Laukkanen–Antti Miettinen–Olli Pusa
VAIHTOEHDOKSI OSUUSKUNTA
– yhteisö kunnan palvelutuotannossa (1997)
- 12 Jari Hyvärinen–Paavo Okko
EMU – ALUEELLISET VAIKUTUKSET JA KUNTATALOUS (1997)
- 13 Arvo Myllymäki–Juha Salomaa–Virpi Poikkeus
MUUTTUMATON – MUUTTUVA KANSANELÄKELAITOS (1997)

- 14 Petri Böckerman
ALUEET TYÖTTÖMYYDEN KURIMUKSESSA (1998)
- 15 Heikki Helin–Seppo Laakso–Markku Lankinen–Ilkka Susiluoto
MUUTTOLIIKE JA KUNNAT (1998)
- 16 Kari Neilimo
STRATEGIAPROSESSIN KEHITTÄMINEN MAAKUNTATASOLLA
– case Pirkanmaa (1998)
- 17 Hannu Pirkola
RAKENNERAHASTOT
– ohjelmien valmistelu, täytäntöönpano ja valvonta (1998)
- 18 Marja-Liisa Nyholm–Heikki Suominen
PALVELUVERKOSSA YÖTÄPÄIVÄÄ (1999)
- 19 Jarmo J. Hukka–Tapio S. Katko
YKSITYISTÄMINEN VESIHUOLLOSSA? (1999)
- 20 Salme Näsi–Juha Keurulainen
KUNNAN KIRJANPITOUUDISTUS (1999)
- 21 Heikki Heikkilä–Risto Kunelius
JULKISUUSKOE
Kansalaiskeskustelun opetuksia koneistoille (2000)
- 22 Marjaana Kopperi
VASTUU HYVINVOINNISTA (2000)
- 23 Lauri Hautamäki
MAASEUDUN MENESTYJÄT
Yritykset kehityksen vetureina (2000)
- 24 Paavo Okko–Asko Miettälä–Elias Oikarinen
MUUTTOLIIKE PAKOTTAA RAKENNEMUUTOKSEEN (2000)
- 25 Olavi Borg
TIEDON VAJE KUNNISSA (2000)
- 26 Max Arhippainen–Perttu Pyykkönen
KIINTEISTÖVERO KUNNALLISTALOUEDESSA (2000)
- 27 Petri Böckerman
TYÖPAIKKOJEN SYNTYMINEN
JA HÄVIÄMINEN MAAKUNNISSA (2001)
- 28 Aimo Ryyänen
KUNTAYHTEISÖN JOHTAMINEN (2001)

- 29 Ilkka Ruostetsaari–Jari Holttinen
LUOTTAMUSHENKILÖ JA VALTA
Edustuksellisen kunnallisdemokratian mahdollisuudet (2001)
- 30 Terho Pursiainen
KUNTAETIIKKA
Kunnallisen arvokeskustelun kritiikkiä (2001)
- 31 Timo Tohmo–Jari Ritsilä–Tuomo Nenonen–Mika Haapanen
JARRUA MUUTTOLIIKKEELLE (2001)
- 32 Arvo Myllymäki–Eija Tetri
RAHA-AUTOMAATTIYHDISTYS KANSALAISPALVELUJEN RA-
HOITTAJANA (2001)
- 33 Anu Pekki–Tuula Tamminen
LAPSEN EHDOLLILLA (2002)
- 34 Lauri Hautamäki
TEOLLISTUVA MAASEUTU
– menestyvät yritykset maaseudun voimavarana (2002)
- 35 Pertti Kettunen
KUNTIEN ELOONJÄÄMISEN TAITO (2002)
- 36 MAAKUNTIEN MERKITYS JA TEHTÄVÄT (2003)
- 37 Marko Taipale–Max Arhippainen
ANSIOTULOVÄHENNYS, JAETTAVAT YRITYSTULOT
JA KUNTIEN VEROPOHJA (2003)
- 38 Jukka Lassila–Tarmo Valkonen
HOIVARAHASTO (2003)
- 39 Pekka Kettunen
OSALLISTUA VAI VAIKUTTAA? (2004)
- 40 Arto Ikola–Timo Rothovius–Petri Sahlström
YRITYSTOIMINNAN TUKEMINEN KUNNISSA (2004)
- 41 Päivi Kuosmanen–Pentti Meklin–Tuija Rajala–Maarit Sihvonen
KUNNAT ERIKOISSAIRAANHOIDOSTA SOPIMASSA (2004)
- 42 Pauli Niemelä
SOSIAALINEN PÄÄOMA SUOMEN KUNNISSA (2004)
- 43 Ilkka Ruostetsaari–Jari Holttinen
TARKASTUSLAUTAKUNTA KUNNAN PÄÄTÖKSENTEOSSA (2004)
- 44 Aimo Ryytänen
KUNNAT VALTION VALVONNASSA (2004)

- 45 Antti Peltokorpi–Jaakko Kujala–Paul Lillrank
KESKENERÄISEN POTILAAN KUSTANNUKSET
Menetelmä kunnille terveystalveluiden tuotannon suunnitteluun ja
ohjaukseen (2004)
- 46 Pentti Puoskari
KUNTA JA AMMATTIKORKEAKOULU (2004)
- 47 Timo Nurmi
KUNTIEN ARVOPERHEET (2005)
- 48 Jarna Heinonen–Kaisu Paasio
SISÄINEN YRITTÄJYYS KUNTATYÖSSÄ (2005)
- 49 Soili Keskinen
TUTKIMUS ALAISTAIDOISTA KUNNISSA
(verkkojulkaisu 2005)
- 50 Heikki A. Loikkanen–Ilkka Susiluoto
PALJONKO VERORAHOILLA SAA? (2005)
- 51 Arvo Myllymäki–Päivi Kalliokoski
VALTIO, KUNTA JA EUROOPAN UNIONI
Unionijäsenyyden vaikutus valtion ja
kuntien taloudelliseen päätösvaltaan (2006)
- 52 Aini Pehkonen
MAAHANMUUTTAJAN KOTIKUNTA (2006)
- 53 Toivo Pihlajaniemi
KUNTARAKENNE MURROKSESSA
(verkkojulkaisu 2006)
- 54 Satu Nivalainen
PENDELÖINKÖ VAI MUUTANKO?
Työvoiman liikkuvuus kuntien välillä (2006)
- 55 Jouni Kaipainen
KUNTIEN ROSKASOTA (2006)
- 56 Vesa Vesterinen
KUNTA JA YHTIÖITTÄMINEN (2006)
- 57 Maria Solakivi–Matti Virén
KUNTIEN HENKILÖSTÖ, TEHOKKUUS JA KUNTAKOKO (2006)
- 58 Jarmo J. Hukka–Tapio S. Katko
VESIHUOLLON HAAVOITTUVUUS
(verkkojulkaisu 2007)

- 59 Elina Viitanen–Lauri Kokkinen–Anne Konu–Outi Simonen–
Juha V. Virtanen–Juhani Lehto
JOHTAJANA SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLOSSA (2007)
- 60 Jouni Ponnikas–Timo Tiainen–Johanna Hätälä–Jarmo Rusanen
SUOMI JA ALUEET 2030
– toteutunut kehitys, ennakointia ja skenaariot (2010)
- 61 Ritva Pihlaja
KOLMAS SEKTORI JA JULKINEN VALTA (2010)
- 62 Pekka Pietilä–Tapio Katko–Vuokko Kurki
VESI KUNTAYHTEISTYÖN VOITELUAINEENA (2010)
- 63 Pasi Holm–Janne Huovari
KUNNAT VEROUUDISTUKSEN MAKSAJINA? (2011)
- 64 Irene Roivainen–Jari Heinonen–Satu Ylinen
KÖYHÄ BYROKRATIAN RATTAISSA (2011)
- 65 Anu Hakonen–Kiisa Hulkko–Nyman
KUNNASTA HOUKUTTELEVA TYÖPAIKKA? (2011)
- 66 Markku Sotarauta–Toni Saarivirta–Jari Kolehmainen
MIKÄ ESTÄÄ KUNTIEN UUDISTUMISTA? (2012)
- 67 Eero Lehto
VOIKO ÄÄNESTÄMÄLLÄ VAIKUTTAA KUNTAVEROIHIN? (2012)
- 68 Kirsi Kuusinen–James
TUOKO PALVELUSETELI VALINNANVAPAUTTA? (2012)
- 69 Leena Forma–Marja Jylhä–Mari Aaltonen–Jani Raitanen–
Pekka Rissanen
VANHUUDEN VIIMEISET VUODET
– pitkäaikaishoito ja siirtymät hoitopaikkojen välillä (2012)
- 70 Niina Mäntylä–Jonna Kivelä–Seija Ollila–Laura Perttola
PELASTAKAA KOULUKIUSATTU!
– koulun vastuu, puuttumisen muodot ja ongelmat oikeudellisessa
tarkastelussa (2013)
- 71 Juhani Laurinkari–Kirsi Rönkä–Anja Saarinen–Veli-Matti Poutanen
PALVELUT TOIMIMAAN
– tapaturmissa vammautuneiden nuorten puheenvuoro (2013)
- 72 Signe Jauhiainen–Janne Huovari
KUNTARAKENNE JA ALUEIDEN ELINVOIMA
– laskelmia väestöstä, työpaikoista ja kuntataloudesta (2013)

- 73 Riitta Laakso
MISTÄ KOTI HUOSTAANOTETULLE LAPSELLE?
(verkkojulkaisu 2013)
- 74 Vuokko Niiranen–Minna Joensuu–Mika Martikainen
MILLÄ TIEDOLLA KUNTIA JOHDETAAN? (2013)
- 75 Niko Hatakka–Erkka Railo–Sini Ruohonen
KUNTAVAALIT 2012 MEDIASSA (2013)
- 76 Hannu Kytö ja Monika Kral-Leszczyńska
MUUTTOLIIKKEEN VOITTAJAT JA HÄVIÄJÄT
– tutkimus alueiden välisistä muuttovirroista (2013)
- 77 Sakarias Sokka, Anita Kangas, Hannu Itkonen, Pertti Matilainen &
Petteri Räisänen
HYVINVOINTIA MYÖS KULTTUURI- JA LIIKUNTAPALVELUISTA
(2014)
- 78 Petra Kinnula, Teemu Malmi & Erkki Vauramo
SISÄLTÖÄ SOTE-UUDISTUKSEEN
Tunnuslukuja terveydenhuollon suunnitteluun (2014)
- 79 Hagen Henry, Jarmo Hänninen, Seija Paksu ja Päivi Pylkkänen
OSUUSTOIMINNASTA VALOA VANHUSPALVELUIHIN (2014)
- 80 Toni Mättö, Jukka Pellinen, Antti Rautiainen ja Kari Sippola
TALOUSOHJAUS TERVEYSASEMILLA
– näennäisohjaus luo näennäistehokkuutta (2014)
- 81 Tuija Rajala ja Jari Tammi
BUDJETOINTIA KUNTIEN MUUTOSKIERTTEESSÄ (2014)
- 82 Petra Kinnula, Teemu Malmi & Erkki Vauramo
SAADAANKO SOTE-UUDISTUKSELLE TASALAATUA? (2014)
- 83 Maria Ohisalo & Juho Saari
KUKA SEISOO LEIPÄJONOSSA?
Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa (2014)

KAKS – Kunnallisalan kehittämissäätiö rahoittaa kuntia palvelevaa tutkimus- ja kehittämistoimintaa. Tavoitteena on tukea ja parantaa kuntien ja niiden organisaatioiden toimintamahdollisuuksia.

Rahoitamme hankkeita ja tutkimuksia, joiden arvioimme olevan kuntien tulevaisuuden kannalta keskeisimpiä. Tuloksien tulee olla sovellettavissa käytäntöön. Rahoitettavilta hankkeilta edellytetään ennakkoluulotonta ja uutta uraa luovaa otetta.

Säätiöllä on *Polemiikki*-niminen asiakaslehti ja kaksi julkaisusarjaa:

Polemia-sarja, jossa käsitellään kunnille tärkeitä strategisia kysymyksiä ajattelua herättävällä tavalla.

Tutkimusjulkaisut-sarja, jossa julkaistaan osa säätiön rahoittamista tutkimuksista. Pääosa säätiön rahoittamista tutkimuksista julkaistaan tekijätahon omissa julkaisusarjoissa.

Toimintamme ja julkaisumme esitellään tarkasti kotisivuillamme www.kaks.fi.

Vuonna 1990 perustettu itsenäinen säätiö rahoittaa toimintansa sijoitustuotoilla.

Osoite	Fredrikinkatu 61 A 00100 Helsinki
Asiamies	Antti Mykkänen, antti.mykkanen@kaks.fi , p. 0400 570 087
Tutkimusasiames	Veli Pelkonen, veli.pelkonen@kaks.fi , p. 0400 815 527
Taloudenhoitaja	Anja Kirves, anja.kirves@kaks.fi , p. 0400 722 682

Tutustu kotisivuihimme (www.kaks.fi)!

Maria Ohisalo & Juho Saari

Kuka seisoo leipäjonossa?

Suomalaisissa leipäjonoissa on viikoittain yli 20 000 kävijää. Jonot matelevat kaduilla pidempinä kuin 1990-luvun laman aikaan. Ruoka-apu on vakiintunut yhteiskunnan tarjoaman toimeentuloturvan ja palveluiden jälkeiseksi ja täydentäväksi auttamistoiminnaksi.

Tutkimus Kuka seisoo leipäjonossa? avaa ensimmäistä kertaa laajalla kyselyaineistolla ruoka-avussa käyvien ihmisten taustoja ja hyvinvointia. Lähes 3500 ihmistä ympäri Suomea on kertonut tutkijoille, miltä elämä, luottamus, häpeä ja pärjääminen tuntuvat hyvinvointiyhteiskunnan leipäjonoissa ja kuinka he asemoituvat tulonsiirto- ja palvelujärjestelmään.

